STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07547

HOREVE VELTEN

Abraham Simchah Sachs

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

א. ש. זאַקס

חרוב'ע וועלטען

ליטעראַרישער פערלאג

256 איסט בראַדוויי, נויאָרק.

49

Copyright, 1917.
By A. Sh. Sachs, New York.

אינהאַלט:

I

זיטען און מנהגים.

	זייט
די צושטערטע אידישע היים — — — — — — —	7
דער חדר — — — — — — — — — — —	10
קינדערשע חברות מיט גרויסע צוועקען — — —	19
דער סיום — — — — — — — — — — —	26
דער שטעדטעלשער פאטריאָטיזם — — — — —	36
אידישע טעכטער — — — — — — — — —	41
„דער פּאָליטישער קאמף" אין די אידישע שטעדטלעך פון ליטא און זאמוט — — — — — — — — —	48
פאסקווילען און אויסגעטראכטע לידער — — — —	55
גמילת חסד — — — — — — — — — —	60
הסגת גבול — — — — — — — — — —	67
אן אורח לכבוד שבת — — — — — — —	72
עכוב הקריאה — — — — — — — — —	78
די קלפּי — — — — — — — — — —	84
מען טאָר ניט אויסזאָגען פון חדר — — — — —	90

II

ליטווישע אידען.

א מעשה וועגען רבי ישראל סאלאנטער — — —	99
דער קעלמער מגיד — — — — — — —	105
דער ליטווישער למדן — — — — — — —	111

III

שמחות און אבילות.

פסח — — — — — — — — — — 119
שבועות — — — — — — — — — 128
די „נײַן טעג“ — — — — — — — 135
שבת חזון — — — — — — — — — 140
תשעה באב — — — — — — — — — 146
שבת נחמו — — — — — — — — — 154
אלול צײַט — — — — — — — — — 161
די סקארבאָווע יומים־נוראים׳דיגע נגונים — — 168
די ערשטע סליחות — — — — — — — 173
ראש השנה — — — — — — — — 179
שבת שובה — — — — — — — — — 185
ערב יום כפור — — — — — — — — 190
נעילה — — — — — — — — — — 198
סוכות — — — — — — — — — — 205
הושענה רבה — — — — — — — — 212
שמחת תורה — — — — — — — — — 218
הערבסט — — — — — — — — — — 226
חנוכה — — — — — — — — — — 231
חמשה עשר בשבט — — — — — — — 240
פורים — — — — — — — — — — 245

זיטען און מנהגים.

די צושטערטע אידישע היים

(אַנשטאָט אַ פאָרוואָרט)

ווי א מבול האָט די מלחמה דערטרונקען אין שטראָמען בלוט און טרעהרען הונדערטע טויזענדע אידישע פאמיליען, וועלכע זיינען פון דור דורות געווען איינגעפונדרעוועט אין די שטעדט- און שטעדטלעך פון זאמוט און ליטא.

ווי בוימער ארויסגעריסען מיט זייערע וואָרצלען פון דעם באָדען, וואו זיי האָבען געוואקסען און געצויגען זייער יניקה, אַזוי איז אויך דאָס אידיש לעבען אינגאנצען אָבגעשניטען געוואָרען פון דעם לאַנד, מיט וועלכען עס איז געווען פערבונדען הונדערטער יאָהרען.

אָבער ווי גרויס עס זאָל ניט זיין די טראַגעדיע פון יעדען יחיד בעזונדער, ווען ער איז געצוואונגען אין א שעהנעם פריהמאָרגען צו נעהמען זיין פאמיליע און לויפען ניט וויסענדיג אליין וואוהין, איבערלאָזענדיג זיין האָב און גוטס, זיינע שווער פערהאָרעוועטע בעבעכעס אויפ'ן יושר פון קאזאק — איז די טראַגעדיע פון אידישען כלל נאָך שרעקליכער און שוידערליכער.

א יחיד קען סוף-כל-סוף געפינען א שטיקעל פלאַץ, וואו צו עקזיסטירען און זיך איינצולעבען. דער כלל אָבער קען ניט אריבערטראָגען זיינע טראַדיציעס און מנהגים אויף אַן אנדער באָדען: ר ב י ישראל קען אויך לעבען אין רוסלאַנד, אין דייטשלאַנד, אין אמעריקא און ערגעץ אנדערש וואו; כ ל ל ישראל אָבער קען קיינמאָל צוריק געווינען דאָס, וואָס ער האָט געלאָזען אין זיין אַלטער היים.

די פעדים, וואָס האָבען פערבונדען די פערשידענע פרטים אין איין

כלל, די פערשידענע טיילען אין איין גאנצע, זיינען צוריסען געווארען. מעגליך, אז ביי אנדערע בעדינגונגען, אויף אן אנדער באָדען, וועלען זיין אנדערע פעדים, עס וועט פון דעם תהו־ובהו זיך אויסקריסטאליזירען א נייעס לעבען, אויף די חורבות וועלען אויפגעשטעלט ווערען נייע אידישע געביידען, אבער דאָס פריהערדיגע איז פערניכטעט, אוועק מיט'ן רויך און פייער און וועט שוין קיינמאָל קיין תקומה ניט האבען.

אויף מאנכע איינגעווארצעלטע געוואוינהייטען, וועלכע זיינען אויסגעראָט געוואָרען, וועט קיינער קיין טרעהר ניט פערגיסען. מען וועט זיי בעגלייטען מיט דער ברכה „ברוך שפטרני", אבער אויף פיעלע מדות און מנהגים, וועלכע האבען עקזיסטירט אין דעם אידישען לעבען פון ליטא און זאמוט, טהוט שטארק וועה דאָס הארץ. פיל זייטען פון דעם אלטמאָדישען אידישען לעבען זיינען עפּעס בעגאָסען מיט א בעזונדערען חן, מיט א בעזונדערער סימפּאטיע, און קיין ציוויליזאציע און קולטור קען זיי ניט פערבייטען.

און טאקע איצט, ווען אלץ ווערט חרוב און מוחרב, ווען פון אלץ ווערט א תל, פאנגט זיך אָן שטארק צו בייַנקען נאָך פיעלע זייטען, מיט וועלכע דאָס אידיש לעבען אין ליטא האָט זיך אויסגעצייכענט. ווי א טיפער זיפץ רייסט זיך פון הארצען ארויס: חבל על דאבדין.

אונזער גאנצע ציוויליזאציע איז שטאָלץ מיט דעם דעמאָקראטישען גייסט, וואָס האָט דורכגעדרונגען אלע ווינקעלעך פון לעבען. מען איז שטאָלץ מיט די פאָלקס־אינסטיטוציעס, וואו יעדער מיטגליד האָט א דעה און א שטים. מען מאכט חוזק — מיט רעכט — פון די אלטע אבגעלעבטע צייטען, ווען דער ווילען פון פאָלק איז פערגוואלטיגט געווארען. אבער ווייסט איהר, אז די דעמאָקראטיע אין אונזער אידישען לעבען פון ליטא איז געווען ניט אינ'ם ערך העכער און עהרליכער, ווי די דעמאָקראטיע פון אפילו אונזערע העכסט ציוויליזירטע רעפּובליקען?

לאָכט ניט, הייַנטוועלטיגע, פון אלטע אידישע קהלות אין ליטא, לאָכט ניט פון דעם שמוציגען אלטען חדר און פון דעם ניט פערקאמטען **בייזען רבי'ן**. אונטער דעם ניט שטארק היגיענישען קאָפּ פון רבי'ן האָט

געארבייט א שטארקער דענקונגס אפאראט און אין דער אויסגעמאגערטער ברוסט האט געקלאפט א ווארעם הארץ, וואס האט געהאט אין זיך מעהר ליעבע צו די קליינע פוזאקעס ווי דער היינטמאדישער שטודירטער לעה־רער. איהר קענט טרייבען לצנות איבער דער רבי'צינס ציעג, וואס האט געהאט בעזונדערע פריווילעגיעס אין שטעדטעל און פלעגט ניט זיין אזא מקפּדת און עובר זיין די גרעניצען פון פריוואט אייגענטום — איהר מוזט אבער האבען רעספעקט און אכטונג פאר דער רבי'צין גופא, וואס פלעגט טאג און נאכט זארגען פאר די עלענדע און געקריוודעטע. מיר קענען זיך אמאל לוסטיג מאכען איבער דעם אדער יענעם ראש הקהל, איבער דעם אדער יענעם פרנס חודש — מיר קענען אבער נאך א סך לערנען פון דעם דעמאקראטישען סיסטעם, וואס האט געהערשט אין דעם געזעלשאפט־ליכען לעבען פון אונזערע עלטערען און אור־עלטערען.

און ניט נאר פאר סענטימענטאלע ראמאנטיקער, וועלכע בייגען און לעכצען נאך דאס אלטע און פערשוואונדענע, וואו זיי קענען אונגע־שטערט מאלען זייערע אידיליען, איז דאס כלל־לעבען אין דער ליטא אינטערעסאנט, נאר אפילו די ניכטערע רעאלע פאליטיקער קענען אויך אין פיעלע פרטים ארונטערנעהמען א מוסר־השכל פון די אלטמאדישע מנהגים.

אט די מנהגים און זיטען וועל איך פּרובירען איבערגעבען פאר דעם ברייטען עולם.

דער חדר

ענג און שמוציג איז געווען דער חדר, וואו מען האט אונז געלערנט אלף בית, עברי, חומש און רש״י, תנך און גמרא. די לופט איז אין חדר געווען, ניט צו פערזינדיגען, דומפיג און דיק, די פאדלאגעס בלאטיג און אנגעשפיגען, די סטעלי — שווארץ. ווינטער פון דעם רויכערדיגען לאמפ און זומער פון די פולקען פליעגען.

דער רבי, א איד א חלוש, וועלכער פלעגט זיך פערקייכען פון הוסטען און ניט קענען ציהען דעם אטהעם, איז שטענדיג געווען פער׳צרה׳ט און פער׳דאגה׳ט איבער דער ביטערער חיונה. שכר־למוד איז געווען ווניג און ניט אין דער צייט און ווי קליין די הצטרכות פון א קליין־שטעדטעלדי־גען מלמד זאלען ניט האבען געווען, האט עס ניט געקענט קלעקען. א שטענדיגער בעל־יסורים און מרי לב פלעגט דער מלמד כל המתו אויס־לאזען צו זיינע תלמידים, צו די יונגע חדר־קינדער, וועלכע זיינען געגאנ־גען אויפ׳ן אכטען, נייגטען אדער, העכסטען, צעהנטען יאהר פון זייער לעבען.

אנפאנג זמן, איידער דער רבי האט געשלאסען א נאהענטע בעקאנט־שאפט מיט׳ן תלמיד און איז נאך ניט געווען זיכער, אז ער וועט בלייבען ביי איהם אין חדר, פלעגט ער דעם אינגעל שאנעווען און ניט פיהרען מיט איהם קיין גרויסע מחזקות. סוף זמן ווידער פלעגט דעם תלמיד׳ס מערכה אויך זיין א בעסערע. דער מלמד האט זיך גע׳חנפ׳עט צו איהם, ער זאל ניט קאליע מאכען בין הזמנים, ווען ער וועט קומען צו זיין טאטען בעטען, מען זאל איהם אבגעבען אויף נאך א זמן.

אויך ניט אלע טאג אין וואך זיינען געווען גלייך. אנפאנג וואך, זונ־

טאָג, מאָנטאָג, פלעגט דער רבי ניט זיין אַזוי אויפגערעגט, ער איז געווען אויסגערוהט פון שבת און איז געווען מיט די חדר־אינגלעך אויף אַ גוטען פוס, מעשה־גוטער ברודער. ער פלעגט אַפּט שפּאַסען מיט די יונגע פּופּ־ציקלעך, גלעטען זיי פאַר די בעקלעך און דערצעהלען שעהנע מעשות.

וואָס שפּעטער אין דער וואָך, אַלס זעלטענער פלעגט דער רבי זיין גוט אויפגעלעגט און אַלץ ערגער פלעגט זיין דער מזל פון די קינדער.

אונז גופא פלעגט דאָס לערנען ווערען איבערדריסיג, אין חדר פלעגט זיך ניט איינזיצען, דער דרויסען האָט שטאַרק גערופען און געצויגען צו זיך און דער רבי ווידער, אַנגעמאַטערט און צורודערט, פלעגט זיך ניט קענען אַבהאַלטען און פלעגט אונז גאַנץ אָפּט מכבד זיין... ניט מיט אַ גלעטגור מיט אַ קניפּ.

דער ערגסטער טאָג אין חדר איז געווען דאָנערשטאָג. דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל דער דלות האָט דעמאָלט געפייפט אין רבינ׳ס הויז שטאַרקער ווי אַלע טעג. אַ גאַנצע וואָך איז דער דלות נאָך ווי עס איז געווען צו דערליידען. ניט זייענדיג קיין גרויסער מפונק אין עסען, פלעגט דער רבי מיט זיין הויזגעזינד אַנשטאָפּען די מאָגענס מיט כל בל. „יאַיך מיט כישט" איז געווען אַ גאַנץ געוועהנליכער אַנבייסען.

צרות איז געווען דאָנערשטאָג, דער טאָג, ווען די רביצין פלעגט דעם רבי׳ן דערגעהן די יאָהרען מיט איהרע שאלות מכח שבת מאַכען. דאָנערש־טאָג פלעגט ביי אונז אין חדר זיין אַן אמת׳ער גיהנום. דער רבי פלעגט ארומגעהן ווי אַ פערקאָכטער און מיר האָבען מורא געהאַט פאַר איהם, ווי פאַר׳ן מלאך המות. די רביצין, שרה ריווע, האָט ביי איהם קיין אַני־דער נאָמען ניט געהאַט ווי מרשעת, הגם ער האָט ביי זיך אין האַרצען געוואוסט, אַז זי איז בטבע אַ גוטע און פרומע אידענע, און אַז זי איז נעבעך ניט שולדיג, וואָס אויף איהר שווערען מזל איז אויסגעקומען צו זיין זיינס ביני וועלוועל דעם מלמד׳ס, ווייב.

ביי זיך אין האַרצען האָט דער רבי געוואוסט, אַז ע ר איז דער שלים־מזל און ניט זי, אַז אויב ער וואָלט ניט נאָך דער חתונה, ווען ער איז נאָך געווען אַן איידים אויף קעסט, געוואָרען אַ מעהל־ביטלער און ניט אַנגעוואָרען זיין נדן ביים אַלטען מילנער, וואָלט זי, זיין ווייב, שרה

ריווע, גאר ניט געווען אזא ארורה און וואלט זיך ניט געשאלטען מיט טויטע קללות. אבער טאקע דערפאר, וואס ער האט געוואוסט, אז ער איז דער לא יוצלח, האט ער זיך אליין אינעווייניג געגעסען און איז געווען מלא רציחה. זיין כעס האט אין איהם געברענט ווי א פייער און ער האט איהם געמוזט מיט וואס עס איז איינשטילען. פלעגט ער זיך צושרייען אויף שרה־ריווע'ן, אז זי איז א גרויסע שווענדערקע און ווייס ניט ווי זיך צו בעגעהן מיט זיינע בלוטיגע פערדיענסטען.

— מרשעת! — האט ער זיך צוקאכט און דערביי פלעגט דער הוסט איהם אנפאנגען צו שטיקען און מיט יעדען ווארט פון זיין מויל איז ארויס א שטיק שלייען — מרשעת! פגע רע! וואו זאל איך דיר נעהמען געלד? וואו? וואס מיינסטו בין איך, שכנא צלאל'ס*) ראטהשילד בין איך?

דאס איז געווען דער ענטפער אויף דעם פארוואורף, וואס די רביצין פלעגט איהם מאכען, אז אלע ווייבער האבען שוין אלץ איינגעקויפט אויף שבת, אז זיי האבען שוין פיש און פלייש, און ביי איהר איז נאך אפילו ניטא אן אנפאנג פאר מעהל אויף חלה.

— דעם מלך'ס אוצר איז איהר וועניג, די שמאיע! — פלעגט ער דערנאך אונטערמומרמלען פאר די חדר־איינגלעך. דערביי האט דאס בלוט פון זיינע אדערען זיך ארייגעגאסען אין זיינע אויגען און זיין איינגע־פאלענע ברוסט האט זיך אנגעפאנגען צו הויבען ארויף און אראב. דער רבי האט געוואוסט, אז ער בעליידיגט זיין ווייב אומזיסט, אז זי איז ווייט ניט קיין שמאיע, אז זי איז דוקא א מחבל איינצוקויפען מיט א פאר גיל־דען מעהרער, ווי אנדערע ווייבער מיט א רענדיל. אבער, וואס זאל זי טהאן, אז זי האט נעבעך ניט די פאר גילדען.

מיר, די חדר־איינגלעך, האבען ליעב געהאט די רביצין, וועלכע פלעגט זיך גאנץ אפט אויסריידען פאר אונז איהר הארץ. מיר האבען

*) דער גביר פון שטעדטעל, אויף וועמען מען האט געזאגט, אז ער פער־מאגט שווערע טויזענדער, וועלכע ער האט אמאל געפונען אין א זאסיק תבואה. וואס ער האט אבגעקויפט פון א פויער.

שטאַרק רחמנות געהאַט אויף איהר און זיינען געווען מלא רציחה אויפ׳ן רבי׳ן, פאַר וואָס ער איז איהר, די גוטע רביצין, ניט נוהג כבוד.

א חוץ, וואָס דער רבי פלעגט זיין שלעכט אויפגעלייגט איז דאָנערש־טאָג געווען דער טאָג, ווען מען האָט געמוזט וויסען דעם לערנען פון דער גאַנצער וואָך. א סך טאַטעס פלעגען שבת נאָכ׳ן שלאָף פערהערען זייערע קינדער און דער רבי האָט געמוזט אויפפאַסען, אז די תלמידים זאָלען ווי־סען יעדען אויסרייד אויף אויסווענינג און ניט פערהאַקענען זיך.

זעלטען ווען א דאָנערשטאָג אין חדר פלעגט פערביי בשלום, אָהן גע־שרייען, אָהן שטורכעס און בוכצעס, אָהן קאַנטשיקעס און אָהן געוויין.

— פויער! גוי גמור! יורקע! יאָזע! פעטרא! — זיינען געווען די צונעמענישען, וואָס דער רבי פלעגט דאָנערשטאָג מעהר ווי אנדערע טעג געבען די זיבען־אכט־ניין יעהריגע תלמידים.

דעם טאָג דאָנערשטאָג האָבען מיר געהאַסט ווי דעם טויט. פון אָנ־פאַנג זמן האָבען מיר שוין געקוקט אין לוח אויסצוגעפינען, וועלכע טעג עס פאַלען אוים די ימים טובים און יריד׳ן, ווען מען גלעהט פריי. מיר האָבען געהאַלטען פאַר א בעזונדערען מזל, ווען אָט די פרייע טעג פלעגען אויס־פאַלען אום דאָנערשטאָג.

„א שלעכטער זמן!“ — פלעגען מיר איינע די אַנדערע זאָגען, נאָכ־דעם, ווי מיר האָבען דורכגעבלעטערט דעם גאַנצען לוח און ניט אויסגע־פונען קיין איין פרייען דאָנערשטאָג.

* * *

דער ענגער חדר איז ניט געווען דער איינציגער אָרט, וואו מיר פלע־גען פערברייינגען די טעג פון אונזערע קינדער־יאָהרען.

בכלל האָט עס געהייסען, אז די קינדער דאַרפען זיין איינגעשפּאַרט פון דער פריה ביז בייַנאַכט אין חדר. אין אמת׳ן האָט די קליינוואַרג גע־האַט געגנוג פרישע לופט און צייט אויף פערשיעדענע שפּיעלען.

אין חדר זיינען ניט געווען פערשיעדענע קלאַסען, ווי אין א שוהל, להבדיל, נור כתות. א כתה וואָס פרעפעלט, א כתה פאַר עברי, און א כתה

פאַר אַנפאַנג חומש. ביים תנ"ך מלמד האָבען זיך די כתות אַנגעפאַנגען פון א העכערער מדרגה: פון א חומש כתה ביז א כתה פאר „אלו מציאות" — דער אַנפאַנג גמרא. ביים גמרא מלמד פלעגט נאָר זיין א כתה פאר תנ"ך, א כתה פאר גמרא אָהן תוספות און א כתה פאַר גמרא מיט תוספות און מהרש"א. אזוי ווי דער חדר איז בעשטאַנען פון איין איינציגען צימער, האָבען אלע כתות געמוזט זיך גע־פינען אין דעם דאָזיגען צימער. ווען איין כתה פלעגט לערנען, פלעגט די צווייטע כתה דארפען חזר'ן. אַט דאָס חזר'ן איז געווען א נס מן השמים פאַר דעם יונגען עולם.

ווען חברה קליינוואַרג האָט דערשפּירט, אז דער רבי קנייטשט שטאַרק דעם שטערן און איז פערטיעפט אין א שאַרפען ענין, פלעגט זי אָנפאַנגען צו חזר'ן אויף די אויבערשטע קולות און דער רבי פלעגט אין גאַנצען צוטומעלט ווערען.

— קינדער — פלעגט דער רבי זאָגען צו דער חברה — איהר האָט שוין אָבגע'חזר'ט? געהט א ווייל'ע אין געהעפט און רוהט זיך אָב, נאָר טשעפּעט אָקאָרשט ניט מענדע דעם בעל־עגלה'ס קליאַטשע.

עס פערשטעהט זיך, אז דער גאַנצער עולם האָט נור דערויף געוואַרט. ער האָט זיך אין א הרף עין אַ לאָז געטהאָן צו דער טהיר און פערלאָזען דעם חדר.

די קליינע פּיזאקעס פלעגען זיך קליגען אויסצוגעפינען אנדערע וועגען, ווי אזוי צו דערגרייכען דעם בלויזען הימעל.

האָט מען דערשפּירט, אז א פּאָר שעהנע, ווייסע טויבען זיינען גע־קומען צופליהען אין געהעפט פּיקען קערנער, אָדער ווען עס האָט זיך דורך די פענסטער פון'ם חדר אריינגעטראָגען דאָס שפּיעלען פון לויער־מאַן, וועלכער האָט שטענדיג געהאַט מיט זיך דעם קוק־קאַסטען, וואו מען האָט געקענט זעהן דעם טייך סמבטיון, די הרי חושך, דעם טערק מיט די רויטע הויזען און אנדערע אַזעלכע אַנטיקען, אָדער ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אז „די קאָמעדיאַנטען ברעכען זיך אויפ'ן גאַס", האָבען זיך די יונגע נשמה'לעך אַנגעפאַנגען צו רייסען אין דרויסען.

ווי טהוט מען אבער? דעם „לערנען" האט מען נאך ניט איבערגע־חזר'ט און דער רבי האט גראד ניט צו טהאן מיט שווערע ענינים?

איז מען געפאלען אויף אן המצאה:

איינער נאך דעם אנדערען פלעגט צוגעהן צום רבי'ן און דערצעה־לען אז ער דארף געהן אויף נקבים...

— אויף נקבים גדולים אדער נקבים קטנים? — פלעגט דער רבי שטעלען צום דאפראס.

— נקבים גדולים! — האט יעדער בעזונדער געענטפערט.

נאנץ אפט האט דער רבי פערשטאנען, אז דא איז עפעס ניט גלאט און אז חברה נארט איהם אפ. ער האט זיך אבער ניט געקענט העל־פען און האט ווילענדיג ניט ווילענדיג געמוזט געבען א הסכמה צו געהן דרויסען.

איז דער רבי געווען אין א צו שלעכטען געמיטה, פלעגט ער זיך שטארק דינגען מיט'ן תלמיד, און צווישען תלמיד און רבי'ן פלעגט פאר־קומען פאלגענדער געשפרעך:

— רבי!!

— דהיינו, וואס?

— איך וויל אויף נקבים!

— נקבים גדולים, אדער נקבים קטנים?

— נקבים גדולים!

— ס'טייטש, דו ביזט דאך אצינדער געווען!

— איך וויל נאך אמאל. — דערביי פלעגט זיך דער ביטרער אינגעל האלטען ביים בייכעל און זיך קארטשענען אזוי ווי ער וואלט אומגעקומען פון וועהטאג.

— ליידסטו פון שלשול, ניט־דא־געדאכט?

—אוי, אוי, אוי... איך ווייס ניט—האט דער תלמיד שוין געענטפערט מיט א האלב־וויינענדיגער שטים.

— וואס האסטו היינט געגעסען?

און ניט ווארטענדיג אויף אן ענטפער, האט דער רבי דערלאנגט א

מאַך מיט דער האנד צום טהיר, וואָס עס האַט בעדייט א הסכמה ארויס־צוגעהן.

די „נקבים" זיינען געווען א טייערער מיטעל, ווי זיך ארויסצוכאַפּען פון ענגען חדר אויפ'ן פרייען לופט.

זיינען די „נקבים" פון דעם יונגען פּיזאַק געווען שטאַרק אין חשד ביים רבי'ן, פלעגט ער מיטשיקען א שומר, וועלכער זאָל אלעם געגוי נאָכ־קוקען. אזוי אָבער ווי די אינגלעך פלעגען אלע מאָל זיין גוטע ברידער צווישען זיך, און אין א יד־אחת קעגען רבי'ן, פלעגט דער „דאָקלאָד" פון דער אונטערזוכונג זיין גינסטיג פאר'ן תלמיד...

ניט אלע מאָל איז דער חדר געווען אן אָבקומעניש פאר'ן יונגען דור.

דער חדר האָט געהאַט מאנכע גוטע טעג, אזוינע טעג, ווען דער רבי מיט די תלמידים פלעגען זיך פערהאַלטען ווי חברים און די בעסטע פריינד. א חוץ ל"ג בעומר, ווען דער רבי פלעגט צוזאַמען מיט די קינ־דער פראַווען די סעודה של רבי שמעון בר יוחאי און מאנכמאָל אויך מאַ־כען א שפּאַציער אין וואַלד צו טרינקען „שולע"; א חוץ ערב שבועות, ווען דער רבי מיט'ן גאַנצען חדר פלעגט אזוי שעהן זינגען אקדמות, איז א גוטער טאָג געווען פאַר אונז, ווען דער רבי פלעגט זיך דאַרפען אריבער־קרויסטענען אויף א נייע דירה.

דעם טאָג, ווען דער רבי פלעגט זיך דאַרפען קרויסטענען, האָבען מיר ערוואַרט מיט אונגעדולד. ערשטענס זיינען מיר דעם טאָג געווען פריי פון לערנען און צווייטענס האָבען מיר סתם געהאַט א גוטע צייט.

על פי דין האָבען מיר נור געדאַרפט איבערטראָגען פון דער אַלטער דירה אין די נייע דירה די ספרים אליין. אין אמת'ן האָבען מיר געהאָלפען דעם רבי'ן און דער רבי'צין איינפּאַקען און אריבערשלעפּען אלע זייערע בעבעכעם: די קישענס, די בעטען, די שטוהלען און דאָס גאַנצע ביסעל אָרעמקייט.

דעם וועג אריבערצוטראָגען די זאַכען האָבען מיר אויסגעקליבען ניט דעם קירצעסטען, נור דעם לענגסטען. מיר פלעגען, אזוי ווי דעמאָנסטרי־רען מיט דעם רבי'ן'ס אָרימקייט איבער אלע גאַסען און מיט א כיון פער־

ביינעהן פאר די אנדערע חדרים, כדי יענע אינגלעך, מיט וועמען מיר האָבען שטענדיג געפיהרט מלחמות, זאָלען צופּוקעט ווערען פון קנאה.

די רביצין איז געווען זעהר רייך מיט וואלגער־העלצער — געדענק איך. זי האט געהאט מילכיגע, פליישיגע און פארעווע. אזוינע, וועלכע זי האט געקראָגען בירושה פון איהר באָבען, פון איהר שוויגער, און פון איהר מאמען, און אזוינע, וועלכע זי האט אליין צונעקויפט. זי האט געהאט אזוי פיעל וואלגער־העלצער, אז זיי האבען געקלעקט פאר אונזער גאנצער כתה. דאס מאל, ווען מיר פלעגען אריבערטראָגען די וואלגער־העלצער, איז פאר אונז געווען דער פרעהליכסטער גאנג.

מיר פלעגען זיך אויסשטעלען אין א רייה ווי סאָלדאטען, די היטעלעך אנטהון אויף דער לינקער זייט, די וואלגער־העלצער, אויף וועלכע מיר האבען אנגעשפּילעט אונזערע שיכלעך און זעקלעך זיי זאלען אויסזעהן ווי פיקעס — אויף די פּלייצעס און מיר פלעגען מארשירען איבער אלע גאסען מיט גרויס גאוה און דערביי זינגען:

קמץ אלף — אָ
קמץ בית — באָ
באָ — באָ
נאָ פליעטשאָ,
ניע זשעלאיעם
ניטשאָ—וואָ !
אונז איז
כ—ראָ—שאָ !
כ—ראָ—שאָ !
כ—ראָ—שאָ !

דעם רבינ׳ס קרויסטענען איז געווען א גרויסע פּאסירונג אין אונזער קינדיש וועלטעל און לאנג, לאנג נאכדעם, פלעגען מיר ניט אויפהערען צוריידען וועגען דעם.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

קינדערשע חברות מיט גרויסע צוועקען

פון היגיענישען שטאנדפונקט איז דאס לעבען פון די אידישע קינדער אין זאמוט און ליטא ניט געווען בעזונדערס וואס מקנא צו זיין.

איינגעשפארט א היבש ביסעל טעג פון פריה ביז נאכט, אין די ענגע פייכטע און קאלטע חדרים, האט מען דערצו נאך אנגעשטאפט דעם אינגעלשען מוח מיט א שווערען באלאסט פון פשט'לעך און אויסריידען, וועלכע האבען קיין נוצען ניט געבראכט.

היינט דער רבי'ס קאנטשיק ? ער איז דאך תמיד געהאנגען ווי דאמאקלס שווערד איבער די יונגע רוקענס פון די צארטע, יונגע קינדער.

עס זיינען אבער געווען ספעציעלע „קינדער טעג", ווי די מאדערנע פעדאגאגיע וואלט זיי געוויס אנגערופען. אין די דאזיגע טעג איז דער יונגער דור בעפרייט געווארען פון אלע לאסטען און האט זיך ניט נור שטארק משמח געווען אויף זיין אייגענעם שטייגער, נור ער איז אויך געווען דער העלד פון טאג, דער צענטר פון אלעמענס אויפמערקזאמקייט.

דער עלטערער דור מיט זיינע פיהרער פלעגט אין אזוינע טעג אבטרעטען מיט גרויס דרך ארץ די כבודים און פריווילעגיעס צו די קליינע פיזאקעס, ארום וועלכע עס האט זיך קאנצענטרירט דאס גאנצע גייסטיגע לעבען פון שטעדטעל.

מיר וועלען זיך דא אבשטעלען אויף די אינגעלשע חברות פרחי שושנים, וואס זיינען געווען פערשפרייט אין כמעט אלע שטעדטלעך פון זאמוט, קורלאנד און ליטא.

שוין דער שעהנער פאעטישער נאמען „פרחי שושנים" (רויזענבלומען) בעווייזט, אז די דאזיגע חברה איז שטארק פערצויגען און גע־

צערטעלט געוואָרען ביים ברייטען עולם. אזא בעציהונג צו זיך האָט די אינגעלשע חברה כשר וישר פערדינט. איהרע אויפגאבען, וואָס זי האָט זיך געשטעלט, זיינעןווירקליך געווען שעהן און גרויס.

די חברה פרחי שושנים האָט געלעבט מיט דעם צוועק אריינצוגעבען ספרים אין בית המדרש.

די גרעסטע טייל ש״ס׳ן און פוסקים, די חבורים פון די ראשונים און אחרונים זיינען אין די בתי מדרשים אריינגעגעבען געוואָרען אָט דורך דער אינגעלשער חברה.

ווען איהר וואָלט אריינגעגאנגען אין א זאָמוטער בית המדרש וואָלט־טען אייך זיך גלייך געוואָרפען אין אויג גרויסע גמרא׳ס און אנדערע ספרים, איינגעבונדען אין לעדער. אויפ׳ן מיטעלפונקט פון רעכטען טאָוועל איז אָבגעדריקט א פיערעקיגע (אין דער פאָרמע פון א ווערפעל) קיכעל, וואו עס איז אויסגעקריצט מיט גאָלדענע אותיות, „נדבת חברה פרחי שושנים שנת... לפ״ק.

די גאנצע חברה פרחי שושנים איז בעשטאנען פון לויטער יונג־וואַרג. זי איז געווען אן אמת׳ע קינדערשע מלוכה. די מיטגלידער, די חברה־לייט גופא, די גבאים, די דעה זאָגער, די פינאנציעלע סעקרעטאַ־רען, די בוכהאַלטערס און אַלע אנדערע בעלי התמנות זיינען געווען פון זאקעס ניט עלטער פון דרייצעהן—פיערצעהן יאָהר. פיערצעהן יאָהר איז געווען דער מאקסימום עלטער פון די מיטגלידער. קיין מינימום גרענעץ האָט ניט עקזיסטירט. א נפש פון א טאָג אלט האָט שוין געקענט ווע־רען א חברה־מאַן, און אויב איהר מיינט, אז די איינטאָגיגע עופה׳לעך זיינען געווען די אינגסטע חברה־לייט פון דער פרחי שושנים האָט איהר, במחילה, א טעות. א סך מיטגלידער פון דער חברה זיינען נאָך אויף דער ווייסער וועלט ניט געווען, זיי זיינען נאָך געווען בעהאַלטען אין מוטערס לייב. די מוטערס פלעגען — מיט א כיון — פערשריי־בען זייערע קומענדיגע קינדער אין דער „אינגעלשער חברה״, כדי זיי זאָלען מיט מזל געבוירען ווערען אינגלעך און ניט מיידלעך.

די חברה פרחי שושנים איז געווען שטארק ליבעראַל און האָט אריינגענומען אלם חברות בתולות אין דעם זעלבען עלטער ווי די זכרים. זיי

די חברות זיינען אבער ניט געווען גלייכבערעכטיגט מיט די חברים. זיי האבען ניט געהאט קיין וואהלרעכט און האבען, פערשטעהט זיך, אויך ניט געקענט ערוועהלט ווערען פאר געוויסע עמטער.

מיר זאגען, אז דער מאקסימום עלטער פון יעדען מיטגליד איז גע־ווען אן ערך דרייצעהן—פיערצעהן יאהר. דאס איז געווען דער כלל. ווי אומעטום זיינען אויך דא געווען אויסנאהמען. עס פלעגען טיילמאל ווערען חברים אלטע אידען, אזוינע, וועלכע האבען שוין קיין האפנונג ניט געהאט צו האבען קינדער און האבען דאך געוואלט נעהמען אן אנטייל אין דער הייליגער ארבייט פון אריינגעבען ספרים. דאס רעכט פון אזא חבר איז אבער אויך ניט געווען גרעסער, ווי דאס רעכט פון אונזערע חברות איידער זיי זיינען נאך געווען בוגרת'ן. צאהלען וואר־טערם יא, אבער אנהאלטען אן אמט האט נור געקענט דער פריוויליגיר־טער קלאס — דער קלאס אינגלעך.

די גבאים זיינען געוועהנליך געווען די בר־מצוה בחורים, אינ'ם עלטער פון צוועלף ביז פיערצעהן יאהר. די הויפט־ארבייט פון די גבאים איז געווען צו קלייבען די וואכערס, וואס איז געווען אזוי גרויס ווי א קאפיקע א וואך.

אלע פרייטאג בייטאג, נאכ'ן חדר, פלעגען די גבאים זיך אוועקלאזען איבער'ן שטעדטעל קלייבען די קאפיקעס ביי די עלטערען פון די חברה־לייט. די שטעדטעל פלעגט ווערען איינגעטיילט אין קווארטאלען: אין מארק־פלאץ, אין דייטשע גאס, אין שוהל־גאס, א. אז. וו. אין יעדען בעזונדערען קווארטאל פלעגען א פאר גבאים אויפמאהנען די וואכערס.

איינער פון די גבאים האט געפיהרט די ביכער און דער צווייטער, דער נאמן, פלעגט אין א רויטע פאטשיילקע זאמלען די קאפיקעס.

דאס בוך איז געווען איינגעטיילט אין צוויי און פופציג רובריקען. אויבען פון יעדען רובריק, ווערטיקאל, איז געווען דער נאמען פון דער סדרה. די נעמען פון די מעמבערס זיינען געווען פערשריעבען האריזאנ־טאל. ווען דער חבר פלעגט בעצאהלען די וואכערס, פלעגט אין בוך געמאכט ווערען א קייקעלע אונטער דער ענטשפרעכענדער סדרה. אויב קיין קייקעלעך זיינען ניט געווען, האט עס געהייסען, אז פאר'ן חבר איז

קיין וואַכער ניט געצאַהלט געוואָרען. גלייך ביים אריינקוקען אין בוך האָט מען אויך געקענט וויסען, ווער עס איז געווען שולדיג און ווער ניט.

די וואָכערס פלעגען יעדען פרייטאג אריינברייגען צווישען צוויי און דריי רובעל. א גאנצען יאָהר פלעגט זיך צוזאמענקלייבען אַן ערך ק"ן קערבלעך — א בעדייטענדע סומע צו קויפען ספרים.

חברי פרחי שושנים האָט פערנומען א בכבוד'יגען פּלאַץ צווישען אַלע אנדערע גרויסע חברות פון שטאָדט. זי האָט זיך בענוצט מיט אַלע פּריווילעגיעס און זכותים, ווי די וויכטיגסטע חברות.

דער בענעפיט פון יעדע חברה איז בעשטאַנען אין דעם, וואָס איהר פלעגט אָבגעגעבען ווערען איין שבת פון יאָהר אונטער איהר פולער קאָנטראָל פאר איהרע חברה'שע צוועקען. חברה קדישא, צום ביישפּיעל, פלעגט האָבען שבת בראשית; חברה תהילים — שבת ויקרא; חברה בקור חולים — אַן אנדער שבת א. אז. וו.

יעדע חברה פלעגט מאכען געלד פון איהר שבת. זי פלעגט טיילען די עליות און די נדבות פון די מי־שברך'ס פלעגען געהן אין קאסע פון דער חברה. אויב א חברה איז געווען בעמיטעלט, פלעגט זי מאכען אויף איהר שבת א גרויסע אונטערנעהמונג. זי פלעגט איינלאַדען א בעריהמ־טען חזן, וועלכער פלעגט דאַוונען אויף בילעטען. דאָס האָט זיך שוין געווענדעט פון דער קאסע און פון דעם אונטערנעהמונגס־גייסט ביי די גבאים.

די חברה פרחי שושנים האָט אויך געהאַט איהר בענעפיט. ביי אונז אין שטעדטעל האָט איהר געהערט דער שבת, ווען עס פלעגט געהען די דאָפּעלטע סדרה ויקהל־פקודי.

דערביי איז געווען א כונה.

ויקהל־פקודי, אויסער וואָס זיי זיינען צוויי בעזונדערע סדרות, האָבען נאָך דערצו לאַנגע פרשיות, וועלכע מען האָט געקענט שפּאַלטען. פאַר א חברה איז דאָס אזא מעלה, ווי להבדיל א טהעאטער אונטער־נעהמונג מיט א סך פּלעצער. מען קען איינפאַך לייזען מעהר געלד. די גבאים פון חברה פרחי שושנים פלעגען שוין פריהער אָבמאַכען מיט'ן בעל־קורא, ער זאָל טיילען די פרשיות אזוי, אז אנשטאט די געוועהנליכע

שבע קרואים, זיבעצן עליות, זאָל מען קענען האָבען דריי מאָל זיבען עליות.

די עליות פלעגען טיילען אָט די אייגענע יונגע גבאים פון דער חברה. אויפ'ן בימה פלעגען שטעהען די צוויי גבאים, וואָס האָבען גע־קליבען די וואָכערס אין גרעסטען קווארטאל. ביי אונז אין שטעדטעל איז דאָס געווען דער מארק־פלאץ.

זיי פלעגט מען מאכען די מי־שברך'ס; זיי פלעגט יעדעס מאָל דער שמש מוזען אָנפרעגען, וועמען אויפצורופען, און זיי פלעגט דער בעל עליה, אפילו דער רב גופא, אבגעבען נאָך דער צווייטער ברכה דעם יישר כוח.

עס פערשטעהט זיך, אז דאָס איז געווען א גרויסער כבוד פאר די יונגע גבאים, און די עלטערען פון די גבאים פלעגען זיך באָדען אין א ים פון נחת יענעם שבת. ביי אלע קרובים און סתם גוטע פריינד פון די גבאים'ס משפחה פלעגען די פנים'ער שטראהלען פון פרייד, ווען זיי פלעגען א קוק טהאָן אויף די יונגע העלדען פון טאָג.

דער עזרת נשים פלעגט דעם שבת זיין געפאקט. אויסער די גבאים'ס גרויסע משפחה, פלעגען קומען מוטערס פון טעכטערליך, וועלכע האָבען געהאַט א שטארקען חשק זיך מתחתן צו זיין מיט די גבאים, מיט וועמען אלע מוטערס האָבען זיך געבענשט.

גלייך ווי דער שליח־ציבור פלעגט ענדיגען די ערשטע שמונה־עשרה, אבזאָגען אין כמוך, פלעגט אויף דער גאַלעריע פון עזרת נשים ווערען א געלאָף, א רויש־בוזש. די ווייבער האָבען דאן אויסגעשטרעקט זייערע העלזער אום בעסער צו קענען זעהן, ווי דער שמש געהט צו צו די צוועלף — דרייצעהן יעהריגע גבאים אנפרעגען, וועמען זיי זיינען מכבד מיט הוצאה.

דיעזער ווייבערשער געלאָף פלעגט ארויסרופען שטארקע פראָטעס־טען ביי די מענער, וועלכע האָבען אוים ריינעם פרינציפ געוואָלט אונ־טערדריקען דעם שעהנעם געשלעכט. געוועהנליך פלעגען מעהר ווי אלע זיך זידלען די יעניגע, וועלכע האָבען שוין געהאַט גענוג אויסצושטעהן פון זייערע אידענעס פאר'ן דאוונען, און האָבען געוואָלט לכל הפחות פון

זיי נקמה נעהמען אין בית־המדרש, וואו זיי, די מענער, זיינען „די הערן דער לאַגע“.

דער שמש, אליין קען זיין ניט אזא שטארקער אנטי־סאַפראַדזשיסט. פלעגט אבער מוזען ערפילען זיינע התחייבות׳ן פון יוצא וועגען און „בערו־פען“ די ווייבער, זיי זאָלען צווישען זיך ניט שושקען און ניט הוזשען ווי די „געגנז“. מיט דעם צונאָמען „געגנז“ פלעגען די מענער בעקרויינען זיי־ערע בעסערע העלפטס ביי דער ערשטער בעסטער געלעגענהייט, אי־בערהויפט ווען דער שעהנער געשלעכט איז געווען אבגעזונדערט אין דער ווייבערשער שוהל און האט ניט געקענט געבען חזרה.

דאָס „בערופען“ די ווייבער, איז געווען א מין רוף צו אָרדנונג. וואָס א היינטמאָדישער פאָרזיצענדער, להבדיל, האט דורכצופיהרען. ווען אברהם הירש דער שמש פלעגט דארפען אָנשרייען אויף די שעהנע מחנה אין עזרת נשים, פלעגט ער דעם חומש אוועקלעגען אויף דער לינקער האנד און מיט דער רעכטער האנד פלעגט ער דערלאַנגען א פּאַטש אויפ׳ן חומש. דיזער פּאַטש האט ערפילט דיזעלבע אויפגאבע ווי דער קלאַפּ פון האמער און דער קלונג פון גלעקעל ביי א היינטיגען פאָרזיצענדען.

נאָכ׳ן פּאַטש פלעגט דער שמש זיך א קעהר טהאָן מיט׳ן פּנים צו דעם עזרת נשים און מודיע זיין די ווייבער בקול רם, אז דאָ איז א מקום קדוש און זיי, די ווייבער, דארפען זיך פערהאַלטען ווי מענשען און ניט ווי געגנז...

די ווייבער זיינען שוין, פערשטעהט זיך, געווען צוגעוועהנט צו אזוינע התראות און פלעגען ווייניג־וואָס נתפעל ווערען פון זיי. זיי האָ־בען געטהאָן דאָס זייערינע און האָבען געהערט דעם שמש ווי דעם קאַטער. וואָס אנבעלאַנגט דעם טיטעל „געגנז“, פלעגען די נשים איהם צונעהמען אהן א ברעקעל פּראָטעסט און פלעגען צוליעב דעם ניט טראָ־גען קיין שנאה אפילו אויפ׳ן שמש גופא. זיי האָבען געוואוסט, אז ווען די מענער זאָגען, ווייסען זיי מסתמא וואָס זיי זאָגען. נאָך אַלעמען זיי־נען זיי דאָך טאַקע ניט מעהר ווי פּשוט׳ע אשה׳ס. מ׳שטיינס געזאָגט, וואָס פערשטעהט א אידענע?... בפרט נאָך ווען לאה נחום׳ס, די גבאי׳־טע, נעווים א אשה צנועה, פלעגט אונטערהאַלטען דעם שמש און פלעגט

אליין, פון אייגענער איניציאטיווע, שרייען אויף די חצופות, וועלכע קע־נען זיך נים איינהאלטען, שפארען זיך צו דער גאלעריע, כדי צו כאפען א קוק אויף די מענער דורך די לייסטען...

דאס וואס מיר, די גבאים, האבען געפיהלט אין יענע מאמענטען, קען נור פערשטעהן אן ארטיסט, א לעקטאר אדער אזוי א רעדנער. די האבען אלע איבערגעלעבט דאס זעלבע, ווען זיי זיינען דאס ערשטע מאל אויפגעטראטען פאר'ן פובליקום. עס איז עפעס געווען א געמישטע פיה־לונג פון שרעק און שטאלץ. פון איין זייט זיינען מיר געווען שטאלץ, וואס מיר האבען אזא גרויסען כבוד און פון דער צווייטער זייט האבען מיר מורא געהאט זיך צו ווייזען פאר'ן צבור. אונזערע פיסלאך האבען זיך געוויגט און די צייהן האבען געקלאפט מאימתא דצבורא.

איך, פערזענליך, האב דאן איבערגעלעבט דעם שטארקסטען „לאמ־פען פיבער" פון מיין גאנצער קאריערע. ווען מיר זיינען שוין געשטאנען אויפ'ן בימה צוטיילען די עליות, האב איך מורא געהאט אויפצוהויבען די אויגען אויפ'ן עולם, האב געקוקט הארטנעקיג אין חומש, ניט בענעה־מענדיג אפילו אייןווארט וואס דארטען איז געשטאנען.

דער שבת פון חברה פרחי שושנים האט פאר די גבאים פון דער חברת געדיענט אלס שיידע־וועג, ווען דער אינגעל האט זיך אבגעזעגענט מיט זיינע אינגעלשע יאהרען און געווארען א בחור, וועלכער דארף זיך שוין אויפפיהרען מעשה מענש... און זארגען אויף א תכלית פאר זיך.

דער סיום

מיט א פאָר וואָכען נאָך פרשה ויקהל־פקודי פלעגט פאָרקומען דער סיום פון חברה פרחי שושנים — דער טאָג ווען די ספרים ווערען אריינגעגעבען אין בית המדרש.

דאָס רעכט איינצוקויפען די ספרים איז אָפיציעל געלעגען אין די הענד פון די קליינע גבאים, זיי האָבען געקליבען דאָס געלד, זיי האָבען געטיילט די עליות און זיי האָבען געקענט אויסקלייבען די ספרים און בעשטימען ווי און ביי וועמען איינצובינדען.

פאַקטיש פלעגען די ספרים איינקויפען די יועצים. אין פנקס פון דער חברה פלעגען מיט גע'ספר'טע אותיות זיין פערשריעבען ניט נור די גבאים פון דעם יאָהר, נאָר אויך די נעמען פון די יועצים.

די יועצים פלעגען שוין ווערען אויסגעקליבען פון די גבאים גופא. זיי פלעגען געוועהנליך זיין די שעהנסטע יונגע לייט פון שטאָדט, מוסמכים, וועלכע גרייטען זיך צום כסא הרבנות.

די יועצים פלעגען קיין זאך ניט טהאָן אָהן די גבאים. ביים איינקויפען פלעגען די גבאים מוזען זיין דערביי, ווייל אָהן זייער חתימה פלעגט דער נאמן רבי אליעזר זיסעלע'ס ניט ארויסגעבען דאָס געלד.

איך וויל דאָ גלייך בעמערקען, אז די יועצים מיט די גבאים זיינען אימער געגאַנגען האנד אין האנד און קיין מחלוקות איבער „יוריסדיקציאָן", אז איינער מישט זיך אין צווייטענס עסקים, זיינען קיין מאָל ניט פאָרגעקומען.

די וואָך פון סיום פלעגט ביי די קליינוואַרג פון שטעדטעל ווערען לעבעדיג. שוין מיט א וואָך פריהער האָט זיך אין דער לופט פון שטעד־

טעל געפיהלט די יום טוב'דיגע שטימונג פון דעם אריינגעבען די ספרים. די מוטערס פון די גבאים און סתם פרומע גוטע אידענעס פלעגען ארומ־לויפען ביי אלע לעקעך־בעקערקעס אויספרעגען די פרייזען. דערביי האָ־בען זיי אויפגעפּאסט, אז עס זאָל געבאקען ווערען פון ישן'ע מעהל, פון ערשט אויסגעלעגטע אייער און פון אמת'ע אידישע ביהנען־האָניג. עס פלעגט פאָרקומען גאנץ אָפט גרויסע פעריבעלס צווישען די מוטערס פון די גבאים איבער דעם כבוד אויפצופּאסען ווי אזוי, וואו, און אין ווע־מענס אויוון די לעקעך זאָל געבאקען ווערען. צו אזא כבוד און מצוה האָט יעדע פרוי געוואָלט זוכה זיין. מאנכעס מאָל איז געקומען צו א שטארקע איבערוורטלען זיך. סוף כל סוף פלעגען זיך די מוטערס ווי עס איז איינגען און צוטיילען מיט דעם כבוד. איינע פלעגט איינקויפען די מעהל, די צווייטע פלעגט ברייגנען פון איהרע היהנער די אייער, א דריי־טע האָט בעזאָרגט די האָניג, א פיערטע האָט געגעבען איהר אויוון, איהר הויז, א. אז. וו. די לעקעך איז אויף דעם אופן געווען א פּראָדוקט פון א קאָלעקטיווער ארבייט: יעדע מאמע איז זוכה געווען צו א שטיקעל מצוה.

דעם לעצטען פרייטאָג פאר'ן סיום זיי־ען די גבאים שוין געווען אויסגעפּוצט אין די שבת'דיגע מלבושים. דעם טאָג האָבען זיי ביים איינ־מאָהנען די וואָכערס אויסגעטיילט לעקעך ביי יעדען „חברה־מאַן", אָדער חברה'טע אין הויז. דעם פרייטאג זיינען געוועהנליך אויך אויסגעצאָהלט געוואָרען די נ"ח, די חובות פאר די וואָכערס.

די גבאים אליין האָבען די לעקעך ניט געטראָגען. די חזקה פון טראָגען די לעקעך האָט געהערט דעם שמש פון בית המדרש. אין א ריי־נעם אויסגעוואשענעם און אויסגעפלעטען ציכעל האָט מען אריינגע־לייגט די חלקים לעקעך און דער שמש האָט דאָס געדארפט שלעפען די גאנצע צייט אויף זיך ביז וואנעט עס איז ביסלעכוויז אויסגעלעדיגט געוואָרען. א מנהג איז געווען, אז ביים קריגען דעם חלק לעקעך, האָט די מוטער אָדער דער פאָטער פון די חברה לייט געגעבען א ספּעציעלע נדבה, חוץ לחשבון פון די וואָכערס.

די גבאים פלעגען אויף דיעזע נדבות אויסקוקען. עס איז געווען אן אלטער כלל, אז די נדבות פון די לעקעך וועלען אריינברייננגען אזוי פיעל, וויפיעל מען וועט דארפען בעצאהלען די איינבינדערס.

דער אמת'ער יום טוב פלעגט זיין אין דעם טאג פון סיום.

הגם אלע האבען שוין בעפאר אויף זיכער געוואוסט, ווען און וואו דער סיום וועט פארקומען, איז אבער געווען א מנהג, אז שבת נאך דער קריאה האבען די שמשים פון די שוהלען געמוזט מודיע זיין וועגען דעם דורך א כרוז, דורך א מודעה רבה.

— רבותי! — האט דער שמש אויסגעשריען אויף דער העכסטער אקטאווע, — הוי ידוע, זייט וויסען, אז דיענסטאג, יום השלישי משבוע הבע"ל, פון קומענדיגער וואך, וועט אם ירצה השם זיין דער סיום פון חברה פרחי שושנים, בבית רבי מנחם מענדיל, אין הויז פון מענדע דעם שיינ־קער, אויפ'ן מארק. הוי מוכנים, זייט גרייט צו דעם!!!

און דיענסטאג איז טאקע געווען אן אמת'ער גרויסער קינדערשער יום טוב.

ערב דעם סיום זיינען שוין די מאמעס און די באבעס געווען פערטהאן מיט'ן וואשען און פלעטען פאר די חברה לייט. דיענסטאג אין דער פריה האט מען די גאנצע חברה קליינוואַרג איבערגעטהאן אין בגדי יום טוב. אפילו די ווינדעלעך פון די זויגלינגע זיינען איבערגעביטען געווארען. מיט א בעזונדער התמדה האט מען ארומגעוואשען, אויסגעצוואגען און אויסגע־קעמט די קעפלעך און אבגעווישט די נעזלעך פון די פינף־זעקס יעהריגע אלף בית אינגלעך. די באבעס האבען אויך אויפגעפאסט, אז דער הינ־טערשטער עק פון העמדעל זאל ביי די פיצלעך ניט ארויסקריכען פון די מאיטקעס. אלעס האט געלויכטען, אלעס האט געבליסטשעט. אויב א פרעמדער, וועלכער איז ניט געווען בעקאנט מיט די אינערליכע ענינים פון שטעדטעל, וואלט געזעהן, ווי דער יונגער דור געהט מיט א בעזונ־דערע שמחה אין חדר אריין, ווי ער איז אזוי זויבער אויסגעפוצט און יום־

טוב'דיג אויפגעלעגט, וואָלט ער זיך גלייך אָנגעשטויסען אז מסתמא איז היינט דער סיום פון חברה פרחי שושנים.

דער עכטער יום טוב פלעגט זיך אָנפאַנגען ארום צעהן אוהר פאַר מיטאָג, ווען דניאל דער קוימענקעהרער און משה מנשה דער גלעזער פלע־גען אָנקומען אין בית המדרש, וואו די גבאים זיינען שוין פון פריהער געווען פערזאַמעלט.

דניאל דער קוימען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער זיינען ניט געווען קיין חשוב'ע באַלעבאַטים ביי אונז אין שטעד־טעל. זיי האָבען געהערט צום המון. זיי האָבען ניט נאָר ניט געקענט לער־נען א בלאַט גמרא און א פרק משניות, נור בייזע צינגער פלעגען זאָגען, אז זיי זיינען אפילו קנאַפע בעלי עברי. אין שוהל פלעגען זיי שטעהן הינטער דער בימה. די עליה וואָס מען פלעגט זיי איינטיילען איז געווען שביעי. דניאל פלעגט זעקס טעג א וואָך ארומגעהן אין דער געוועהנליכער קוימען קעהרער יוניפאָרם, מיט א הויכען צילינדער הוט און מיט א קויל און שטריק אויף די פּלייצעס. די קליידער זיינען געווען בעדעקט מיט סאַזשע און דער פנים פער'חשך'ט און פערשוואַרצט פון דאגת חיונה. פאַר א בערלינקע א וואָך פון יעדען בעל־הבית פלעגט ער קעהרען די קוי־מענס און פלעגט ווי עס איז דורכשטופען זיין אָרעם וועלטעל.

משה מנשה איז נאָך געווען א גרעסערער קבצן ווי דניאל דער קוי־מען קעהרער. ביי איהם פלעגט אַוועקגעהן וואָכען ווען ער פלעגט אפילו א בערלינקע (7½ קאָפּיקעס) אין די אויגען ניט אָנזעהען. פאַר זיין פליכע קאָפּ און פאַרפּעכטע היטעל, וועלכע ער פלעגט איבערבייטען ניט פריה־ער ווי איין מאָל אין א פאָר יאָהר, האָט ער געקראָגען א צונאָמעניש, וואָס עס איז ניט עסטעטיש ארויפצוברענגען אויפ'ן פּאַפּיער.

די בעציהונגען פון דער שטעדטעל צו די צוויי פאַרשוינען זיינען געווען דורך און דורך אונגערעכט. משה מנשה'ס צונאָמען איז ווייט ניט געווען אין הסכם מיט זיין אינערליכען כאַראַקטער.

דניאל דער קוימען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער זיינען בטבע געווען בריליאנטענע מענשען מיט פּאַעטישע נשמות און טייערע הער־צער. דאָס זיינען געווען אמת'ע פּאָעטען, וואָס האָבען געפיהלען און שטימונגען. ליידער האָבען זיי זייערע שטימונגען ניט געקענט אויסדריקען דורך ווערטער. זייער ליבע צו קינדער האָט קיין שום גרענעץ ניט געהאט. דניאל דער קוימען קעהרער איז בעזעסען אַן אמת'ן פאָלקס־הו־מאָר. פלעגט מען איהם ווען עס איז איינלאַדען אויף א חתונה, פלעגט ער מאכען פרעהליך דעם עולם, בעסער ווי דער פּראָפעסיאָנעלער מאר־שאליק. ווען ער פלעגט מאכען זיינע קאָמישע הויות און זאָגען גראַמען, פלעגט דער גאַנצער עולם זיך צוקאַטשען פון געלעכטער. זיינע טיעפע בלויע אויגען, וואָס האָבען דורכגעלויכטען זיין שווארצען פנים און זיין גוטמוטהיגען שמייכעל קען איך נאָך עד היום ניט פערגעסען.

משה מנשה, פערקעהרט, האָט געהאט אויסערליך א בייזען אויס־זעהן, ער פלעגט זעלטען ווען א שמייכעל געבען. א שטענדיגע מרה שחורה איז געלעגען אויף זיין מיט קנייטשען בעדעקט געזיכט. דעם איינציגען טאָג אין יאָהר, א חוץ אפשר שמחת תורה, ווען משה מנשה פלעגט פון זיך ארונטערוואַרפען די דאגות חיונה און ווערען לוסטיג, לעבעדיג, איז געווען דער טאָג פון סיום ביי דער קינדערשער חברה.

משה מנשה'ס פנים פלעגט דעמאָלט לייכטען און שטראַהלען פון נחת. זאָגען פלעגט מען, אז משה מנשה האָט געכאַפּט אַן איבעריגען לחיים און געוואָרען אָנגעסנאָשקעט. אין אמת'ן אָבער איז ער דעמאָלט געווען שכור ניט פון בראַנפען, נאָר פון התלהבות און ליעבע צו די קינ־דער און זייער הייליגער זאַך.

און אַט די צוויי בעסטע און איבערגעבענסטע קינדער פריינד פלעגען מיט זייער אריינקומען אין בית המדרש געבען דעם סיגנאַל, אז דער סיום פאַנגט זיך אָן.

די ערשטע ארבייט פון די גבאים און זייערע פריינד, דניאל דער קוי־מען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער, איז געווען צוגיפזאמלען אלע

חדר־קינדער פון דער גאנצער שטעדטעל. צו דעם צוועק פלעגט מען זיך אוועקלאָזען צו די חדרים פון די גמרא ביז צו די דרדקי מלמדים. די גבאים פלעגען בלייבען שטעהן אין מיטען גאס און משה מנשה מיט דניאל׳ן פלעגען אנקלאפען אין לאָדען פון חדר. דער קלאפ האָט בעדייט: חברה עס איז שוין צייט! די קליינוואַרג האָט אויף משה מנשה׳ס בעקאנטמאכונג געוואַרט ווי א פרומער איד אויף משיח׳ן.

אין איין הרף־עין האָבען זיך אלע קינדער פון חדר א לאָז געטהאָן אויפ׳ן גאס און זיך פעראייניגט מיט דעם מארשרוט פון די גבאים. די מחנה פון דער קליינער חברה איז מיט יעדען חדר געוואָרען אלץ גרעסער און געדיכטער. אין פערלויף פון א שעה צייט זיינען אלע חדרים געווען פוסט און דער גאנצער יונגער דור האָט זיך געפונען אויפ׳ן גאס אונטער דער פיהרערשאפט פון די גבאים און דניאל דעם קוימען קעהרער און משה מנשה דעם גלעזער.

פון לעצטען חדר האָט זיך די גאנצע חברה אוועקגעלאָזען צו די איינבינדערס, וואו די נייע ספרים האָבען שוין געוואַרט און געבעטען זיך מען זאָל זיי אָבנעהמען פון דאָרטען.

ביי די איינבינדערס אין הויז האָבען די גבאים מיט דער הילף פון דניאל׳ן און משה מנשה׳ן צוטיילט די ספרים צווישען די חברה־לייט. די גמרא אינגלעך פלעגען קריגען גמרא׳ס, די חומש־אינגלעך — קלענערע לייכטע ספרים, אפילו די אלף בית אינגלעך זיינען אויך ניט געקריוודעט געוואָרען.

די יעניגע, וועלכע האָבען שוין געהאט זייערע ספרים, פלעגען תיכף ארויס פון איינבינדערס שטוב און אָבוואַרטען אין דרויסען אויף דעם איבעריגען עולם.

ארום צוויי־דריי אזייגער זיינען שוין אלע געווען בעוואָפענט מיט ספרים אונטער די אָרעמס. און ווען משה מנשה האָט געגעבען די קאָמאנדע: „חברה מיר געהען!“, האָט זיך די גאנצע מחנה א ריהר געטהאָן פון אָרט. מיט שטאָלצע, פרעהליכע פנים׳לעך האָט זיך די קליינוואַרג פון

דער גאנצער שטעדטעל בעוועגט איבער אלע גאסען. די קראמען און די געוועלבען זיינען אומעטום גלייך צוגעמאכט געווארען ביים אנקומען פון די יונגע חברה לייט.

די מחנה איז מיט יעדער מינוט געווארען גרעסער. מוטערס מיט זייערע עופה'לעך און אזוי טשיקאווע מענשען האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אנגעשלאסען אן דעם גאנג פון דער יוגענד.

— דרך ארץ פאר די פרחי שושנים! פנו דרך פאר אונזערע היילינע ספרים! פלעגט משה מנשה יעדע פאר מינוטען מיט גרויס התלהבות אויסשרייען. די חברה פלעגט דיזע אויסגעשרייען אונטערהאלטען מיט א פרעהליכען הורא, וואס האט פערהילכט די לופט.

מנחה־צייט איז אונזער חברה אנגעקומען צו מענדעל דעם שיינ־קער'ס הויז, וואו דער סיום איז פארגעקומען. מענדעל'ס הויז איז גע־ווען זעהר גערעם און האט זיך געפונען אין צענטער פון שטעדטעל. דע־ריבער איז דער סיום געפראוועט געווארען ביי איהם.

דארטען האבען אויף די קליינע העלדען פון טאג געווארט לאנגע, געגרייטע טישען, אויף וועלכע עס איז געשטאנען משקה, לעקעך, טייגלעך און אנדערע זיסע מאכלים. ארום די טישען איז שוין געזעסען דער רב, די יועצים און פיעלע אנדערע פון די נכבדי העיר. די שטאדטישע קאפעליע אונטער דער לייטונג פון חיים דעם כלי־זמר, איז געזעסען ביי א בעזונדערען טיש. אלע מיט־גליעדער פון דער קאפעליע זיינען געווען דערביי. אפילו שלמה דער צימב־לער, א זקן פון א יאהר אכציג, וועלכער האט שוין לאנג אויפגעהערט צו געהן אויף חתונות, איז אויך געקומען זיך צושלעפען מיט זיין צימבעל אנטייל צו נעהמען אין דעם גרויסען יום טוב.

קוים האט זיך דער אוואנגארד פון דעם יונגען חיל, וואס איז בע־שטאנען פון דניאל דעם קוימען קעהרער און משה מנשה דער גלעזער מיט אלע גבאים, בעוויזען אויפ'ן פארענט פון הויז, האט די קאפעליע אנגע־

הויבען צו שפיעלען א זיסען און פרעהליכען ברוך הבא און די נכבדי העיר האבען זיך אויפגעהויבען מקבל פנים צו זיין די הויפט מחותנים פון דער שמחה.

ווען די כלי־זמר האבען געענדיגט שפיעלען האט דער חזן מיט די משוררים אויפגעזונגען א שמחת תורה׳דיגען נגון און דער גאנצער עולם — דער אלטער און דער נייער דור — איז געקומען אין א גרויסער, היי־ליגער, אונבעשרייבליכער התלהבות. דניאל מיט משה מנשה׳ן האבען געכאפט א טענצעל און דער איבעריגער עולם האט דעם טענצעל בעגלייט מיט א שעהנעם זמר.

בינו לבינו איז געווארען פינסטער און עס איז געקומען די צייט צו דאווענען מעריב. מעריב האט מען געדאווענט אין הויז פון סיום און לויט דער אלטער חזקה איז געשטאנען פאר׳ן עמוד ניט דער חזן פון שטאדט, נאר דניאל דער קוימען קעהרער, אלס דער שליח ציבור און משה מנשה דער גלעזער אלס זיין הויפט משורר. דניאל מיט משה מנשה׳ן זיינען ניט געווען די איינציגע, וואס האבען געפראוועט חזנות ביי דעם מעריב. דער גאנצער עולם האט זיי אונטערגעהאלפען. עס האט זיך בעקומען א כאהר פון הונדערטער שטימען, וואו די באסען און די באריטאנס פון די דערוואקסענע האבען זיך אויסגעמישט מיט די אלטא׳ן און סאפ־ראנען פון די יונגע. אלעם האט געזונגען און אבגעגעבען א שבח צום בורא...

נאכ׳ן דאווענען האט דער עולם זיך א נעהם געטהאן צום אנגעשטעל־טען טיש, וואס איז איז א קורצער ווייל אבגעריניגט געווארען. די פלעש־לעך מיט משקה זיינען אויסגעליידיגט געווארען און פון די לעקעך און די איינגעמאכטץ איז אפילו קיין זכר ניט געבליבען. יעדער איינער האט געגעסען און געטרונקען ווי אויף א גרויסע אייגענע פאמיליען־שמחה.

דערקוויקט דאס הארץ, האט זיך אנגעפאנגען די פראצעסיאן, דער הלוך צום בית המדרש, וואו די ספרים זיינען אריינגעגעבען געווארען.

דיעזע פראַצעסיאָן פלעגט זיין אזוי רייך אין פארבען, אזוי שעהן אין קאָלירען, דאָס נור א קינסטלערישע פען קען עס מאָהלען.

איך האָב ניט איין מאָל אנטייל גענומען אין גרויסע בעגייסטערטע רעוואָלוציאָנערע דעמאָנסטראציעס אין רוסלאנד, איך האָב זיך אין מיינע סטודענטען יאָהרען בעטהייליגט אין איינינגע פאקעל־צוגען, איך האָב אויך בייגעוואָהנט די גרויסע ריזיגע מאי־דעמאָנסטראציעס אין דייטשלאנד און אין אמעריקא, אָבער קיינע פון דיעזע אלע פראָצעסיאָנען, ווי גרויס און וויכטיג זיי זאָלען ניט זיין, קענען זיך ניט פערגלייכען מיט דער פראָ־צעסיאָן אין מיין קליינעם געבורטס־אָרט, ווען די חברה לייט פון דער פרחי שושנים האָבען געטראָגען די ספרים אין בית המדרש.

אלע הייזער, וואו די פראָצעסיאָן האָט זיך בעוועגט, זיינען געווען אי־לומינירט מיט ליכט אין די פענסטער, די יונגע לייט פון שטעדטעל האָ־בען בעזונדער געטראָגען אָנגעצונדענע סטארין ליכט, אָבער די אלע ליכט זיינען פערדונקעלט געוואָרען קעגען די ליכטיגע פנים׳לעך פון דער אידי־שער קליינוואָרג, וואָס האָט איבערגעלעבט א הויכען און הייליגען רעלי־גיעזען עקסטאָז.

די קאפעליע איז געגאַנגען פאָראויס און געשפּיעלט, דער חזן מיט די משוררים האָבען געזונגען, דער עולם האָט געטאנצט און אונטער־געבאמקעט, די יונגע אונשולדיגע אידישע טעכטער זיינען ארויס אין גאַס קוקען אויף די שטאָלצע, פרישע און מונטערע פנים׳ער פון די חתן־בחורים, די טאַטעס האָבען געקליבען נחת, די מאַמעס האָבען געוויינט פאר פרייד, די באָבעס האָבען פערקאטשעט די טערקישע טיכער און גע־פליאסקעט מיט די הענד און די זיידעס האָבען אונטערגעקנאַקט מיט די פינגער. אויף אלעמענס געזיכטער איז געווען אויסגעגאָסען א בעזונדערער חן, עפּעס ווי די שכינה וואָלט גערוהט. אין אלע ווינקעלעך איז געווען ליכטיג, וואַרעם, פרעהלעך און לעבעדיג. היינט איז יום טוב! היינט איז א הייליגער טאָג! אפילו די שטערען פון הימעל האָבען ליעבליך ארונ־טערגעקוקט אויף די שמחה, וואָס ס׳האָט זיך אָבגעשפּיעלט ערגעץ אין

א קליין פערוואָרפען אידיש שטעדטעל לכבוד דעם יונגען דור פון עם הספר...

נאָכדעם ווי אַלע ספרים זיינען שוין געלעגען אויף דער בימה פון בית המדרש און דער עולם האָט זיך אָבגעקיהלט פון דער הייסער התלהבות, האָט דער רב זיך געשטעלט פאר׳ן ארון קודש און געהאַלטען א דרשה מעיניני דיומא.

אין דעם יאָהר פון מיין גבאות, געדענק איך, איז די דרשה געווען אויף דעם פסוק: „חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו.

וואָס דער רב האָט גע׳דרשן׳ט, ווייס איך ניט. מיין קאָפּ און מיין הארץ זיינען דאן געווען פערנומען מיט אַנדערע זאכען און דעם רב׳ס ווערטער זיינען אין מח ניט געקראָכען. געוויס איז די דרשה געווען וועגען קינדער־ערציהונג.

נאָכ׳ן רב׳ס דרשה זיינען די גבאים, זייערע פאָטערס און מוטערס, דער רב, די יועצים און די חשוב׳ע בעלי־הבתים צוריק אוועק צו מענדעל דעם שיינקער׳ס הויז, וואו עס איז געווען אָנגעגרייט א סעודה מיט א טייגעכץ און רייז קאשע וואָס די מאַמעס האָבען געמאכט לכבוד דעם יום טוב...

רייז קאשע איז א חיזוק החברה און עס האָט ביי יעדען סיום גע־מוזט זיין.

אין דער צייט פון דער סעודה זיינען דניאל דער קוימענקעהרער און משה מנשה דער גלעזער געווען די סאַרווערס און די מארשאַליקס.

מען האָט געגעסען און געטרונקען און זיך משמח געווען ביז נאָך האַלבע נאכט.

דער שטעדטילשער פאטריאטיזם

ביי פרץ'ן איז ערגעץ פאראן א פעליעטאן איבער דער מלחמה, וואס פלעגט תמיד פארקומען צווישען די צוויי בעלי־עגלות, יאנקעל פון יאַ־כינקע און יעקעל פון יעכינקע.

יאנקעל איז געווען א גרויסער פאטריאט פון יאַכינקע און יעקעל ווי־דער איז געווען א גרויסער פאטריאט פון יעכינקע. און אויף דעם באַדען פון אט דעם פאטריאטיזם פלעגען ארויסקומען גרויסע מחלוקות צווישען זיי.

יאנקעל האט גע'טענה'ט, אז יאַכינקע איז דער מיטעלפונקט פון דער ערד און יעקעל האט דערוויזען מיט אותות און מופתים, אז יעכינקע איז דער צענטער און יאַכינקע איז אביסעל אן א זייט.

האט זיך געמאכט אז יאנקעל'ס זוהן איז געווארען א חתן מיט יענקעל'ס טאכטער, האבען זיך די מחותנים ניט געקענט אייניגען איבער דער שטאדט, וואו דאס יונגע פארל זאל זיך בעזעצען נאך דער חתונה.

יאנקעל האט דוקא געוואלט, אז די יונגע פאר זאל וואוינען אין יאַכינקע, ווייל יאַכינקע איז שעהנער, בעסער און עהרליכער פאר יעכינ־קע, און יעקעל האט זיך דוקא איינגעשפארט, אז דאס פארל זאל זיך בע־זעצען אין יעכינקע, ווייל יעכינקע איז שעהנער, בעסער און עהרליכער פון יאַכינקע.

פרץ האט דא בעמערקט זעהר א כאראקטעריסטישע אייגענשאפט ביי די קליינשטעדטעלשע איינוואוינער פון דעם אידישען תחום.

א איד איז בטבע א פאטריאט פון דעם ארט, וואו ער איז געבוירען און אויפגעצויגען געווארען. איהם איז טייער יעדער בוים, יעדער בער־

געל, יעדער שטיין פון זיין שטעדטעל. ער איז זיך מיחס מיט די גרויסע מענשען, וואס זיינען אויפגעוואקסען געווארען אין זיין שטעדטעל און זוכט קלענער צו מאכען די חטאים פון די בעלי עבירה׳ניקעס, וואס קענען מאכען ללעג ולקלס דעם שעהנעם נאמען פון שטאדט.

ער בעטראכט זיך ניט אלס אן אבגעזונדערטער, נור אלס א טייל פון א גאנצע, אלס א מיטגליד פון א חברה, וואו ער לעבט און שטרעבט. ער רעכענט זיך עפעס פעראנטווארטליך פאר דעם שלעכטען נאמען, וואס זיין שטעדטעל און לאנדסמאן האבען אין דער וועלט און נעהמט זיך דער־פאר איבער מיט דעם רוהם און כבוד, וואס זיינע שטאדטלייט גענימען.

אין די זאמעטער און ליטווישע שטעדטלעך איז דער ארטיגער, לא־קאלער פאטריאטיזם געווען שטארק ענטוויקעלט, סאי ביי די עלטערע מענשען, און סאי ביי דעם יונגען און אויפוואקסענדען דור.

די חדר אינגלעך פון יאנקעל חאצע דעם מלמד האבען שטענדיג זיך געקריגט און געשלאגען מיט וואלפע מענאקער׳ס חדר. און די גמרא אינגלעך פון דער אלטער שוהל פלעגען זיך פאר קיין פאל ניט קענען איי־נינען מיט זייערע חברים פון דעם נייעם בית המדרש.

ביי זיך אין חברה איז אלץ געווען גוט און שעהן און ביי יענעם שלעכט און מיאוס. די גאנצע שטעדטעל איז בעשטאנען פון בעזונדערע חדרים, פון בעזונדערע קלייזלעך, וואס האבען צווישען זיך געפיהרט שטענדיגע מחלוקות און האמפערייען.

איבערהויפט האט זיך דער ארטיגער פאטריאטיזם שטארק געלאזט פיהלען אין די צווילינגס־שטעדטלעך, אין די שטעדטלעך, וועלכע זיינען דורך פיזישע, נאטירליכע אורזאכען — דורך א וואסער אדער דורך א בארג — פאנאנדערגעטיילט אויף צוויי העלפטען.

אזוינע צווילינג־שטעדטלעך זיינען פאראן א היבשע ביסעל אין ליטא.

די אויסערליכע וועלט און אפילו די גאנץ נאהענטע ארומיגע שטעדטלעך האבען ניט געוואוסט דעם אונטערשייד צווישען די פער־שיעדענע טיילען פון שטעדטעל, אבער פאר דער שטעדטעל גופא איז גע־

ווען א גרויסע נפקא מינה, צי די אָדער יענע פּאסירונג איז פּאָרגעקומען אין דער „אַלטער שטאָדט" אָדער אין דער „נייער שטאָדט".

אויפ'ן גרענעץ פון קאָוונער און קורלענדער גובערניעס איז פּאראַן א שטעדטעל זאַגער. געהט אין מיטען שטעדטעל דורך א טייכעל, וואָס פליסט אריין אין דעם טייך „אַא" פון מיטוי, דאָרטען וואו עס זיינען פּאָרגעקומען די בלוטיגע שלאַכטען צווישען די רוסען און דייטשען.

דאָס דאָזיגע טייכעל האָט איינגעטיילט זאַגער אין צוויי בעזונדערע שטעדטלעך, אין „ניי זאַגער" און „אַלט זאַגער".

ניי־זאַגער האָט זיך איהר רב, איהרע דיינים, איהרע שוחטים, איהר חזן, איהרע בתי מדרשים און ישיבות און, להבדיל, איהר טשליען און מעשטשאַנסקאַיאַ אופּראַווא.

אַלט־זאַגער האָט זיך געמאַכט יום־טוב פאר זיך און האָט א בעזונ־דערען רב, בעזונדערע דיינים, בעזונדערע שוחטים, בעזונדערע מקואות און בעזונדערע טוקערקעס, א בעזונדערען טשליען און א בעזונדערע מעשטשאַנסקאַיאַ אופּראַווא.

די ניי־זאַגערער בעל־הבתים זיינען, פערשטעהט זיך, גרויסע פּאַט־ריאָטען פון ניי־זאַגער און שונאים פון אַלט־זאַגער, און די אַלט־זאַגערער האָבען, פערקעהרט, שטאַרק פיינט די ניי־זאַגערער.

אין ניי־זאַגער געהען אַרום לעגענדעס און מעשיות, וואו עס ווערען אויסגעלאַכט די אַלט־זאַגערער, און די אַלט־זאַגערער האָבען, פערקעהרט, פּעק מיט מעשיות איבער די ניי־זאַגערער.

די אַלט־זאַגערער רופען די ניי־זאַגערער „ניי־זאַגערער חטאים", און די ניי־זאַגערער רופען די אַלט־זאַגערער „אַלט־זאַגערער מתים". פון וואַ־נען דיזע צונאָמענישען האָבען זיך גענומען ווערען פון די שטעדטלעך דערצעהלט פערשידענע געשיכטען, אבער זיי קענען אינטערעסירען נאָר די זאַגערער גופא.

האָט בעונתינו הרבים געטראָפען — הלואי זאָל עס ניט טרעפען ווי עס טרעפט — א חטא אין שטעדטעל: מען האָט געכאַפּט זומער צוועלף א זייגער ביינאַכט א ניי־זאַגערער בחור און מיידעל צווישען די בוימער פון'ם אַלט־זאַגערער בית עולם, וואָס איז זעהר שעהן בעוואַקסען מיט

אלערליי פלאנצונגען. געוועהנליך איז דאס פארל געקומען דארטען ניט צו בעקלאגען דעם טויט, נאר צו געניסען פון לעבען. איז געווארען א גאנצע יעלה איןביידע שטעדטעלך: אין נייזאגער און אין אלט־זאגער. סטייטש, א חטא, ווער ווייס נאך וויפיעל אונשולדיגע עופה'לעך עס וועלען צוליעב דעם פאר דער צייט אוועק פון דער וועלט! האט מען, ווי דער מנהג איז, אנגעפאנגען חוקר ודורש צו זיין די גאנצע געשיכטע, ווי, ווען און ווי אזוי. און נאך אלע „אונטערזוכונגען" זיינען די אלט־זאגערער געבליבען ביי דאס זייעריגע, אז שולדיג אין דעם זיינען נאר די ניי־זאגערער חטאים, און די ניי־זאגערער האבען בעשיינפערליך בעוויזען, אז ווען ניט די אלט־זאגערער מתים וואלט צו קיין צרה ניט געקומען...

די קלאטקע, וואס איז אריבערגעווארפען איבער זאגערער טייכעל, פלעגט אלע מאנטאג און דאנערשטאג קאליע ווערען און עס פלעגט זיך אנפאנגען א סדרה מיט אסיפות און מחלוקות איבער דעם, ווער עס זאל דעם „בריק" צורעכט מאכען.

די ניי־זאגערער האבען גע'טענה'ט אז אלט־זאגער דארף טראגען די הוצאות, ווייל ווען ניט די אלט־זאגערער פערד וואלט דער בריק קיין מאל ניט מכולא געווארען; האבען דארויף די אלט־זאגערער געענטפערט: לא מיט אן אליף, ווייל ווען ניט די ניי־זאגערער יונגאטשעס, וואלט דער בריק געווען גאנץ אויף אייביגע אייביגעס.

א ניי־זאגערער איינגעל פלעגט מורא האבען צו געהן איינער אליין אין אלט־זאגער, „די אלט־זאגערער מתים" זאלען איהם ניט בעפאלען מיט שטיינער אדער גאר דערוועלגען; און אן אלט־זאגערער פלעגט מורא האבען זיך צו בעווייזען אין ניי־זאגער כדי א „נייזאגערער חטאת" זאל איהם מיט א פלאקען ניט אבשלאגען דעם לונג און לעבער.

גאנץ אפט פלעגען פארקומען גרויסע מלחמות צווישען די ניי־זאגערער און אלט־זאגערער איינגלאך.

די ביידע מחנות פלעגען זיך בעפעסטיגען און פערבאריקאדירען אויף די ביידע ברעגעס פון טייך און דורך סיגנאלען פון די אנפיהרער פלעגט זיך די מלחמה אנפאנגען.

שטיינער, צובראכענע פלעשער און פלעקער פלעגען פליהען אי־בער׳ן טייך פון איין לאגער צום צווייטען, ביז וואנען די „גרויסע“ פלע־גען זיך אריינמישען און גוט אנמקלען די ביינער פוןביידע קריג־פיהרענדע צדדים.

דאס אריינמישען זיך פון די עלטערע פלעגט פיהרען צו א וואפען־שטילשטאנד, בלויז צו א וואפען־שטילשטאנד, אבער ניט צו א שטענ־דינען שלום.

די נייע־זאגארער חטאים האבען פאר קיין פאל ניט געקענט לעבען בשלום מיט די אלט־זאגערער מתים, און די אלט־זאגערער מתים האבען געמוזט זיך שלאגען מיט די נייע־זאגערער חטאים. דאס זיינען געווען צוויי פיינדליכע לאגערען, וועלכע האבען פון זייער פאטריאטיזם אפילו א האר ניט אבגעלאזען.

אידישע טעכטער

די אידישע טאָכטער פון אונזערע שטעדטלעך איז געווען ריין און אונשולדיג אזוי ווי א בלום איידער די ליכט פון דער זון וויקעלט פער־נאַנדער איהרע בלעטער. איהר נשמה איז געווען צארט, איהר הארץ ווייך און פול מיט רחמנות און אויף איהר פנים איז געווען אויסגעגאָסען דער אמת'ער ניט צוגעפארבטער אידיש־מיידעלשער חן.

שטענדיג אונטער איהר מוטער'ס השגחה איז זי, די אידישע טאָכ־טער, געווען פרום, גאָטספורכטיג, אבער דיעזע פרומקייט האָט זי ניט ארויסגעוויזען מיט'ן לייענען דעם טייטש־חומש און וויינען ביי ראש־חדש בענשען. זי האָט די פרומקייט געהאַלטען איינגעגראָבען אין די טיפסטע טיפענישען פון איהר יונגער נשמה. דער גלויבען איז ביי איהר געווען א טיפער רעליגיעזער געפיהל, א מין צוגעבונדענקייט צו דעם „אונ־בעוואוסטען עטוואס", א מין אונבעשטימטע פילאָזאָפישע בעטראכטונג, וואס האָט אָנגעפיהלט איהר גאנצעס וועזען מיט א רייכען, גייסטיגען אינהאלט.

ווייניג אין בעריהרונג מיט דער אויסערליכער וועלט איז די אידי־שע טאָכטער געווען נאאיוו, שעהמעוודיג, תמימות'דיג און האָט מיט א מאָדנעם כח אונטערדריקט אין זיך, ווי מען צודריקט א גיפטיגע שלאַנג, דעם רוף פון דער פרוי, וואס פלעגט איהר מאַנכעס מאָל נאָגען. קיין מחשבות זרות האָט זי געווים ניט געהאַט. זי האָט געוואוסט, אז מען טאָר זיך ניט ארומטראָגען מיט אזוינע געדאַנקען, אז דאָס איז אַן עבירה און האָט זיי פערטריבען פון זיך.

אין שטוב האָט זי פון קינדווייז אָן געלערנט צו זיין א באַלע־באָסטע. ניט קיין מוטער, ניט קיין פרוי, נאָר א באַלעבאָסטע אין דער ווירטשאַפט.

די מוטער האָט שטאָלצירט מיט איהר טאָכטער, אויף וועמען זי האָט זיך געקענט פערלאָזען און די טאָכטער האָט הנאה געהאַט פון דעם געדאַנק, אז מען טרויט איהר אָן די גאַנצע באַלעבאַטישקייט און אז מען רעדט אין שטאָדט, דאָס זי איז א בריה און פיהרט אליין די גאַנצע הויז.

מיט גרויס גאוה פלעגט די דרייצעהן — פערצעהן־יעהריגע מיידעל טראָגען דעם בונד קלינגענדיגע שליסלען אין איהר פאַרטוך וואָס האָט אַרומגענומען איהר ווייכע טאַליע — די שליסלען פון די קאַמאָדען, וואו עס איז געווען פערשלאָסען די צירונג, דאָס ביסעל גאָלד און זילבער, און פון די אַלמערס, וואו עס זיינען געשטאַנען די טעפּ מיט די איינגעמאַכטס, וואָס זי האָט אליין געהאָלפען דער מאַמע'ן פּרעגלען.

גאַנץ אָפט זיינען פאָרגעקומען צווישען די קינדער רייסערייען צו־ליעב דעם, וואָס זי מאַכט זיך פאַר א „גאַנצע באַלעבאָסטע". די איינגע־רע ברידער, די מאַזורקעס, האָבען ניט געוואָלט אנערקענען זייער שוועס־טער אַלס זייער מוטער'ס שטעלפערטרעטערין. זיי האָבען ניט געקענט פערטראָגען איהר בעפעהלענדען טאָן און איבערהויפּט זיינען זיי געווען אין כעס, וואָס זי האָט געהאַלטען אונטער'ן שלאָס און ריגעל די טייגלעך, די זאַפט און די אַנדערע איינגעמאַכץ... עס פלעגען פאָרקומען קולות, געשרייען און אַן אַנדער מאָל געשלעגען מיט מסירות צום טאַטע'ן און צו דער מאַמע'ן, וועלכע האָבען תמיד אָדער געמאַכט א פשרה אָדער געגעבען גערעכט דער טאָכטער'ל.

קיין געזעלשאַפטליך לעבען האָט די אידישע טאָכטער אין שטעד־טעל ניט געהאַט. פון קיין פערעהליכע צוזאַמענקונפטען האָט זי ניט גע־וואוסט. זי האָט געהערט, אַז דאָרטען אין די גרויסע מקומות: אין ריגע, אין ווילנע און אַנדערע אַזעלכע אויסגעלאָזענע שטעדט קלייבען זיך צו־נויף מיידלעך און בחורים און טאַנצען צוזאַמען. זי האָט געהערט פון נאָך א סך אַנדערע זאַכען, וואָס מען טהוט דאָרטען, אָבער זי האָט יענע מייד־

לעך ניט מקנא געווען און האט אבגעמאכט ביי זיך, אז זי וואלט אין אזעלכע „פרייע" שטעדט קיין מינוט ניט געלעבט און געדאנקט דעם, די הענט ניט געוואשען, וואס איהר טאטע און מאמע וואוינען ניט דאר־טען.

די איינציגע טעג, ווען די אידישע טאכטער איז ארויס פון איהר באלעבאטישקייט, איז געווען שבת און יום־טוב. דעמאלט פלעגט זי זיך אנטהאן אין די געפלעטע קליידער, בענעצען די געדיכטע קאפ האר מיט פראוואנס אויל און ארויסגעהן צוזאמען מיט איהרע חבר'טעס אין גאס שפאצירען.

שעהן איז געווען די גאס, ווען די אידישע טעכטער האבען שפא־צירט איבער איהר. א געזונטע פרישקייט, דיזעלביגע פרישקייט וואס טראגט זיך פון די ציטראנען־בוימער, ווען זיי פאנגען אן צו בליהען, האט זיך געפיהלט אין דער לופט. דער טראט איז געווען א גראציעזער, אבער א נאטירליכער, אזוי ווי עס איז געווען נאטירליך די פארב פון זייערע געזיכטער, פון וואנעט עס האט געשפריצט יוגענד, לעבען און אונבעוואוס־טע ליידענשאפט.

מיט ליעבע־געפיהלען איז די אידישע טאכטער געווען זעהר רייך. איהר ליעבע האט זי אבער זעלטען געפיהלט צו אימיצען, צו א בע־שטימטע, עקזיסטירענדע פערזאן. אפט פלעגען איהרע געדאנקען זיך טראגען ווייט־ווייט פון איהר ענגער שטעדטעל. זי פלעגט טרוימען, חלומ'ען פון ראמאנטישע געשטאלטען, פון א העלד, פון א נביא'ס א קינד, פון א משיח... די פערקערפערונג פון איהרע בענעהרען האט זי זיך געשילדערט אין איהר פאנטאזיע לויט איהרע נייגונגען און ליידענ־שאפטען.

ווען דער טאטע פלעגט א שפאס טהאן און דערצעהלען זיין יונגע טעכטערל, אז זי איז שוין קיין עין־הרע א בוגרות, א כלה מויד, אז זי שטעהט שוין אין שדוכים און אז אינגיכען וועלען שדכנים אנפאנגען קומען איהר זעהן, פלעגט זי ארונטערלאזען די אויגען און איהר פנים איז בעדעקט געווארען מיט א דורכזיכטיגער רויטקייט — די פארב פון

צניעות, פון אונשולד, און פלעגט זוכען תרוצים ווי אזוי זיך ארויסצו־מאכען פון אזא שמועס...

אט די שעמעוודיגע, בע'חן'טע אידישע טאכטער איז שפעטער גע־ווארען די כשרה, איבערגעגעבענע פרוי, די ע ק ר ת ־ ה ב י ת, די ש ע ה נ ע, אויסגעפוצטע בת־מלכהביים סדר, די אשת־חיל אין גע־שעפט, די מוטער פון די משה'לעך און שלמה'לעך, וועלכע האבען געהאט שעהנע, קלארע אויגעלעך, ליכטיגע פנים'לעך און עלוי'שע מוח'לעך.

* * *

ניט אלע אידישע מיידלעך זיינען געווען אזוינע גרויסע צניעות. אנ־דערע האבען האלד געהאט זיך צו פוצען אפילו אין מיטען וואך, לאכען מיט א הילכיגען קול איבער יעדע שטות'עריי, קוקען צו־אפט אין שפיגעל און מאנכעס מאל ארויסגעהן מיט פערנאנדערגעלאזענע, צופאטעלטע האר, קריכען דוקא דארטען, וואו עס קומען זיך צונויף די ניט־חתונה גע־האטע געזעלען און פריקאשטשיקעס, וועלכע פלעגען ליעב האבען צו דער־צעהלען צווײדייטיגע מעשות און צוגעזאלצענע גלייכווערטלעך.

דיעזע מיידלעך פלעגען כלומרשט אויסזידלען די יונגעלייט פאר זייערע לייזע־מיילער, זיי שילטען, אז זיי זאלען זיך אבבייסען דעם האל־בען צונג, אבער דערביי אויסשטעלען די אויגען און ווארפען שעלמישע בליקען אויף דער לוסטיגער חברה, וואס האט גאנץ גוט געוואוסט, אז קיין גרויס פערדיבעל וועלען די מיידלעך דערפאר ניט האבען.

די דאזיגע מיידלעך האבען בעלאנגט צו דעם מין „בארעדטע". קיין מעלה צו א שידוך איז א בארעדטע מיידעל ניט געווען. און ווען אזא מיידעל איז נעבעך פערזעסען געווארען האט מען אויף איהר געהאט ווײ־ניג רחמנות.

— דער וואס פאנגט אן צו־פריה, ענדיגט צו־שפעט — האט לאה נחום'ס גיפטיג בעמערקט, ווען איינע פון דעם געזעמעל ווייבער וואס זיינען געשטאנען אין יאטקע, האט איהר איינגערוימט אין אייער א סוד, אז די מחותנת'טע, דעם חתן'ס מוטער, האט אבגעשיקט צוריק די תנאים

און אבגעלאזען דעם שידוך מיט ביילקע יענטע׳ס, ווייל זי האט זיך דער־וואוסט, אז די כלה איז א בארעדטע.

— ווי מען קאכט, אזוי עסט מען — האט זי צום סוף פון שמועס נאך פערשטארקט איהר פריהערדיגען שטאך־ווערטל.

א נידעריגערער סארט מיידלעך, וועלכע זיינען געלעגען ביי אלעמען אין די מיילער און מיט וועלכע קיינער האט ניט געטארט האבען א מגע ומשא, זיינען געווען די „צולאזענע".

די צולאזענע זיינען על פי רוב געווען די טעכטער פון וואסער־טרע־גערקעס, גרעט־וואשערקעס און מצות־וועלגערקעס — פון ארעמע אלמנות, וועלכע האבען געוואוינט אין חורבות אויף די עקען פון שטאדט, אהן ברויט, אהן האלץ און אהן ליכט...

אויף די אינגלעך פון אט דיזע אלמנות פלעגט נאך קהל האלטען אן אויג: זיי געבען ביז בר־מצוה אין תלמוד־תורה און נאכדעם אוועקגע־בען צו א בעל־מלאכה. אויף די מיידלעך האט אבער קיינער ניט אויפגע־פאסט און זיי פלעגען זיך וואלגערען אין די גאסען, ארומגעהן קרועה בלועה ביז וואנעט... זיי זיינען, בעונותינו הרבים, געווארען חצופות און צולאזען...

אין די פינסטערע נעכט פלעגט מען טרעפען געהן צו זיי דעם אור־ריאדניק, דעם פריסטאוו, דעם סעלסקי שרייבער און אנדערע אזעלכע פארשוינען. אנגעפאנגען צו שעלטען זיך האט מען מיט די צולאזענע ניט אזוי דערפאר, וואס זיי האבען געהאט צו טהאן מיט די קוקאר דעס — ווארים ווער וויל זיך דאס איינרייסען מיט „נאטשאלסטוואָ"? פער־קעהרט, אין הארצען האבען די שטעדטעלשע קרעמער געזאגט, אז דאס איז גאר א מעלה פאר׳ן שטאדט, וואס ציפקע די וואסערטרעגערקע׳ס טאכטער איז א גאנצע „יאטאבעדאמניצע" מיט׳ן פריסטאוו און מיט׳ן פריץ פון שטעדטעל. מען קען דורך איהר אמאל האבען א טובה... ביי א פראטאקאל, ביי אן אקט און נאך אזעלכע צרות.

די הויפט־צרה איז געווען, וואס „ארקע קאפעלמייסטער" איז מיט זיי געווען א נאהנטער מחותן.

„ארקע קאפעלמייסטער“ איז אין אמת'ן געווען פון א גאנץ שעהנער משפחה. ער האט געהאט א ברודער א לערנער און זיין פאטער איז געווען יאהרען־לאנג א גבאי אין בית־המדרש און א נאמן פון מעות חטין. אבער ער אליין, ארקע, פרעגט שוין גאר ניט! אויף אלע שונאי ציון געזאגט.

מיינט איהר, אז ער איז געווען א שלעכטער, א רשע? חס ושלום! דוקא פערקעהרט, ער האט געהאט א גוט הארץ. פלעגט ער זעהן אן ארע־מאן איז ער געווען קאפאבעל אויסצוטהאן פון זיך די העמד פון לייב און אוועקגעבען. אבער וואס איז די פעולה דאס גוטע הארץ, אז ער אליין האט געטויגט אויף כפרות. ביי איהם איז געזעסען א שד און דער שד האט איהם ארונטערגעפיהרט פון דרך־הישר. וואס ווייסט איהר, וואס ווייסט איהר, וואס ארקע פלעגט אבטהאן. ער פלעגט רויכערען פאפיראסען אום שבת, ניט פאסטען אום יום־כפור און טהאן נאך זאכען וואס מען טאר ניט. דעם צונאמעניש „קאפעלמייסטער“ האט ער אויך צו פערדאנקען א מעשה שהיה.

— איינמאל, אין א הייסען זומער־אווענד — אזוי האבען דער־צעהלט די קברות־לייט, אז זיי האבען געזעהען מיט זייערע אייגענע אויגען און דאס האט מען זיי געקענט גלויבען, ווייל דער בית־עולם איז גע־ווען אויף דערזעלביגער גאס — איז ארונטער פון קאפעל (דער גוי'שקער בית־עולם) דעם גלח'ס „גאספאדינע“ (דעם גלח'ס פלגש) און אין צוויי מינוטען ארום האט זיך פון דעמזעלביגען וועג בעוויזען ארקע.

— „סטייטש, ארקע“. האבען מיר איהם געפרעגט—דערצעהלען ווייטער די קברות־לייט — „ווי קומסטו אין מיטען דער נאכט אט־א־דא אויף דער קאפליצע? און וואס האט דא אזוי שפעט געטהאן דעם גלח'ס גאספעדינע?“. בקיצור, ארקע אהין, ארקע אהער, בע... מע... ניט געווען וואס צו הערען...

אויף מארגען, גלייך אין דער פריה ביים ערשטען מנין, האבען שוין אלע געוואוסט וואס עס האט געטראפען מיט ארקע'ן ביינאכט און א פאר שעה שפעטער, ווען אלע קראמען זיינען שוין געווען אפען, איז די גאנצע שטעדטעל געגאנגען אויף רעדלעך. אפילו אין די חדרים האט מען געשמועסט וועגען דעם.

— „ווייסט איהר, אז מיר האבען איצט אין שטאדט א קאפעלמייס־מייסטער?", איז צוגעלאפען מיט גרויס שמחה יענקעל דער פאקענטרע־גער צו א געזעמעל אידען אויפ'ן מארק־פלאץ.

— „וואס פאר א קאפעלמייסטער?", האבען אלע נייגעריג גע־פרעגט און דערביי אויסגעשטעלט די פנים'ער כדי געניוער צו הערען וואס יאנקעל וועט דערצעהלען.

— „האט איהר גאר ניט געהערט וואס ס'האט נעכטען אוועכד פא־סירט אויפ'ן קאפעל מיט ארקע'ן?"

אלע האבען זיך פונאנדערגעלאכט און האבען שוין פערשטאנען, אז דער נייער קאפעלמייסטער איז ניט קיין אנדערער ווי ארקע, וועלכער איז געווען אויפ'ן קאפליצע צוזאמען מיט דעם גלח'ס גאספאדינע.

און אזוי האט די שטעדטעל געקרוינט ארקע'ן מיט'ן נאמען „קאפעל־מייסטער" עד היום הזה.

און אט די צולאזענע מיידלאך, רחמנא לצלן, פלעגען זיך אפט ארומשלעפען אין וואלד מיט „ארקע קאפעלמייסטער" און זיינע חברים...

„דער פאָליטישער קאַמף" אין די שטעטלעך פון ליטאַ און זאַמוט

אַבגעזונדערט איז געווען דאָס אידיש לעבען אין די שטעטלעך פון זאַמוט און ליטאַ. די דאָרפישע ־בעפעלקערונג ארום איז געשטאַנען קולטורעל א סך נידעריגער און די שטאָדט־לייט האָבען אויסער עקאָנאָמיש מיט איהר קיין מגע ומשא ניט געהאַט. די אידישע שטאָדט און דער גוי'אישער דאָרף זיינען געווען צוויי — הגם ניט אלע מאָל פיינדליכע — וועלטען, וועלכע האָבען גערעדט אויף פערשיעדענע לשונות און געהאַט פערשיעדענע אינטערעסען אין לעבען.

די גוים אין שטעטעל גופא זיינען אם מייסטען געווען די „נאַטשאַלסטווא": דער אוריאַדניק, די סאָטסקים, דער שרייבער פון סעלסקא און נאָך אזוינע נפשות, וועלכע האָבען געהאַלטען דאָס גאַנצע שטעטעל אין מורא פאַר „פּראָטאָקאָלען". די באַלעבאַטים פון שטעטעל פלעגען האַלטען אין איין געבען כאַבאַר דעם אוריאַדניק, און זיי זיינען געווען מלא שמחה, ווען דער ערל פלעגט זיך ניט בריקען און נעהמען...

די קליינע טשינאָווניקלעך פלעגען ווי אמת'ע פּיאַווקעס אויסזויגען די לעצטע פּאַר גראָשען פון די אידישע קרעמער און געשעפטס־לייט. קיין פריינדשאַפט, קיין התקרבות צווישען די אידען און די נאַטשאַלסטוואָ האָט, פערשטעהט זיך, ניט געקענט זיין.

דאָס פּאָליטישע לעבען פון דעם אַפּיציעלען רוסלאַנד איז פאַר די זאַמוטער שטעטלעך געווען מעהר פרעמד, ווי דאָס לעבען פון כינעזישען הויף.

וועגען דער כינעזישער קייזערין פלעגט מען נאך אמאל לעזען אין די „בלעטער", אין „המליץ" און „הצפירה", וועגען רוסלאנד גופא, איז פערשטעהט זיך, דארטען אפילו ניט דערמאנט געווארען.

אויסער די טעלעגראמעס, אז „הקיסר ירום הודו" מיט די „קסרית ירום הודה" האבען געמאכט א נסיעה פון צארסקאיע סעלא קיין פעטערבורג און פון פעטערבורג קיין צארסקאיע סיעלא, האט מען קיין זאך ניט געוואוסט, וואס עס טהוט זיך אין רוסלאנד.

קיין אידישע צייטונגען זיינען נאך ניט געווען, רוסישע האט מען ניט פערשטאנען און דעם „המליץ" און „הצפירה" פלעגען אויך נור לעזען די משכילים און די זיידענע יונגעמאנטשיקלעך, וואס זיינען נאך געווען ביים שווער אויף קעסט.

פאליטישע ענערגיע איז אבער געווען ניט ווייניג ביי די איינוואוינער אין שטעדטעל. די אינסטינקטען פון געזעלשאפטליכער ארבייט זיינען געווען גאנץ שטארק ענטוויקעלט, און אויב זיי האבען ניט געקענט אויסגענוצט ווערען פאר די אלגעמיינע אינטערעסען פון לאנד, זיינען זיי אנגעווענדעט געווארען פאר די קהל'שע ספעציעל-אידישע, קליין-שטעדטעלשע ענינים.

ווי אין יעדער פאליטישער און סאציאלער פראגע פון דער גרויסער וועלט, פלעגען אויך אין די שטעדטישע ענינים זיין פערשיעדענע צדדים, גרופען, וועלכע פלעגען פיהרען צווישען זיך מחלוקות. די מחלוקות פלעגען ניט איין מאל פיהרען צו „שלאגענדע ארגומענטען" און — וואס נאך ערגער — צו מסירות, וואס פלעגען בעטראכט ווערען פאר דעם גרעסטען חלול השם מצד די זייטיגע רוהיגערע שטאדט-לייט.

כאראקטעריסטיש פאר אט די אלע צאנקערייען און מחלוקות אין די קליינע שטעדטלעך איז, וואס די צדדים פלעגען זיך אממייסטען גרופירען לויט זייער עקאנאמישער לאגע. אין א געוויסען זינן קענען מיר זאגען, אז דארטען האט זיך שוין אונבעוואוסט ארויסגעוויזען דער קלאסען-קאמפף צווישען די פערשיעדענע עקאנאמישע גרופען. דער קלאסען-קאמפף פלעגט זיך ארויסווייזען ניט אין עקאנאמישע אנגעלעגענהייטען,

נור ביי „פּאָליטישע“, אויב מען קען אזוי אנרופען די שטעדטעלשע קהלה־ענינים.

אויף יעדער קהל׳שער אספה, וואו עס פלעגט זיך האנדלען וועגען גאלקעווען א טשלען אין אופראווע, א נייעם הקדש, וועגען צורעכט מאַכען דעם אלטען בית־המדרש, וועגען אונטערשפּארען די שוהל, אדער, להבדיל, דעם מרחץ, פלעגט זיך ארויסווייזען צוויי שטרעמונגען: אן אריסטאָקראטישע און א דעמאָקראטישע.

די „אריסטאָקראטען“, די נגידים פון שטעדטעל פלעגען אלע קהל־שע ענינים בעטראכטען פון זייער נגיד׳ישען שטאנדפּונקט, אלע קהל׳שע בנינים פלעגען זיי וועלען בויען לויט זייער געשמאק, כדי זיי זאָל זיין בע־קוועמער; די „דעמאָקראטען“, דער המון, די ברייטע שטעדטעלשע מאַסע פלעגט געוועהנליך ביטער בעקעמפּפען די „פּוסטאָקראטען“ און פלעגט אימער פערלאנגען, אז די שטעדטעלשע אינסטיטוציאָנען און חברה׳ם זאָלען מעהר דיענען די נויטען פון פאָלק, פון דער גרויסער אָרימער בע־פעלקערונג.

די שטענדיגע, אונאויפהערליכע קריגערייען צווישען די נגידים און דעם המון, אדער ווי מען פלעגט זיי רופען אין שטעדטעל, צווישען די „פני“ און די „קאצאפּעס“, פלעגען אננעהמען די פאָרמע פון א פערבי־טערטען קאמפּף, ווען עס פלעגט זיך האנדלען וועגען נעהמען א נייעם רב.

דער רב אין די קליינע שטעדטלעך פלעגט ניט נור זיין צו פסק׳ענען שאלות און צו זיין א מסדר־קדושין, נור ער פלעגט אויך זיין דער פּאָק־טישער בעל־הבית פון קהל׳שע ענינים. ער איז געווען דער פארשטעהער דער פערטרעטער פון שטעדטעל. זיין דעה איז געווען די גרעסטע, און קיין זאך פלעגט ניט געטהאָן ווערען אָהן זיין הסכמה. דעם רב׳ס לומדות פלעגט ניט שפּיעלען אזא ראָליע, ווי זיינע אָרגאניזאטאָרישע און אדמיניסטרא־טיווע פעהיגקייטען.

עס איז זעלבסטפערשטענדליך, אז די פערשידענע צדדים פון שטעד־טעל, וועלכע האבען אויך געהאט פערשיעדענע אינטערעסען און צוועק־

קען, האָבען זיך שטארק געמוזט פונאנדערגעהן איבער אזא פראגע: וועמער עס זאָל זיין דער מנהיג הקהל, דער פיהרער פון שטעדטעל.

די מחלוקות צווישען די „פני" און די „קאצאפעס" פלעגען זיך דע־ריבער שטארק פערשארפען ביים נעהמען דעם רב.

די „פני" זיינען אימער געווען אין דער קליינער מינאָריטעט, און אויב עס וואָלט געקומען צו ריכטיגע וואהלען, וואָלטען זיי אלע מאָל דורכגעפאלען. א רב פלעגט מען אבער ניט קלייבען, נור נעהמען, און די פני, ביי וועמען עס זיינען געווען אלע מאכט־מיטלען, פלעגען בעסער קענען נעהמען א רב, ווי דער המון, וואס איז בעשטאנען פון בעלי־מלאכות און פועלים און אנדערע אָרעמע מענשען, וועלכע זיינען שטענ־דיג געווען פערהאָרעוועט און פער'דאגה'ט איבער דער טאָג־טעגליכע־חיונה.

ביי דעם המון איז אימער געווען אן אינסטינקטיווע, פערבאָרגענע שנאה קעגען די פאָר מנינים נגידים מיט זייערע אונטערלעקער. און גאנץ אָפט פלעגט טרעפען, אז דער המון פלעגט פיהרען מחלוקות קעגען א רב, וואס די פני האָבען גענומען, ניט ווייל ער, דער המון, האָט געהאט אויס־צוזעצען קעגען דעם רב גופא, קעגען זיינע האנדלונגען, נור איינפאך אויס נקמה צו די פני, פארוואס זיי האָבען גענומען דעם רב, ניט פרעגענדיג א „דעה ביי כל הקהל".

— מיר צאָהלען קאראָבקע געלד ניט ווענינער ווי די גבירים, מיר צאָה־לען רח"ש ניט ווענינער ווי די מזרח־וואנט־לייט און מיר דארפען אויך האָבען א דעה ביים נעהמען א רב. — אזוינע טענות פלעגט מען אָפט הע־רען פון די „קאצאפעס" אין די שוהלען, בתי מדרשים און אויפ'ן גאס.

— וועמען זאָלען מיר פרעגען עצות?— פלעגען דערויף ענטפערען די פיהרער פון די פני, „דוד'קע דעם שניידער, יאָשקע דעם שוסטער און אפראָיקע'ן (אפרים'קע) דעם טבח? זיי זאָלען מיר שיקען פארהע־רען דעם רב? וואס ווייסען די עם־הארצים וועגען א מרא דאתרא? קע־נען זיי דען פערשטעהן דעם רב'ס הדרן? קענען זיי דען אנטאפען די חריפות פון זיינעם א לשיטתיה?

פערגלייכט אַט דיזע טענות פון דיביידע צדדים אין די אידישע שטעדטלעך און איהר וועט געפינען אין זיי די ארגומענטען פון די צוויי גרויסע קלאסען — ארבייטער און קאפּיטאַליסטען, — וועלכע קעמפּפען איבער דער פּאָליטישער מאכט אין אונזער היינטיגער צייט.

דאָס רוב מחלוקות פלעגען אָבער ארויסקומען ניט דערפאר, ווייל די פּני נעהמען זיך די גאנצע דעה און מיינען, אז „זיי זיינען גאנצע קייזאַרים אין שטאָדט", נור טאקע צוליעב ריינע, פּרינציפּיעלע טעמים.

דער רב, וואָס האָט זיך געפּאסט פאר די „פּני", פלעגט זיך ניט פּאסען פאר די „קאצאפּעס", און פערקעהרט, די „פּני" פלעגען ניט קענען מסכים זיין צו א רב, וועמען דער המון וויל.

די פּני האָבען שטענדיג געוואָלט האָבען א רב, א מיוחס, וואָס שם'ט אין דער וועלט פאר א גרויסען חריף ובקי, זיינע בעציהונגען צו כשר וטריפה האָט זיי ניט געקימערט; ער האָט געמעגט זיין דער גרעסטער מחמיר און טריף מאכען די קלענסטע סרכא. צי איז דער רב א בעל מדות אָדער ניט, צי איז ער א נקי כפּים אָדער ניט — וועגען דעם האָבען זיך די פּני ניט נאָכגעפרעגט. אַן אמת'ער נקי כפּים, א מענש, וואָס שאָנעוועט קיינעם ניט און זאָגט דעם אמת אין פּנים אריין, איז פאר די פּני גאָר געווען א חסרון. זיי האָבען געזוכט זייערען א מענשען, אזוינעם, וואס איז אַ מכבד עשירים, און האָט ווייניג וואָס צו טהאָן מיט'ן המון...

די קאצאפּעס אָבער האָבען ניט אזוי מקפיד געווען, צי דער רב איז א קלענערער אָדער א גרעסערער בעל פּלפּול, די הויפּטזאַך וואָס זיי האָבען געוואָלט איז געווען, ער זאָל זיין א גרויסער בעל מדות, אַן עניו, א צוגעלאָזענער מענש, פאר וועמען מען קען דאָס הארץ אויסגיסען און מיט וועמען מען קען זיך אָפּט אַן עצה האלטען. זיי האָבען געוואָלט דער רב זאָל זיין א מקיל און זאָל רחמנות האָבען אויף דאָס אָרעמע געלד פון די קבצנים, ער זאָל געהן צו אָרעמע חתונות אזוי ווי צו רייכע, ער זאָל זיך ניט אָבזאָגען פון א סנדק, וואָס דער אָרעמאַן איז מכבד, ער זאָל ניט זיין א נושא פּנים און זאָל ביי א דין תורה אויסהערען דעם אביון אזוי ווי דעם

גביר. מיט איין ווארט, די פני האבען געוואלט אן אריסטאקראטישען רב און די קאצאפעס — א דעמאקראט, א פאלקס־מענש.

אין שטעדטעל, וואו די מחלוקות צווישען דיביידע צדדים, די פני און די קאצאפעס, זיינען אזוי פערשארפט געווארען, דאס יעדער צד האט זיך גענומען ז י י ן איינענעם רב, וועט איהר שטענדיג געפינען אט די דא אויסגערעכענטע פערשיעדענע אייגענשאפטען ביי די צוויי פער־שיעדענע רבנים.

די ארט און ווייזע פון מקבל פנים זיין דעם רב, פון דעם ערשטען ברוך הבא, פלעגט אויך זיין ביי די פני גאנץ אנדערש, ווי ביי די קאצא־פעס.

די פני פלעגען ארויספאהרען בעגעגענען זייער רב מיט א טייערען געשפאן, וואו עס פלעגען נאר קענען זיצען וויייניגע געצעהלטע מענשען. ארײנפאהרען מיט'ן רב פלעגען זיי אממייסטען ביי נאכט, דער המון זאל זיך ניט צושעפען. דער רב גופא פלעגט זיך האלטען אין איין בלא־זען און פלעגט דעם ברייטען עולם כמעט ווי ניט צולאזען צו זיך.

די קאצאפעס פלעגען מקבל פנים זיין זייער רב אויף אן עכט פאלקסטימליכען אופן. די בעלי מלאכות פלעגען דעם טאג לייגען די ארבייט און ארויספאהרען צום באהן מיט א סך וועגען, די פערדלעך האבען געמעגט זיין ניט אזוינע טייערע; יעדערער פלעגט מיטנעהמען א פלעשעל משקה ביי זיך אין בוזעם און פלעגט זיך שוין משמח זיין בע־צייטענס. איז דער רב געווען פון א דערבייאיגער שטעדטעל, וואו קיין איי־זען־באהן איז ניט געווען, פלעגט מען צופאהרען ביז'ן רב'ס הויז, איהם ארויספיהרען פון דארטען מיט גרויס פאראד און איהם אבפיהרען מיט שמחה ביז ד ע ר נ י י ע ר ש ט א ד ט, ו ו א ו עס ווארט אויף איהם דער כסא הרבנות.

אין שטאדט פלעגט דער רב קיין מאל ניט ארײנפאהרען מיט פערד. זיינע חסידים פלעגען פערקאטשען די ארבעל, ארויפרוקען די היטעל אויפ'ן שטערען, זיך איינשפאנען אין וואגען, וואו דער רב איז געזעסען, און איהם ארײנפיהרען אין שטעדטעל מיט גרויס התלהבות.

אזא טריאומף־צוג פלעגט נור האבען דער רב, אויף וועמען די קא־צאפּעס האבען געגעבען זייער הסכמה.

די פערשיעדענע עקאנאמישע גרופּען אין די שטעדטלעך פון זא־מוט און ליטא האבען אויך ענטוויקעלט פערשיעדענע אידעאלאגיעס, פערשיעדענע מדות, פערשיעדענע בליקען און פערשיעדענע אינטערעסען.

אט די פערשיעדענע אינטערעסען זיינען אימער געווען דער באדען, אויף וואו עס פלעגען אויסוואקסען פערשיעדענע צדדים, וועלכע פלעגען פיהרען צווישען זיך אונאויפהערליכע מחלוקות איבער די קהל־שע ענינים.

פאסקווילען און אויסגעטראכטע לידער

ווי קליין די ליטווישע שטעדטעל איז ניט געווען פאר דער אויסערלי־בער וועלט, ווי וויינינ זי האט זיך ניט אנגעזעהן אויף דער לאנדקארט, איז זי פונדעסטוועגען געווען פול מיט חיות, פול מיט כח און מוטה. דער פולס פון לעבען האט אין איהר שטארק געקלאפט.

עס פלעגט ניט אוועק די וואך, ווען מען זאל ניט האבען אסיפות, מאכען חברות, שרייבען תקנות און סתם פיהרען וכוחים מכח קהל׳שע ענינים.

דער עולם איז געווען צוטיילט אויף צדדים, אויף פארטייען און יעדער צד האט געזוכט גובר צו זיין דעם געגנער, דעם צד שכנגד דורך אלערליי כשרה און ניט כשרה מיטלען.

ווי שוין פריהער געזאגט פלעגען שטענדיגע מחלוקות פארקומען צווישען די „פני" און די „קאצאפעס", צווישען די רייכע און דעם פאלק, צווישען דער ביסעל יחסנים און דעם המון איבער דער ממשלה אין שטאדט.

די דאזיגע מחלוקות זיינען נאטירליך, געווען אונפערמיידליך, ווייל אין זיי זיינען געווען פערמישט די אינטערעסען פון די פער־שידענע עקאנאמישע גרופען.

די „פני", די נגידים, האבען געוואלט אלץ פערכאפען ביי זיי אין די הענט און דער „המון", די קאצאפעס האבען גע׳טענה׳ט, אז זיי דאר־פען אויך האבען א שטיקעל דעה, ווייל זיי צאהלען ניט וויינינער קא־ראבקע־געלד, ווי די שמעלקעס, וועלכע זיצען ביים קהל׳שען שיסעל...

אז אנדערש מאָל פלעגען די מחלוקות צווישען די צדדים אזוי צוגע־שפּיצט ווערען, דאָס די רבנים פון די אַרומיגע שטעדט, מורא־האָבענדיג, אז דער שם ישראל זאָל חלילה ניט ווערען ללעג ולקלס, פלעגען קומען צופאָהרען, זיך לעגען אין דער לייגג און אין דער ברייט ביז וואַנען זיי האָבען געבראַכט צו א פּשרה. ניט זעלטען פלעגט א היץ־קאָפּ אונטערשרי־קען אין דער שטיל א „פּאַפּיר" אין אויעזד צום איספּראַווניק, וועלכער פלעגט קומען מאַכען א „טאָלק" לויט זיין יון׳ישען יושר.

אויסלייגען קלאָר די טענות, וואָס זיי ווילען, זיינען די צדדים ניט געווען בכח און אויף די אסיפות פלעגט מען טומלען, ליאַרמען, פּילדערען, אז די קולות האָבען דערגרייכט ביז׳ן הימעל. די רעדעל־פיהרער פון איין צד פלעגען זידלען און שימפען זייערע געגנער מיט אלערליי נעמען, זיי אויסרעכענען דעם גאַנצען צעטעל פון זייערע חטאים פון פאַר דער חתונה און פון נאָך דער חתונה, און עס איז ניט געווען מקנא צו זיין דעמיעניגען, וועלכער האָט געהאַט אין זיין משפחה א שטיקעל סרכא.

איז א געוויסער ניט בעליעבטער גבאי אָדער אזוי א בעל דעה געווען א צו גרויסער תקיף און מען האָט ניט געקענט סתם אזוי איהם אוועק־מאַכען מיט דער האַנט — צי ווייל ער האָט געהאַט א שטאַרקען מענה לשון און מען האָט איהם ניט געקענט אריבערשרייען, צי ווייל ער איז געווען א גרויסער בעל משפחה און די קרובים מיט די קרובים׳ס קרובים האָבען תמיד געהאַלטען זיין צד — דעמאָלט האָט דער צד שכנגד געזוכט איהם צו פערמאַוס׳ן אין שטעדטעל ניט אָפען, בפרהסיא, נאָר בסתר, אין דער שטיל. מען האָט געזוכט איהם צו פסל׳ן פון כלל־אַרבייט „טויט מאַכען פּאָליטיש" דורך פּאַסקווילען און אויסגעטראַכטע ליעדער.

דער פּאַסקוויל איז געווען א וואָפען, וואָס פלעגט גאַנץ אָפט בענוצט ווערען קעגען א פּערזענליכען שונא, קעגען איינעם, וואָס פלעגט צופיעל באַלעבאַטעווען מיט די קאַראָבקע־געלדער און איבערהויפּט קעגען אלע די, וועלכע האָבען זיך געמאַכט פאַר גאַנצע יחסנים און „פיהרען די שטאָדט פאַר׳ן נאָז". דורך א פּאַסקוויל האָט מען געזוכט זיך אָבצורע־כענען מיט׳ן בעל דבר אויף אזא אופן, אז יענער זאָל שוין מעהר קיין תקומה ניט קענען האָבען. און גאַנץ אָפט פלעגט טאַקע טרעפען, אז דער,

אויף וועמען דער פאסקוויל איז געווען געשריבען, האט לאנג־לאנג ניט געקענט די אויגען ווייזען.

דער פאסקוויל האט געהאט דעמזעלבען צוועק ווי די „סענסאציאנע־לע ענטדעקונגען" מיט וועלכע א געוויסע צייטונג טרעט אין אונזערע צייטען ארויס קעגען א פאליטישען געגנער אין דער צייט פון א קאמף.

אט האט מען א געוויסע צייט געמורמעלט אין שטעדטעל, אז דער גבאי פון לחם עניים געהט צו־אפט און זאמט זיך צו־לאנג אין דער יונגער אלמנה'ס הויז. ארויסטרעטען מיט אן אפענער בעשולדיגונג האט מען מורא געהאט, קיין עדות זיינען ניט געווען און דער רב קען אמאל קנסן'ען פאר זיין א מוציא שם רע, האט מען דאס ארויסגעפויקט דורך א פאסקוויל.

האט זיך געטראגען א סוד, אז דער נגיד וויל אויסלייזען זיין זוהן פון פריזיוו מיט לאפקע און דורך דעם וואלט ארייגעפאלען אן אנדערער, אן אונשולדיגער. ריידען אין דער הויך האט מען וועגען דעם ניט גע־טארט, ווייל מען האט געוואוסט, אז דער נגיד איז אויסגעמישט מיט נאטשאלסטווא, האט מען זיך אן איהם נוקם געווען דורך א פאסקוויל.

ווי פון יעדער סענסאציע האט זיך אין שטעדטעל אנגעפאנגען שטארק צו רודערען דורכ'ן פאסקוויל. אלע אהן אן אויסנאהם, פון קליין ביז גרויס, האבען גערעדט וועגען „פאסקוויל", וואס איז געווען אנגע־קלעפט אויפ'ן וואנט פון בית המדרש.

געפינען פלעגט מען דעם פאסקוויל שבת אין דער פריה, ווען דער עולם איז געגאנגען אין בית המדרש דאווענען. דאס איז געווען צוליעב צווי טעמים: ערשטענס, ווייל שבת זיינען אלע ליידיג און עס וועט מאכען א שטארקען רושם; צווייטענס, ווייל קיינער וואלט ניט מחלל שבת גע־ווען און עס ארונטעררייסען. דער שבת־גוי פלעגט נאר קומען פרייטאג צו נאכט אויסלעשען די לאמפען און שבת נאכ'ן דאווענען ארונטערנעה־מען די לייכטערס. ביז דער צייט האט ער זיך ניט געוויזען.

עס איז כדאי צו בעמערקען, אז די פאסקווילען זיינען געווען געשריי־בען אין אידיש, אין דער צייט ווען אלע אנדערע מודעות זיינען געווען אין לשון קודש. דערפון קען מען דרינגען, אז די פאסקווילען שריי־

בער זיינען געווען פּאָלקס־מענשען, וועלכע האָבען קיין לשון קודש ניט געקענט.

האָט מען שבת אין דער פריה, דאוונען צייט, געזעהן קופּקעס מענשען ארום בית המדרש און ארום שול, האָט מען זיך גלייך אָנגעשטויסען, אז מסתמא איז דאָרטען אָנגעקלעפּט א פּאסקוויל. די לצים פון שטאָדט און אפילו די שוין אנגעזעהענע מענשען האָבען פון די פּאסקווילען שטאַרק הנאה געהאט. זיי זיינען געווען געשריבען שאַרף און וויציג. אזוי, אַז מען פלעגט אָפּטמאָל זיך האַלטען פאר די בייכער לאַכענדיג.

די פּאסקווילען זיינען געווען געשריבען אין אַן איינפאכער קלאַרער שפּראַך. אַן אַנדערש מאָל איז אַ געוויסער פסוק געווען בעגלייט מיט אַ ליעדעל. עס פלעגט אויך טרעפען, אז דער גאַנצער פּאסקוויל איז געווען געשריבען אין גאַלע גראַמען.

אזוי ווי א פּאסקוויל, אזוי איז דאָס „אויסטראַכטען אויף אימיצען א ליעד" אויך אין שטעדטעל געווען ניט פון די זעלטענע פּאַסירונגען.

האָט אַ בחור געפיהרט א ליעבע מיט א מיידעל, האָט זיך גלייך פערשפּרייט א ליעד, וואו די אויפפיהרונגען פון דעם פערליעבט פּאָרל זיינען געשילדערט געוואָרען אין א ניט צנועה׳דיגען אופן. האָט מען זיך דערוואוסט, אז א מלוה צאַפּט אוים די בלוט פון אַן אָרעמען קרעמער, איז גלייך ארוים א ליעד, וואו דער מלוה האָט געקראָגען זיין חלק מיט פּראַצענט.

אין יעדער צייט זיינען געווען בחורים, מעהרסטענס, פון דער ישיבה, וועלכע זיינען געווען מאדימס אויסצוטראַכטען א ליעד איבער א געוויסער פּאַסירונג.

פאר אַן אויסגעטראַכטען ליעד פלעגען די „אָנגעברענטע" ציטערן ווי פאר פייער. מאנכע פלעגען אפילו איינשרעקען דערמיט, וואָס זיי פלעגען מודיע זיין, אז זיי וועלען אויסטראַכטען א ליעד.

צום אויסגעטראַכטען ליעד פלעגט גלייך צוגעפּאסט ווערען א מעלאָדיע און די קונדסים פלעגען שוין האָבען וואָס צו זינגען.

ביי אונז אין שטעדטעל איז אברהם׳קע דער זינגערל געווען א בריה צוצופּאסען צו אַן אויסגעטראַכטען ליעד א מעלאָדיע. די מיידלעך האָבען

טאַקע דעריבער פאַר איהם שטארק מורא געהאט און אויב שוין יע פיה־רען אַ ליעבע, האָבען זיי געפיהרט די ליעבע מיט איהם גופא, מיט אברהם'קע דעם זינגער הייסט עס, וועלכער האָט אגב אורחא אונטער־געטעניגט די מיידעלשע הערצער מיט זיין זיסען קול'כעל.

דאָס אויסגעטראכטע ליעד, וואָס מען האָט געזונגען אויף דעם פריה־ער דערמאָנטען גבאי פון לחם עניים, וועלכער איז געווען א צו־גרויסער מחותן מיט דער יונגער אלמנה, האָט זיך אָנגעפאנגען בזה הלשון:

„איידער צו געהן נאָך מעריב אין בית המדרש צום שיעור,
איז — — — געגאַנגען קלאפּען אין דער אלמנק'עס טיהר...
לאַ־לאַ־לאַ, לאַ־לאַ־לאַ*)

— — — — — — — — — — — — — — — —

ווי די אָנגעגריפענע אין די פאַסקווילען און אין די אויסגעטראכ־טע לידער האָבען געפיהלט איז זיך לייכט פאַרצושטעלען, ניט ווייניג האָבען זיך פשוט קיין אָרט ניט געקענט געפינען. דאָס ליעגען ביי אלע־מען אין די מיילער איז ניט געווען קיין גרויסער תענוג און פיעלע איז אויסגעקומען צו פערלאָזען די שטאָדט אויף אייביג.

---

*) איך בין משער, אַז פיעלע פון אונזערע פאָלקס־ליעדער שטאַמען פון אָט די „אויסגעטראכטע ליעדער", וועלכע זיינען פערפאסט געוואָרען מיט דעם צוועק צו פערשווארצען אימיצען די אויגען.

גמילת חסד

די מדה פון גמילת חסד, פון לייהען געלד אהן פראצענט, איז ביי קיין נאציאן ניט געווען אזוי ענטוויקעלט, ווי ביי אידען. עס וועט ניט זיין קיין שאוויניסטיש, אתה בחרתנו בעריהמעריי, ווען מיר וועלען זאגען, אז די מדה פון גמילת חסדים איז א ריין אידישע מדה.

די פערשפרייטע מיינונג, אז אידען זיינען פראצענטניקעס, וואכער־רער, וועלכע זענען קאפאבעל ארויסצורייסען דעם לעצטען ביסען פון זייער'ן א בעל חוב'ס מויל, איז ניט מעהר, ווי אן אנטיסעמיטישע ער־פינדונג.

ביי קיין פאלק איז ניט פערהאסט א מלוה, א פראצענטניק, ווי ביים אידישען פאלק. אויף א וואכערער פלעגט מען טייטלען מיט די פינגער און מען פלעגט מיט איהם מורא האבען צו האבען וועלכע עס איז עסקים. דאס ווארט: „פראצענטניק" איז געווען א זידעל ווארט, וואס פלעגט אנגעווענדעט ווערען אלס די גיפטיגסטע פייל צו טויטען א געגנער.

אין יעדער שטעדטעל פלעגען ווירקליך זיין א פאר מלוה'ס, הויט־שינדער, וועלכע פלעגען פערשפרייטען זייערע נעצען צו פאנגען געבראכענע מענשען און זיי שפעטער אויסטהאן נאקעט. אבער אזוינע חברה־לייט זיינען געווען אויסנאהמען און פלעגען בעצייכענט ווערען מיט די טיטולען: פיאווקעס, בלוט־זויגער, פון וועלכע אלע פלעגען זיך דערווייטערען.

דאס נעהמען פראצענט פאר לייהען געלד איז ניט קיין אידישער שטריך. עס איז יעדענפאלס ניט געלעגען אין כאראקטער פון אידען, ווען זיי האבען געפיהרט דאס קליינשטעדטעלשע פאטריארכאלישע לעבען. דאס לייהען געלד אהן פראצענט איז, פערקעהרט, געווען שטארק פער־בריים אין די אידישע שטעדטלעך.

גאנצע שטעדטלעך פלעגען לעבען פון גמלת חסדים, פון די טובות, וואס איינער פלעגט טהאן מיט'ן אנדערען דורכ'ן אויסלייהען געלד.

היינטיגע צייט ווערט אנגערופען די צייט פון קרעדיט. קרעדיט איז איצט דער יסוד, אויף וועלכער דער מאדערנער האנדעל און די אינדוסטרי שטיצען זיך. קרעדיט איז דער הויפט אינסטרומענט אין היינטיגער צייט. זאל עפעס פארקומען א וועלכע עס איז ניט מניעה אין דעם קרעדיט פון א לאנד, און א קראך, א קריזיס מיט אלע זיינע בעגלייטער וועט ווערען אונפערמיידליך.

אין די אידישע שטעדטלעך האט מען קיין ידיעה ניט געהאט פון דעם מאדערנעם קרעדיט. קיין באנקען און אנדערע פינאנציעלע איינריכטונגען זיינען ניט געווען. אבער א האנדעל מיט ריינע מזומנים איז געווען אונמעגליך אפילו מיט א פאר צעהנדליג יאהר צוריק, ווען די מאדערנע אינדוסטרי איז נאך ניט געווען אזוי שטארק אויסגעוואקסען. עס זיינען נויטיג געווען אנדערע מיטלען ווי אזוי צו פיהרען מסחרים אהן מזומנים. אט דער וויכטיגסטער פון דיזע מיטלען איז געווען דער גמלת חסד. און ניט פון דער חברה „גמלת חסד", וואס האט געדיענט אלס א גוטער פלאץ צו שפיעלען אין גבאות, נאר פון דער מ ד ה צו טהאן גמלת חסדים רייד איך דא.

די עקאנאמיסטען דרעהען זיך א קאפ אויסצורעכענען ווי גרויס עס דארף זיין דער פראצענט פון מזומנים אין דעם היינטיגען וועלט־האנדעל; וויפיעל קרעדיט, למשל, מען קען זקריגען אויף יעדע הונדערט דאלער בארעס געלד. אזא חשבון וואלט אויך געווען אינטערעסאנט צו מאכען אין די קליינע שטעדטלעך, וואו דער גאנצער מסחר איז געווען געבויט אויף די גמלת חסדים. פערהעלטניסמעסיג, דוכט מיר, פלעגט יעדער זילבערנער רובל דורכגעהן מעהר הענד ווי איצט און עס איז א סברה, אז מיט יעדען רובל האבען זיך בענוצט מעהר מענשען ווי איצט, ווען געלד איז געווארען די נשמה פון דער וועלט.

סחורה פלעגט מען אין די ליטא'ער שטעדטלעך קויפען דורך די קאמיסיאנערען אין די גרויסע מקומות. אין אונזער געגענד פלעגט מען איינקויפען אין ריגא, ליבוי, מאסקווע, לאדז און אזוי ווייטער.

פאר די סחורה פלעגט מען, פערשטעהט זיך, ניט צאהלען מיט מזומן, נאר מיט וועקסלען. די וועקסלען זיינען אויסגעשטעלט געווארען אויף גע־וויסע טערמינען, אויף דריי, פיער, פינף און זעקס מאנאטען. די סחורה פלעגט געוועהנליך אבגעלייזט ווערען פריהער און אויב דער קרעמער האט געהאנדעלט בלויז מיט איניגע ארטיקלען און איז ניט געווען אזוי פער־דרעהט, פלעגט ער דאס אבגעלייזטע געלד ביז דער צאהלונג אויסלייהען אלס גמלת חסד. דאס גאנצע שטעדטעל פלעגט זיך דערוויל קירע־ווען מיט דעם געלד. און ווען מיר זאגען דאס גאנצע שטעדטעל איז דאס אין בוכשטעבליכען זין. דער יעניגער, וואס פלעגט קריגען דעם גמלת חסד, פלעגט אויך ביי זיך ניט האלטען און פלעגט דאס געלד, אין די טעג, ווען ער פלעגט עס ניט בענוצען, אויסלייהען אנדערע, און דיזע ווי־דער אנדערע. און אזוי פלעגט יעדער רובל צירקולירען אלס גמלת חסד אין א סך הענד.

יעדע שטעדטעל האט זיך יעדע וואך איהרע „מארקטעג". אין די מארקטעג פאהרען זיך צונויף די פויערים פון די ארומיגע דערפער און פערקויפען זייערע תבואות, אייער, היהנער, גענז, און פאר דעם געלט קויפען זיי איין אנדערע סחורות, וואס זיי איז נויטיג. ביי אונז אין שטעדטעל זיינען די „מארקטעג" געווען דינסטאג און פרייטאג. פון זיי, פון די „מארקטעג", האט זיך געווענדעט די „פראספעריטי" פון שטעד־טעל. א געלונגענער „מארקטאג" האט אריינגעבראכט מעהר פדיונות און דאס עקאנאמישע לעבען פון שטעדטעל פלעגט אויפלעבען. פערקעהרט, ביי א שלעכטען וועג און ניט קיין געלונגענעם וועטער פלעגט דאס גאנצע עקאנאמישע לעבען פון דער וואך דורכמאכען א מין „דעפרעסיאן". אין א שלעכטען וועג קומען די פויערים ניט אין שטאדט אריין, לייזט מען ניט, איז ניטא מיט וואס צו בעצאהלען די וועקסלען און דער גאנצער עקאנאמישער מעכאניזם פלעגט אנפאנגען צו סקריפען.

מאנטאג און דאנערשטאג פלעגען שוין די קרעמער אנפאנגען קוקען אויפ'ן הימעל און זעהען, וואס פאר א טאג מארגען וועט זיין; אויב עס וועט זיין א רעגען וועטער אדער א פיינער טאג.

— דער הימעל ווייזט ניט אויף רעגען — פלעגט מיט גרויס זיכערקייט געוועהנליך אָב'פּסקנ'ען יאנקעל דער קרעמער, א איד פון א יאָהרפופציג מיט א גרויסער באָרד און מיט בלינדליכע אויגען.

דאָס פלעגט יאנקעל טהאָן ניט ווייל ער איז געווען אזא גרויסער מחותן מיט דעם וועטער נביא, נאָר איינפאך אויס גוטהארציגקייט צו זיינע שכנים, וועלכע פלעגען זיך שטארק בעאונרוהיגען איבער דער מאָרגענדיגער פּאָגאָדע. א גרויסער בעל בטחון אין דעם, וואָס מען טאָר ניט דערמאָנען ניט וואשענדיג די הענד, איז יאנקעל געווען זיכער, אז ער וועט קיינעם ניט פערלאָזען און וועט איינהאלטען דעם רעגען אין מארק-טאָג.

ביי א חלוקי דעות איבער דעם מאָרגענדיגען טאָג, ווען יאנקעל פלעגט טרייסטען מיט א שעהנעם וועטער, און ירוחם, א איד אין יאנקעל'ס עלטער, נאָר אן אומעטיגער, א פער'דאגה'טער, מיט א פערביטערט פנים, פלעגט בעשיינפערליך בעווייזען, אז אָט יענער וואָלקען, וואָס קומט פון שאוולער געגענד ווייזט אויף א רעגען, פלעגען די צווייפלער א בלעטער טהאָן דעם לוח און א קוק טהאָן, וואָס ער, דער לוח, זאָגט...

גלייך נאָכ'ן מארק, ווען די קרעמערס האָבען נאָך ניט פּאַספּעיעט אפילו איבערצוציילען דעם פדיון, זיינען שוין אין קראָם געווען די קונדען אויף דעם גמלת חסד. אויסצוטיילען דעם פדיון אין גמלת חסדים איז געווען אזא געוועהנליכע זאך, ווי, למשל, ארייגצוכאפּען אשרי נאָך איידער די זון געהט אונטער.

ביי א שלעכטען פדיון פלעגט מען זיך ניט אזוי שטארק מצער זיין, וואָס די סחורה איז געבליבען ניט פערקויפט, ווי איבער דעם, וואָס מען קען ניט אויסלייהען א גמלת חסד.

דאָס געלד, וואָס איז געווען אָנגעגרייט פאר א גמלת חסד פלעגט קיינער ניט טאָרען ריהרען, אזוי ווי דאָס וואָלט געווען געלד פון ר' מאיר בעל הנס פושקע.

—דאָס איז גמלת חסד געלד און מען טאָר עס ניט ריהרען פאר דער הוצאה — פלעגט מען גאנץ אָפט הערען אין שטעדטעל, ווען א קינד אָדער טאקע די מאמע גופא פלעגט בעטען געלד אָנווייזענדיג אויף דעם שאכטעל, וואו דאָס געלד ליעגט.

מאנכע רייכערע באַלעבאַטים פלעגען האָבען אויסגעטיילט א פּאָר טויזענד רובל בתורת גמלת חסד. אזוי ווי א באַנק געשעפט ווייס אומ־געפעהר וויפיעל מען קען דעם אָדער יענעם געבען קרעדיט, אזוי פלעגען שוין די יעניגע, וועלכע פלעגען אויסטיילען זייער געלד אויף גמלת חסד נעגוי וויסען וויפיעל מען דאַרף געבען דעם און וויפיעל יענעם. איינעם פלעגט מען קענען געבען ר׳ קערבלעך, א צווייטען ק״ן קערבלעך, א דריטען א מאה און א. וו.

האָט איינער צונעזאָגט, אז די און די שעה וועט ער קענען געבען א גמלת חסד, איז דאָס געווען זיכער ווי גאָלד. אויף אזעלכע צוזאָגען האָט דער עולם געבויט ווי אויף די ווערטער פון א מאָדערנעם באַנקיר. אלע האָבען געוואוסט, אז ווען מען זאָגט צו א גמלת חסד טאָר מען ניט שפּעטער פערפיהרען. „דאָס איז ניט קיין קלייניגקייט, דאַ שמועסט זיך וועגען א גמלת חסד״.

אזוי ווי דער וואָס פלעגט אויסבאָרגען דעם גמלת חסד, פלעגט זיין זעהר פּינקטליך, אזוי פלעגט אויך זיין דער, וואָס פלעגט נעהמען דעם גמלת חסד, זעהר פּראָמפּט אין זיינע צאָהלונגען. וואָס עס זאָל ניט האָבען פּאַסירט האָט מען געוואוסט, אז א גמלת חסד מוז מען צו דער מינוט אָבטראָגען. פלעגט איינער אמאָל באַנקראָטירען, פלעגט דער באַנקראָט צו די גמלת חסדים, וואָס ער איז שולדיג געווען, ניט זיין נוגע. די גמלת חסדים זיינען געווען דאָס ערשטע, וואָס מען מוז צאָהלען, אזוי ווי א „פּוירסט מאַרגיידזש״ להבדיל. נאָר אויף איינעם וואָס האָט שוין מיט זיין אַנזעצען געמאַכט אַן עכטען חורבן אין שטעדטעל, פלעגט מען זאָגען:

— ער האָט אפילו גמלת חסדים אויפגעפרעסען...

אזעלכער האָט זיך גערעכענט פאַר איינעם פון די גרעסטע שווינדלער און קיינער פלעגט איהם שוין קיינמאָל קיין קאָפּיקע ניט טרויען.

אויסלייהען גמלת חסדים האָט זיך גערעכענט פאַר איינע פון די גרעסטע פערגעניגענס. א שטיקעל נגיד איז מען מקנא געווען ניט אזוי פאַר דעם וואָס ער האָט געלט און קען בעסער לעבען, ווי פאַר דאָס פערגעניגען, וואָס ער קען אויסבאָרגען זיין געלט און טהאָן מענשען טובות.

א נגיד א קמצן האט קיינער ניט מקנא געווען.

— מישטיינס געזאגט, ווער עס האט הנאה פון זיין געלד; ער און דער חזיר...

דאס גרויסע פערגעניגען פון אויסטיילען געלד אלס גמלת חסד פלעגען מעהר ווי אלע איבערלעבען די „ריגא'ער זיצער", די „מאסקווער זיצער", די „לאדזער זיצער" און אז. וו. מיט דיזע נעמען פלעגען בעצייכענט ווערען די יעניגע, וועלכע פלעגען האבען זייערע געשעפטען אין די גרויסע שטעדט. זייערע פאמיליען פלעגען וואוינען אין די קליינע שטעדטלעך און זיי, די מענער, פלעגען אלע מאל קומען אויף א יום־טוב צו דער פאמיליע פערברייננגען א פאר וואכען און נאכדעם פאהרען צוריק צו די ערטער, וואו זיי האבען געפיהרט זייערע געשעפטען.

דיזע „מקום'שע זיצער" פלעגען דאס געלד, וואס זיי האבען געמאכט אין די גרויסע שטעדט, ניט אוועקלעגען אין די באנקען, נאר פלעגען מיטנעהמען אהיים און אויסטיילען פאר דער צייט, וואס זיי פערוויילען מיט דער פאמיליע, אין גמלת חסדים.

די דאזיגע גרויסשטעדטישע געשעפטסלייט זיינען געווען די הויפט פינאנסירען פון שטעדטעל. אויף זייער קומען האט געווארט די גאנצע שטעדטעל. אויף זייער חשבון פלעגט מען בעשטימען די וועקסעל צאהלונגען און אויף זייער קאפיטאל האט מען געבויט גאנצע אונטערנעמונגען.

ערב יום־טוב, אקארשט ווי דער מקום'שער זיצער איז געקומען צופאהרען, איז שוין זיין שטוב געווען איבערפילט מיט די גמלת חסדים לייהער. און גליקליך האט זיך געפיהלט דער ארונטערגעקומענער, ווען ער האט געקענט אלעמען איינטיילען. ער האט דאן זיך ווירקליך געפיהלט יום־טוב'דיג. ער איז געווען ביי זיך אזוי אנגעלעגט און האט געהאט פיעל נחת פון דעם בעוואוסטזיין, אז ער לעבט ניט פאר זיך אליין.

ווען א „מקום'שער" האט געהאט א שלעכטען יאהר און איז געקומען א היים אהן געלד, ניט האבענדיג די מעגליכקייט אויסצוטיילען גמלת חסדים, האט ער זיך געפיהלט זעהר נידערגעשלאגען און זיין יום־טוב איז געווען א פערשטערטער.

עם פלעגט ניט זעלטען טרעפען, אז א מאסקווער זיצער זאל צוליעב דעם אהיים ניט קומען, ווייל ער האט זיך געשעהמט צו ווייזען פאר'ן עולם, וועלכער האט געווארט אויף זיינע גמילת חסדים.

אין אזא פאל פלעגט פארקומען אן אמת'ער קריזיס אין שטעדטעל.

אויסרעכענענדיג, אז דער אדער יענער יום־טוב גאסט וועט ברענגען מיט זיך אן אפותיקא פאר גמלת חסדים, פלעגען די שטעדטעלשע סוחרים און קרעמער בעשטימען אויף דיזער צייט זייערע צאהלונגען אין שטעדטעל גופא און אויסען שטעדטעל. האט דער אדער יענער מקום'שער זיצער ניט געקענט ערפילען די האפנונגען אויף זיינע מזומנים, איז די גאנצע שטעדטעל געגאנגען כארארם.

די געלד פערשפרעכונגען זיינען ניט ערפילט געווארען, די צאהלונגען זיינען ניט געמאכט געווארען, דער צוטרוי איז געזונקען, סחורות האט מען אויפגעהערט צו ליווערען און דאס גאנצע עקאנאמישע לעבען האט זיך אבגעשטעלט. א מאדערנער עקאנאמיסט וואלט דאס אנגערופען... א קריזיס.

די גמלת חסדים אהן בעלוינונג, אהן דעם קלענסטען צינז האבען געדיענט אלס שמיער פאר די רעדער פון דעם האנדעל אין די שטעדטלעך פון זאמוט און ליטא.

און ווען מקטרגים און אידען־פרעסער קומען צוגעהן און זאגען, אז אידען זיינען פראצענטניקעס, וואכערער, קולאקעס, טא זאלען זיי א קוק טהאן אויף דאס לעבען פון די קליינע שטעדטלעך. זיי וועלען דאן אויסגעפינען, אז אין בעצוג צו לייהען געלד אהן פראצענט זיינען די אידען אפשר דאס איינציג פאלק.

הסגת גבול

גרוים זיינען געווען די טאָג־טעגליכע דאגות חיונה אין דער אי־דישער „טשערטא״. אידישע פרנסות זיינען געווען ווייניג און מאָגער. די קאָנקורענץ איז געווען גרוים. איטליכער פאמיליען־פאָטער איז, קיין עין הרע, געווען א בעל מטופל מיט א היבש ביסעל קינדערלעך; יעדעס קינד דארף האָבען שיכעלעך, הויזעלעך, קליידעלעך, א. אז. וו.

די ברויטגעבער האָבען געאקערט מיט דער נאָז די ערד אבי ווי עס איז צו מאכען א שטיקעל לעבען, די ווייב און די קינדערלעך זאָל חס וחלילה ניט פעהלען. מען איז זיך מבזה ומבוזה געווען, מען איז אויסגע־שטאַנען אלערליי יסורים פון גוי און פון פריץ, מען האָט אָבער פער־ביסען די ליפּען און געשוויגען. איטליכער האָט געפיהלט זיינע גרויסע פליכטען צו זיין פאמיליע, און איז דעריבער גרייט געווען אויסצושטעהן אלע נגיפות און נשיכות, אלע ערנידערונגען וואָס דער שו׳ערער מזל האָט אָנגעשיקט.

ווי גרוים עס זאָל אָבער ניט האָבען געווען דער קאמפּף פאר דאָס שטיקעל ברויט, ווי אָרעם די פרנסה זאָל ניט האָבען געווען, זיינען געווען אזעלכע זיטליכע גרענעצען, וואָס קיין חשוב׳ער איד וואָלט ניט אריבערגעשפּרייזט. ווי שארף עס זאָל ניט האָבען געווען די יאָגע־ניש, די קאָנקורענץ צווישען פערשיעדענע סוחרים און קרעמער פון איין אינדוסטרי צווייג, איז אָבער די קאָנקורענץ ניט ארוים פון געוויסע ראה־מען.

איז אימיצער געשטאַנען אין א קראָם, וואו ער מאכט א לעבען, וואָלט

זיך קיינער ניט ערלויבט איהם ארויסצושטייגען, געבען מעהר קראַם־געלד און איהם ארויסשטעלען.

שטעהט א סוחר'ל ביי א גוי'אישקען וואַגען און דינגט זיך מיט'ן פויער איבער'ן זעקעל תבואה, ווען זיך אן אנדער סוחר'ל ווי עס זאָל איהם ניט גלוסטען מאכען א קניה, ניט אונטערשטעהן און איהם אויס־דינגען.

אויב יענטע די פליקערקע וועט טאַפּען א גענזעל, איהר וועגען אין די הענד, איהר הויבען ארויף און אראָפּ, כדי צו איבערצייגען די ערל'טע, אז די געגזעל האָט ניט קיין ברעקעל שמאלץ, אז זי איז הוילע הויט און ביינער, איז לייכט ווי א פעדער, אז ווען זי גיט פאר איהר צעהן בערלינ־קעס איז עס אויך א סך און וועט געווים אַנזעצען די קאָפּ, וועט קיין מאָל ניט צוגעהן איהר קאָנקורענטקע יחנה די גענזערקע און געבען א גרעסע־רען מקח, הגם זי זעהט בעשיינפערליך פון דער ווייטען, אז די געגזעל איז א מציאה גדולה ניט נור צעהן, נור גאַנצע פופצעהן בערלינקעס.

הסגת גבול האָט זיך גערעכענט ניט נור פאר א גרויסע עבירה, נור פאר א גרויסע רשעות, און קיינער האָט זיך ניט ערלויבט צו טהאָן אזעל־כעס.

האָט איינער געוואוינט אין א דירה, איז אימיצער געשטאַנען אין א געוועלב, האָט ער נור געהאט אויפצופאסען נאָכצוקומען זיינע התחייבות'ן און זעהען אז די קונדען פון זיין געוועלב זאָלען בלייבען צופריעדען.

אז הינטער זיין רוקען שטעהט אן אנדערער און לויערט אויף איהם, וויל איהם ארויסשטופען — וועגען דעם האָט ער זיך קיינמאָל ניט געקי־מערט. ער האָט געוואוסט אז דאָס קען קיין מאָל ניט פארקומען. די וועלט איז ניט הפקר פעטרישקע, און ניט דער רב, ניט די בעלי בתים און ניט די גאַנצע שטעדטעל וועט ערלויבען דאָס צו טהאָן.

האָט איינער געוואָלט דינגען א דירה, האָט ער פריהער אַנגעפרעגט דעם שכן, אויב ער וויל זיך ארויס קלייבען; האָט איינער געוואָלט ווערען א „מענש" ביי א סוחר, האָט ער קודם כל אַנגעפרעגט דעם פריהערדיגען משרת, אויב ער וויל אליין מיט'ן גוטען ווילען אוועק פון זיין שטעלע; האָט א רב געקראַגען א כתב אַנצונעהמען דעם כסא הרבנות איז א גרע־

סערער שטאָדט. האָט ער זיך פריהער גוט ערקונדיגט, אויב דאָרטען זיינען ניטאָ קיין מחלוקת מיט'ן אלטען רב.

עס וואָלט געוועזן פינסטער און ביטער צו דעם יעניגען, וועלכער וואָלט זיך ניט גערעכענט מיט דער מאָראל פון שטעדטעל און וואָלט איבערגעטראָטען די זיטליכע גרענעצען.

אַלע וואָלטען זיך פון איהם דערוויטערט, אַלע וואָלטען אויף איהם געטייטעלט מיט די פינגער, אז ער איז א מסיג גבול. צו קיין התמנות וואָלט מען איהם ניט צוגעלאָזען, קיין עליה וואָלט מען איהם ניט געגעבען, און ווער רעדט נאָך צו זיין אמאָל א שליח צבור — דערצו וואָלט ער געוויס גע'פסל'ט געוואָרען.

אַט די עפענטליכע מיינונג, דער מאָראַלישער דרוק, האָט איטליכען געצוואונגען ניט צו קריכען אויף יענעמ'ס קאָפּ און ניט אונטערצושטעלען פיסלעך, כדי יענער, מעג ער זיין זיין גרעסטער קאָנקורענט, זאָל נכשל ווערען.

שוואַער און ביטער פלעגט אָנקומען דער ביסען ברויט אין די זאמוטער שטעדטלעך, אבער ער איז געוועזן אַן עהרליכער ביסען, קיינער האָט ניט געקענט זאָגען, אז ער איז פון זיין מויל ארויסגעריסען געוואָרען.

פער'חושך'ט און פערשוואַרצט פלעגען ווערען אונזערע טאַטעס אין ליטאַ, איידער זיי פלעגען צו וועגען ברייגגען די חיונה, אבער ריין און שעהן איז געוועזן זייער געוויסען; קיינער האָט ניט געהאַט צו וויינען אויף זייערע קעפּ, און קיינער האָט ניט געקענט זאָגען, אז זיי האָבען געבויט זייערע עקזיסטענצען אויף די עקזיסטענצען פון אנדערע, וועלכע זיינען שוואַכער אין דער מלחמה פאר'ן לעבען.

* * *

בעזיצען אויך אונזערע היינטוועלטיגע „ציוויליזירטע" אידען אזוינע מדות?

מיר זיינען היינט געוויס מעהר פאָרטגעשריטען, מיר שטעהען היינט געוויס העכער אויפ'ן שטאַפּעל פון קולטור; מיר זיינען היינט א סך נעהענטער צום גרויסען אידעאל — אָבער די זיטען! די מדות! זיי געפינען

זיך אין א סך, א סך נידעריגערען צושטאנד ווי ביי אונזערע טאטעס און מאמעס.

האלט אימיצער אז א שטעלע — וועט א צווייטער, אפילו זיינער א נאהענטער חבר, איהם שוין אזוי „ארומארבייטען", אז ער זאל ברעכען דעם קאפ, כדי ער, זיין „פריינד", זאל איהם קענען ירשה'נען לעבעדי־גערהייד.

האלט אימיצער אז אז עפענטליכען אמט, וואו זיין דרייסטע שטע־לונג רופט געוועהנליך ארויס געגנער און שונאים, טא מעגט איהר זיכער זיין, אז ס'וועט זיך שוין איינגעפינען א שטילינקער, גוטינקער יונגער־מאנטשיק, וועלכער וועט אויסנוצען די לאגע... און אויב עס איז אונ־מעגליך דאס צו טהאן פאר יענעם'ס אויגען, נוצט מען אויס די געלעגענ־הייט, וואס יענער, וועמען עס גלוסט זיך צו ירשה'נען, פאהרט אוועק אויף א פאר וואכען זיך קורירען פון א קראנקהייט.

געוועהנליך ווערט דאס געטהאן לשם שמים, מיט אן אויגען־גלאצע־נעס, און טאקע נאר צו ראטעווען די קאונטרי פון אונטערגאנג, אבער, אגב אורחא, פערגעסט מען ניט אן זיך אליין, אן דעם אייגענעם בייטעל.

פון וויפיעל מענשען, וועלכע האבען עהרליך און מיט מוטה ערפילט זייערע אויפגאבען, זיינען אין אונזער וועלטעל אוועקגענומען געווארען זייער לעצטער ביסען, דורך נידערטרעכטיגע, שמוציגע אינטריגעס?

וויפיעל האט מען טעראריזירט, געשמוצט און געשווארצט נור דער־פאר, ווייל זיי האבען געהאט דעם מוטה צו זאגען אמאל אן אמת?

און וויפיעל וצדקתך'ס האבען מיר אין אונזערע קווארטאלען, וועל־כע זיינען שטענדיג ערשיענען אין דער ראלע פון פשרה־מאכער, אין נא־מען פון שלום און פריעדען און דערביי געגעבען יענעם, אן אייגענעם פריינד, אזא בוכצע, דאס ער האט געהאט צו זיננען און צו זאגען?

און וויפיעל האבען מיר נאך היינט אזעלכע יונגע לייטלעך, וועלכע האלטען אין איין ריידען פון אידעאלען און טרעטען מיט גרויס בריה־שאפט צו זייער קאריערע, און האלטען זיך ניט אב פאר קיינע אינערליכע שטימען, וועלכע שעפטשען: „אט דאס טאר מען ניט טהאן: דאס איז ניט יושר'דיג; דאס איז ניט מעשה חבר, און יענעם איז ניט מעשה מענש!"

און וויפיעל קרומע רוקענס שטעלען זיך צוליעב ביליגע כלומרשטדיגע „פּאָפּולאַריטעט“ אָדער אנדערע אויסקוקען אין דיענסט צו געוויסע קליקעס, שפּאַנען זיך איין אין טריאומף־צוג פון א באָס אָדער באָסעלע און העלפען נאָך שרייען הורא פאר יעדע געמיינהייט.

איז אויך אין א ו נ ז ע ר וועלטעל פאראַן א מדה, אז מען דאַרף ניט מסיג גבול זיין, אז מען דאַרף ניט שטעהן יענעם אין וועג, אז מען דאַרף ניט קריכען אויף יענעם'ס קאָפּ און לויערען הינטער יענעם'ס רוקען?

נור „קרענקס“, עקשנים, גרינהאָרן'ס, מלמדים, רחמנא לצלן, האַלטען זיך אָן שולחן ערוך פון אנשטענדיגקייט, וואו עס שטעהט פערשריבען וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר ניט.

בריה'ס, ענערגישע יונגע־לייטלעך, אויסגעגרינטע, כוואַטסקע קערלען לאַכען זיך אויס פון אזוינע נאַרישקייטען, אָז וועלכע די „אַלטע“, אָט דאָרטען, אין דעם אָבגעשטאַנענעם לאַנד, האָבען זיך געהאַלטען.

אן אורח לכבוד שבת

מיאוס איז דער מנהג פון „טעג עסען".

נאך אלס קינד האב איך געהאסט אט די עקעלהאפטע שנאררעריי.

ניטא אזא זאך וואס זאל ערנידעריגען דעם מענשענס ווערדע, ווי דאס קלאפען ביי יענעם אין טהיר נאך א פרישטיק אדער נאך אן אנבייסען.

אין די ווערטער „ארעם בחור" איז פאר מיר געלעגען אזוי פיעל עקעל, אזוי פיעל שפלות, אז איך פלעג וויינען מיט זודיגע טרעהרען, ווען איך האט געהערט, אז מיינער א חבר פאהרט אין א ישיבה עסען טעג.

א גרויסע און געוויס, נוצליכע זאך האבען די משכילים פון דעם „שטורם און דראנג פעריאד" געטהאן, וואס זיי זיינען אזוי ענערגיש און שארף ארויסגעטרעטען קעגען דער בזויה'דיגער גנאדען-ברויט (לחם חסד).

ווי דעמאראליזירענד עס ווירקט אויף'ן כאראקטער פון א פערצעהן-פופצעהן יעהריגען בחור'ל, ווען ער דארף דריי מאל א טאג געהן מיט גרויס הכנעה צו יענעם אין שטוב אום צו קריגען דארטען א מאהלצייט!

עס איז אמת, אז אויף מאנכע יונגע בחורים האט דאס טעג-עסען געהאט א פערקעהרטע ווירקונג. דאס האט אין זיי ענטוויקעלט א ווידער-געפיהל, א שטארקען פראטעסט קעגען די בטלנות און שנאררעריי.

זיינען דאך די גרעסטע קעמפפער פון דער השכלה-צייט און אפילו דא נאך ניט לאנג אין דער צייט פון דער רוסישער רעוואלוציע געוועזען אמאליגע ארעם-בחורים, וואס האבען אין זייערע בעסטע פריהלינג יאהרען געגעסען טעג.

דאָס טעג עסען האָט ביי אַט די נאָך פערגרעסערט די שנאה צו אַלץ, וואָס איז אַלט און אָבגעלעבט, און האָט גערינט אַלס אַ בעוויז, ווי ווייט מיאוס און שענדליך עס זיינען די אַלטע פאַראָנדקעס.

אַזאַ ווירקונג האָט דאָס טעג־עסען אָבער נור געהאַט אויף יחידי סגולה, אויף איינציגע אויסערוועהלטע, וועלכע האָבען שטאַרק געפיהלט די בעליידיגונג פון געהן אין פערלויף פון אַ וואָך צו זיבען פערשיעדענע הייזער כדי צו זיין זאַט...

בכלל האָט דער מנהג פון טעג־עסען פערדאָרבען און פערקריפּעלט דעם כאַראַקטער פון אינגעל: עס האָט אין איהם ענטוויקעלט שנאָרערי־שע, בעטלערישע געפיהלען; עס האָט אונטערדריקט יעדע פּיצעל זעלבסט־געפיהל: עס האָט איהם געמאַכט פאַר אַ בטלן, פאַר אַ משרת, פאַר אַ חונף און אונטערלעקער.

אויב מיר האָבען צווישען אונז אַ גאַנץ היבשע צאָהל שמייכלער, שנאָ־רערס און סתם פאַראַזיטען, וואָס לעבען על חשבון הקהל, טאָ איז דאָס ניט ווייניג צו פערדאַנקען דעם עקעלהאַפטען מנהג צו פאָהרען יונגעלוויז אין דער פרעמד און עסען טעג.

עפּעס איז דאָס טעג עסען פּעררעכענט געוועזן פאַר איינער פון די וויכטיגסטע ערציהונגס־מיטלען, פאַר אַ שוהל, וואָס איטליכער דאַרף דורכגעהן.

שיקען אַ אינגעל אין דער פרעמד פלעגט מען ניט אַזוי צוליעב דעם, וואָס דאָרטען וועט ער בעסער וועלען לערנען, נאָר כדי ער זאָל זיך דאָר־טען „אויסמענשלען“...

„אַ אינגעל דאַרף פערזוכען דעם טעם פון טעג עסען“ — פלעגט אַ טאָטע אַזוי וואָזשנע זיך אָבזאָגען, ווען אַ גוטע מאַמע פלעגט זיך בעטען מען זאָל איהר ליעב קינד ניט שיקען צו פרעמדע מענשען און אויף פרעמ־דע, מישטיינס געזאָגט, קעסט.

— נישקשה, נישקשה! עס וועט איהם נאָר ניט שאַדען — פלעגט דערביי אַ זיידע מוסיף זיין פון זיך — אויב ער וועט זיך וואַלגערן אבי־סעל אין דער פרעמד.

און ווען א מאמע פלעגט אלץ ניט זיין צופריעדען און פלעגט וויינען פאר וואס מען שיקט איהר יונגען זוהן אוועק, צו „קלויבען די ברעקלעך פון פרעמדע טישען", פלעגט דער זיידע מיט כעס אויסשיסען:
— שטיא! — וואס וויינסטו? — כך היא דרכה של תורה!

* * *

א גאנץ אנדער כאראקטער ווי טעג עסען האט געטראגען דער מנהג פון נעהמען אן אורח אויף שבת.

אויב געבען א „טאג" אן ארעמען בחור האט זיך גערעכענט פאר אן אבקומעניש, פאר א מין חיוב, פון וואס מען קען זיך ניט אויסדרעהען, איז אן אורח לכבוד שבת, פערקעהרט, געווען פאררעכענט פאר א מין יום-טוב.

„פרייטאג אויף דער נאכט איז זיך יעדער איד א מלך" ער ווארפט פון זיך ארונטער די וואכעדיגע דאגות-פרנסה, ער וואשט זיך ארום, טהוט אן שבת'דיגע, ריינע מלבושים, אין אלע ווינקעלעך פון שטוב איז ליכטיג, ציכטיג און ריין. די אידענע, וואס פארקעט זיך א גאנצע וואך אין קיך און אויפ'ן מארק, ווערט גלייך נאך ליכט-בענשען אן אמת'ע אשת חיל, א בת-מלכה. דער מלך גופא קריגט א נשמה יתירה און ווערט א גאנצער מחותן מיט די מלאכי השרת און מלאכי עליון.

קיין פערדרוס פון נעכטען און קיין זארג איבער'ן מארגען. די גאנצע נערוועזיטעט פון דעם קאמפף פאר'ן לעבען פערשווינדט. דער מלך איז אויפגעלעגט, די מלכה איז רוהיג און קוקט מיט נחת אויף די צאנקענדיגע ליכט און די אבגעשייערטע זילבערנע לייכטערס, וואס זי האט געקראגען דרשה-געשאנק פון איהר מאמען. ניטא קיין קנאה, קיין שנאה. די וואכעדיגקייט, די גרויע אלטעגליכקייט איז אוועק און שבת קודש, דער יום מנוחה, דער שעהנער, רוהיגער טאג האט אין שטוב אריינגעבראכט א בעזונדערע ווארעמקייט, א בעזונדערע העלקייט.

וואס קען נאך אין אזא צייט זיין א בעסערער פערגעניגען, א גרעסערער תענוג ווי אן אורח, מיט וועמען מען קען זיך אגב אורחא אויך אויס-

שמועסען איבער „פאליטיקע" און אנדערע וועלטליכע ענינים.

א שבת'דיג עסען אהן אן אורח ביי דער זייט איז עפעס געווען אהן טעם, אהן געשמאק און ווי גוט די פיש און די לאקשען זאלען ניט האבען געווען געראטען, פלעגען זיי ניט קריכען אין האלז.

בעזונדערס וויכטיג איז געווען אן אורח אויף שבת אין א פאמי־ליע, וואו דער איידעם איז געזעסען ביים שווער אויף קעסט.

אן אורח איז דא איינפאך נויטיג געווען צום מזומן און מרדכי חיים יאשע'ס, וועלכער פלעגט צושטעלען די אורחים לכבוד שבת, האט שוין געהאט אין זינען אזא הויז.

— רבי מרדכי, פערפיהרט מיך אקארשט ניט — פלעגט רבי ישראל צעסנעם זיך ווענדען צו מרדכי חיים יאשע'ס פרייטאג פאר נאכט פאר קבלת שבת אין בית המדרש.

דערביי פלעגט רבי ישראל אויפהויבען די רעכטע האנט און שאקלען מיט'ן לאנגען פינגער אזוי ווי ער וואלט מתרה זיין, אז ווען ער וועט ניט האבען קיין אורח לכבוד שבת — וועט זיין שלעכט.

— וואס רעדט איהר, וואס רעדט איהר, רבי ישראל! גאט זאל אויסהיטען. איך וויים דאך, אז אייך פעהלט צו א מזומן...

די באלעבאסטע האט געוואוסט, אז רבי ישראל וועט ניט קומען פון שוהל אהן אן אורח און פלעגט שוין פאר איהם, פאר דעם אונבעוואוסטען אורח, אוועקשטעלען א ספעציעלען שטוהל לעבען טיש.

מיט אן ארעם בחור'ל פלעגט מען אפט אבקומען גאנץ פשוט. אויב עס איז ניט געווען קיין צייט אדער עס זיינען געווען גרויסע דאגות פרנסה, פלעגט מען איהם אב־פטר'ן מיט שיהי פיהי.

ניט אזוי איז אבער געווען מיט'ן אורח לכבוד שבת. איהם האט מען געגעבען דעם בעקוועמסטען ארט און דעם שעהנסטען און גרעסטען חלק.

אויף אן ארעמען בחור האט מען געקוקט ווי אויף א צוקומעניש. אויף אן אורח לכבוד שבת — ווי אויף א ציערונג, וואס פערזיסט דעם הייליגען טאג.

די מדה פון האבען אן אורח לכבוד שבת האט ניט געהאט צו טהאן מיט דער מצוה פון הכנסת אורחים.

ביי הכנסת אורחים פיהלט זיך ו ו ע ר עס איז דער געבער און וועד עס איז דער נעהמער, דער אורח לכבוד שבת איז פאקטיש געווען מעהר יחסן אין הויז ווי דער באלעבאס גופא.

אן אורח אויף שבת פלעגט מען נעהמען ניט אזוי פון מצוה וועגען, ווי אוים פערגעניגען. און אין אמת'ן גערעדט, וואס קען נאך זיין א גרע־סערער עונג שבת ווי צו זיצען ארום טיש, בעדעקט מיט א ציכטיג ווייסען טישטוך, וואו עס שטעהט א גרויסע זילבערנע שיסעל פול מיט לאקשען, פון וואנעט עס שלאגט אן אנגענעהמע פארע, און שמועסען מיט איינעם, וואס קען אי א סך הערען אי א סך ריידען איבער אלץ אין דער וועלט?

און טאקע די זמירות גופא?

זינגענדיג אליין אדער אפילו מיט'ן איידעם האט דער „צור משלו אכלנו" ניט געהאט די מתיקות, די זיסקייט, ווי ווען דער אורח האט די זמירות בעגלייט און אונטערגעבאמקעט.

גאנץ אפט פלעגט דער אורח, אויב ער איז געווען א מנגן, זינגען די זמירות אויף אן אנדער שטייגער, מיט דעם שטייגער פון ניסעלע בעל־זער, וועלכער האט איבערגענומען דעם נגון פון ווילנער באלעבעסיל...

דעמאלט פלעגט דאס עסען זיך לאנג פערציהען און די שכנים, וועל־כע האבען געהערט דעם נייעם זמר, האבען אויף גיך אבגעגעסען און אריינגעקומען צו רבי ישראל'ן צו גאסט, כדי זיך צו בעקענען מיט'ן אורח.

דורכ'ן אורח פלעגט מען געוועהנליך אויסגעפינען אלצדינג, וואס ס'הערט זיך אין דער שטעטעל פון וואנעט דער אורח קומט; ווי דער מעמד איז פון דעם אדער יענעם; אויב די נדן, וואס דער אדער יענער האט צוגעזאגט, וועט איינגעצאהלט ווערען אין מזומן אדער אין וועקסלען ביז נאך דער חתונה. מען פלעגט אויך אויסגעפינען אויב די כלה, מיט וועלכער מען רעדט א היגענ'ס א זוהן איז א געזונטע, אויב זי האט רווי־

טע פארב אין די באקען, צי זי איז חלילה ניט קיין בלאסע און ניט קיין בערעדטע...

דער אורח וואס פלעגט, קען זיין, קיין מאל אויף פרעמדע נשים ניט קוקען, האט פון אזוינע איינצעלהייטען געגוי געמוזט וויסען.

אין די פיעלע שידוכים, וואס פלעגען ווערען געשלאסען און אבגעלא־זען צווישען פערשידענע שטעדטלעך, פלעגט ניט קיין קליינע ראלע שפיע־לען דער אורח לכבוד שבת.

עכוב הקריאה

ווייל איצט איינער ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער עפענטליכ־קייט אויף א געוויסע זאך, בענוצט ער זיך מיט דער פרעסע.

דורך דער פרעסע אגיטירט מען פאר געוויסע אידעען און געדאנ־קען; דורך דער פרעסע לאזט מען וויסען וועגען געוויסע סקאנדאלען און עולות, וואס ווערען בעגאנגען, און דורך דער פרעסע הויבט מען אויף אויף פראטעסטען קעגען אינסטיטוציאנען און פערזאנען.

אין די אידישע שטעדטלעך פון ליטא זיינען קיינע ארטיגע אידישע ארגאנען ניט געווען, די פרעסע בכלל איז דארטען געווען שוואך פער־טרעטען און האט קיין איינפלוס אויף'ן טאג־טעגליכען לעבען ניט געקענט האבען.

מילא, וואס אנבעלאנגט די נייעס, איז געווען דער בית דין שמש, וועלכער האט אינגאנצען פערביטען אן איצטיגע צייטונג. דער בית דין שמש פלעגט פון אלעם וויסען און דערצעהלען. ער פלעגט דערצעהלען ניט נאר וואס עס האט פאסירט, נאר אפילו וואס עס האט ניט פאסירט. איז דער בית דין שמש געווען אויף אימיצען אין כעס, האט ער איהם שוין אבגעטהאן אזעלכע שפיצלעך, אז יענער האט זיך געהאט צו קראצען.

איז איינער א מחותן אין כעס געווארען, פאר וואס די נדן איז ניט איינגעצאהלט געווארען אין דער צייט, און האט אבגעלאזען דעם שדוך און אבגעשיקט צוריק די תנאים — האט דער ערשטער דערפון געוואוסט דער בית דין שמש. און אזוי ווי דער בית דין שמש איז ניט געווען אין גאנצען אן אונפארטייאישער מענש, פלעגט ער שוין צופארבען די נייעס אזוי, אז זיין שונא „זאל קראפירען פון הארצוועהטאג.“

דער בית דין שמש אין שטעדטעל האט געהאט דיזעלבע מאכט ווי דער רעפארטער, להבדיל, אין אונזער גרויסער ציוויליזירטער וועלט.

וועלכע מיטלען זיינען אבער אנגעווענדעט געווארען צו בעאיינפלוסען די עפענטליכע מיינונג?

ווי אזוי פלעגט אן ארעמע אלמנה קענען אויסדריקען איהר פראטעסט נעגען דעם מלוה, וועלכער האט צוגענומען ביי איהר די לעצטע קישעלעך?

ווי אזוי האט אן ארעמער בעל מלאכה, וועלכער האט ביים רב פערשפיעלט, דאך געקענט דורכפיהרען, דאס דער גרויסער עולם זאל וויסען, אז זיין שכן רבי חיים רבי אבעלעס האט די וואנד פון זיין נייער הויז אויפגעשטעלט אויף זיין פלאץ, וואס ער האט געקראגען בירושה פון זיין טאטען?

דער בית דין שמש אלס אן אונטערגעשטאנענער משרת פון די רייכע, פלעגט געוועהנליך תמיד זיין אויף דער זייט פון די, וואס האבען געטהאן די עולות, און ניט אויף דער זייט פון די געקריוודעטע.

אין אונזער שטעדטעל האט מען זיך אבער אן עצה געגעבען. מען פלעגט פשוט מעכב די קריאה זיין.

פאר קריאת התורה, פאר'ן לייענען, האבען זיך די, וועלכע האבען געהאט טענות צו קהל, צום רב, אדער אפילו צו פריוואט מענשען, זיך אוועקגעשטעלט פאר'ן ארון קודש און ניט געלאזען „אויסנעהמען".

אזוי ווי פאר קריאת התורה טאר מען אפילו ניט געהן נעהמען א כזית אונטערצושפארען דאס הארץ, טא איז דער עולם געווען געצוואונגען אויסצוהערען וואס מען וויל און וואס מען פערלאנגט פון איהם.

עכוב הקריאה איז געווען זעהר א שטארקער מיטעל ווי צו דערגרייכען די עפענטליכקייט.

דער רב גופא פלעגט זיך גאנץ אפט בענוצען מיט דעם מיטעל אום דורכצופיהרען געוויסע קהל'שע ענינים.

סוף זומער, ווען די הערבסט ווינטען האבען שוין אנגעפאנגען שטארק צו פייפען, א שטייגער ווי זיי וואלטען מתרה זיין, אז אט־אט קומט אן דער קאלטער און נאסער ווינטער, און עס איז צייט צוריק אויפצולעבען די חברה לחם עניים, וואס האט געהאט איהר אויפגאבע אנצוגרייטען

האַלץ און טאָרף פאַר די אָרעמע, פלעגט דער רב געוועהנליך האַלטען א דרשה און אויפפאָדערען קהל צו קומען צו דער אסיפה וועגען דעם ענין. זיינען די אסיפות ניט געווען גוט בעזוכט, אָדער מ׳האָט צוליב גע־וויסע מחלוקות פון די צדדים ניט געקענט קומען צו א טאָלק, האָט דער רב דעמאָלט מעכב די קריאה געווען און האָט תיכף אויפ׳ן פּלאַץ אין בית־המדרש אויפגעפאָדערט, אז יעדערער זאָל זיך מתחייב זיין לפי כחו וכסו, וויפיעל זיין קעשענע, הייסט עס, ערלויבט איהם.

דאָסזעלבע פלעגט טהאָן דער רב פאַר פסח, ווען די מעות־חטים האָט ניט געקלעקט פאַר די אביונים פון שטעדטעל און עס איז געווען א חשש, אז זיי וועלען אפילו ניט האָבען אויף ווייז פאַר די פיער כסות.

אין דעם פּרט איז דער עכוב הקריאה נאָך געווען א שטאַרקערער מי־טעל, ווי די פּרעסע אין היינטיגער צייט. די פּרעסע קען נאָר „אויפבור־מען“ א זאַך, אויפטרייסלען די עפענטליכע מיינונג, אָבער דורך עכוב הקריאה פלעגט ניט נאָר געצויגען ווערען די אויפמערקזאמקייט פון ברייטען עולם, נאָר עס פלעגט אויך אָרגאַניזירט ווערען די ארבייט, כדי עס זאָל נאָך אמאָל ניט קומען צו לייטישע געלעכטער.

הויפּטזעכליך פלעגט מען מעכב די קריאה זיין, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען פּערזענליכע קריוודעס און בעליידיגונגען, ד. ה. וועגען אזוינע זאכען, וואָס קיין דין און קיין דיין קען ניט העלפען.

מעכב די קריאָה זיין פלעגען אויך די פּועלים, וועלכע האָבען שוין ניט געקענט דערטראָגען פון זייערע באַלעבאַטים, וואָס האָבען זיי שלעכט בעהאַנדעלט און שלעכט געצאָהלט.

דער עכוב הקריאָה קען אין א געוויסען זין בעטראַכט ווערען פאַר דעם ערשטען מיטעל, צו וועלכען די אידישע ארבייטער האָבען זיך גע־כאַפּט, כדי צו קעמפען קעגען זייערע הערען.

דער ערשטער פּראָטעסט פון די טאַבאַק ארבייטער אין שערעשעווס־קי׳ס פאַבריק אין גראָדנא קעגען די שלעכטע בעהאַנדלונגען — דער־צעהלט מען — איז געווען אויסגעדריקט דורך דעם, וואָס זיי, די ארביי־טער, האָבען מעכב די קריאָה געווען און ניט געלאָזען לייענען... זאָל דער

עולם וויסען, אז זייער ברויט־געבער איז א מקפח שכר שכיר — האבען די ארבייטער געשריען.

אויסער דעם, וואס דער זייטיגער, ניט פעראינטערעסירטער עולם, פלעגט אלע מאל האלטען מיט די, וועמען מען האט געטהאן עולות, איז דער עכוב הקריאה געווען דער בעסטער וועג ווי מבייש צו זיין ברבים, צו־שפארען א בעל־עולה צום שאנדקלאץ. אין בית המדרש פאר אן עדה אידען האט זיך קיינעם ניט געוואלט פערשעמט ווערען און אט די מורא פאר א בזיון בפרהסיא, וואס קען קומען דורך דאס ניט לאזען לייענען, האט געוויס פיעלע אבגעהאלטען צו בעגעהן געמיינהייטען.

פון די פיעל מאל, ווען מען האט ניט געלאזען לייענען, וואס שווי־מען איצט ארויף אויף מיין זכרון, איז איין פאל בעזונדערס בולט אויס־געקריצט אין מיין מח.

דאס איז געווען א שבת־מארגען, אנפאנג ווינטער, ווען דאס אידיש לאנגווייליג אומעטיג־לעבען אין ליטא, ווערט נאך מעהר פערזויערט דורך די פינסטערע פערכמורעטע פאגאדעס, וועלכע ווארפען ארויף א דריקענדע מרה שחורה אויפ'ן מענשען.

אין בית מדרש איז געווען קאלט און לאנגווייליג. דער בעל תפילה גופא איז אויך משמעות דאס מאל ניט געווען גוט אויפגעלייגט און האט זיך וויניגער געציקעלט ווי געוועהנליך. אלע ווארטען עס זאל זיך גיכער ענדיגען חזרת הש״ץ כדי מען זאל וואס שנעלער אב'פטר'ן קריאת התורה און מוסף, און געהן אהיים.

דער חזן האט נאך ניט פאספעיעט אבצוזאגען עושה־שלום פון דער ערשטער שמונה עשרה, ווי עס האט זיך פלוצים געהערט א שטארקער גע־פילדער ביים אריינגאנג פון בית המדרש. עס איז געווארען ביים עולם א גרויסער געלאף צום טיר, כדי בעסער צו זעהען, וואס דארטען קומט פאר. פון מיטען דעם טומעל האבען זיך געלאזט הערען שרעקליכע, הארצריי־סענדע קרעכצען, וואס זיינען בעגלייט געווארען מיט א שטארקען כלי־פען. עס האט ניט לאנג געדויערט ווי דער געזעמעל האט זיך פערנאנ־דערגעטיילט אין צוויי העלפטען, מאכענדיג א וועג פאר א בעטעל, וואס צוויי ארעמע אבגעריסענע בעלי־מלאכות האבען געטראגען. אין בעטעל

איז געלעגען אן אלטע, קראנקע פרוי, וואס האט שטארק געבליפעט, ווייל זי האט ניט געהאט קיין כח הויך צו וויינען. אין איין הרף עין איז דאס בעטעל מיט דער קראנקער געשטאנען פאר'ן ארון קודש.

— מיין קינד, מיין קינד! גוואלד גזלנים, האט רחמנות, גיט מיר אב צוריק מיין איינציג קינד — האט די קראנקע פרוי זיך געבעטען מיט א שוואכער שטים, וואס איז דערשטיקט געווארען דורך די טרעהרען, וועלכע האבען זיך איהר געשטעלט אין האלז.

די פרוי האבען מיר, קליינוואַרג, גאנץ גוט געקענט. דאס איז געווען טאמארע די באב־אידענע, וועלכע פלעגט טראגען אין די חדרים אונז פערקויפען באב, ארבעס, איינגבערלעך, מאנדעלעך און נאך אזוינע נאַ־שערייען. מיר האבען געוואוסט, אז די גוטע טאמארע ליגט קראנק און קען זיך ניט ריהרען. מיר האבען אויך געוואוסט, אז זי איז קראנק גע־ווארען פון הארץ־עסעניש, פון שברת הלב, וואס איהר איין־איינציגער זוהן — ברוך'קע דער בלעכער — איז אבגעגעבען געווארען פאר א סאל־דאט. מיר האבען געהערט אפט איבעררייידען אין שטוב איבער דער בלו־טיגער רציחה, וואס דער „טשלען" איז בעגאנגען געגען דער ארעמער אלמנה דערמיט, וואס ער האט פאר א פאר הונדערט קערבלעך געמאכט, דאס דוד רפאל'ס פיערטער באיבאק זאל ארוים פריי, בעת טאמארע'ס איינציגער זוהן, וועמען זי האט ערצויגען מיט די בלוט פון איהר האר־צען זייט ער איז געבליבען א יתום — און א יתום איז ער געבליבען צו צוויי יאהר — איז אבגעגעבען געווארען.

די גאנצע שטעדטעל האט דערפון געוואוסט און אלע האבען געמור־מעלט אויף די אכזריות פון „טשלען" און די שלעכטסקייט פון דוד רפאל'ס. קיינער האט אבער ניט געסמיעט צו ריידען וועגען דעם אין דער הויך. מען האט מורא געהאט זיך אנצופאנגען מיט דעם „טשלען", וועלכער איז א גאנצער שמעלקע ביי דעם פריסטאַוו...

אלע האבען אוועקגעלעגט די חומשים אן א זייט און אויסגעהערט מיט גרויס רחמנות טאמארעס תחנונים. דער איינציגער, וועלכער האט געמאכט אן אנשטעל, אז איהם קימערט ניט די גאנצע געשיכטע און האט בכיון מעבר קריאה געווען די סדרה אין דער הויך כדי ניט צו הערען דאס

כליפּען פון דער אלמנה, איז געווען דוד רפאל'ס.

איינינע מינוטען האָט געדויערט די שרעקליכע סצענע ביז עס האָט זיך פון הינטער דער בימה ענדליך בעוויזען חנה דער שוסטער, וועלכער איז מיט צוזאמענגעדריקטע פויסטען צוגעלאָפען צום „טשלען” און האָט אויסגעשריען אין דער הויך מיט גרוים כעס:

— אויב ברוך'קע טאמאַרע'ס וועט ניט בעפרייט ווערען פון פריי־זיוו, וועט איהר אלע געהן געשמיעדט אין קייטען אין סאמביריען. איהר מיינט, אז מיר ווייסען ניט, אז איהר האָט אונטערגעשטעלט מלאכים! געדענקט!...

א מסור האָט דאָס שטעדטעל שרעקליך פערהאסט, אבער אין דעם פאַל האָבען אלע געגעבען גערעכט חנה דעם שוסטער, וועלכער איז ארוים פון די כלים אוים רחמנות צו דער אָרעמער, עלענדער אלמנה.

עס האָט גענומען ניט מעהר ווי א וואָך צייט און ברוך'קעס „פער־וואַ לעגאָטא איז פּאַסוויאַטשעט געוואָרען” און ער איז געקומען א היים צו זיין מוטער, בעפרייט פון סאַלדאטען.

די קלפי *)

דעם צווייטען טאָג חול־המועד פסח נאָכ׳ן דאווגען פלעגט אין די בתי מדרשים, שולען און קלויזען פון אונזערע שטעדטלעך ווערען לעבעדיג.

אין דעם טאָג פלעגט דארפען ענטשידען ווערען דער מזל פון די גבאים, נאמנים און אנדערע בעלי התמנות׳ן פון אזעלכע חברות, ווי חברה קדישא, בקור חולים, לנת הצדק און אז. וו.

קיין וואהלקאמפען פלעגען די גבאים און אלע אנדערע אָפיציעלע פערטרעטער פון דער קהלה בכלל און פון די בעזונדערע חברות בפרט ניט אָנפיהרען. קיין אגיטאַציאָנס־רעדען און קאָקוס מיטינגען פלעגען פאר די וואהלען ניט אָבגעהאלטען ווערען. אונזערע פריהערדיגע דורות זיינען געווען אזוי הינטערשטעליג, אַז זיי האָבען אפילו קיין ברעקעל ידיעה ניט געהאט פון די מאָדערנע וואפען, וועלכע ווערען אָנגעווענדעט אין דעם קאמף פאר גבאות, ווי צ. ב. נאָמינאַציאָנס קאָמיטעס און רעזאָלוציאָנס קאָמיטעס. זיי זיינען געווען אזוי הינטערשטעליג, אז זיי האָבען קיין שום בעגריף ניט געהאט פון די היינטיגע פּארלאמענטארישע רולס, פון די פּאָינטס אָוו אָרדערס און אפּיעלס טו דהי טשער — און דאָך, און דאָך... פלעגען די וואהלען זיין עהרליכער און ד ע מ אָ ק ר אַ ט י ש ע ר ווי איצט און די ערוועהלטע פלעגען בעסער און עהרליכער ערפילען זייער חוב, ווי די בעאמטע, וועלכע ווערען ערוועהלט דורך די מאָדערנע „ציוויליזירטע“ מעטאָדען.

די מאַשינעריע פון די וואהלען איז געווען אזוי אָנגעשטעלט, אז

*) די וואהל, די אָבשטימונג, דער שטים־קאָסטען.

קיינע „קענוועסינגס“ און פּאָליטישע „פּולס“ האָבען ניט געקענט העלפען דעם אָדער יענעם קאנדידאט. ביז דער לעצטער מינוט פון אויסוועהלען האָט קיינער ניט געקענט וויסען, ווער עס וועט זיין דער דעה זאָגער און פון וועמען עס וועלען זיך ווענדען די וואַהלען.

די וואהלען זיינען ניט געווען דירעקטע, נאָר אינדירעקטע (הערט זשע אַלע פריהער אויס און כאפּט זיך ניט ארויס מיט א פּראָטעסט: אַה, ניט דעמאָקראטיש). די גאנצע מיטגלידערשאפט פלעגט אין די וואַהלען ניט אנטיילנעהמען. בלויז פינף פון אלע מיטגלידער האָבען געהאט דעם כבוד צו וועהלען די בעאמטע פאר׳ן נעקסטען יאָהר. די פינף זיינען דאָס גע־ווען די ב ו ר ר י ם, וואהלמענער אויף אונזער ציוויליזירטען לשון.

די בוררים פלעגען ניט ווערען ערוועהלט דורך א „סלייד“ פון א גע־ווייסען צד, ווי כדומה למשל אונזערע היינטיגע פּרעזידענשעל עלעק־טאָרס, נאָר זיי פלעגען מוזען זיי „זוכה בגורל“. און אזוי ווי פון אָט דעם גורל פלעגט אָבהענגיג זיין די גאנצע וואהל, פלעגט ער דעריבער פּאָר־קומען אויף א זעהר פּאָרזיכטיגען און אונפּארטייאישען אופן.

די נעמען פון אַלע מיטגלידער פון דער בעטרעפענדער שול אָדער חברה (אויב נאָר גוטשטעהענדע אָדער אפילו אזעלכע, וועלכע האָבען פערנאַכלעסיגט צו צאָהלען זייערע וואכערס — קען איך אייך אין דעם מאָמענט ניט זאָגען. א. ש. ז.) פלעגען פערשריבען ווערען אויף גלייכע, בעזונדערע צעטעלעך. א גלייכע צאָהל צעטעלעך פלעגען זיין חלקים — ווייסע, ניט בעשריבענע הייסט עס. נאָר אויף צעהן פון די צווייטע צעטע־לעך פלעגט מען אָנשרייבען: אויף איין צעטעלע — בורר ראשון, אויפ׳ן צווייטען צעטעלע — בורר שני, צווייטער בורר; אויפ׳ן דריטען צעטעלע— בורר שלישי, און אזוי ווייטער ביז פינף. אויף די אנדערע פינף צעטעלעך פלעגט מען אָנשרייבען: במקום בורר, „סאָבסטיטוט“ הייסט עס.

די ביידע סאָרטען צעטעלעך פלעגען פּאָרזיכטיג, גלייך צונויפגעווי־קעלט ווערען און מען פלעגט זיי צומישען אין צוויי בעזונדערע יארמול־קעס. אין איין יארמולקע פלעגען זיין די נעמען פון די חברה־לייט און אין דער צווייטער — די ווייסע צעטעלעך מיט די צעהן בעשריבענע. די צע־טעלעך פלעגען גוט דורכגעשאָקעלט ווערען, כדי קיינער זאָל ניט קענען

אָנמערקען דעם אָדער יענעם נאָמען. צום ציהען די צעטעלעך פלעגט מען צורופען צוויי קליינע קינדער פון 7—8 יאָהר, וועלכע האָבען נאָך ניט קיין שכל צו מאכען קונקעל־מונקעל ביי די וואהלען. פוןביידע יארמולקעס פלעגען די ביידע קינדער ציהען אין איין צייט יעדערער צו איין צעטעלע. פערנאַנדערגעוויקעלט פלעגט נאָר ווערען דאָס צעטעלע פון דער יארמולקע מיט די חלקים. פלעגט דער צעטעלע זיין א ווייסער, אן אונבעשריבענער, פלעגט מען דעם ענטגעגענגעצויגענעם צעטעלע פון דער צווייטער יארמולקע מיט דעם נאָמען פון א מיטגליד אוועקווארפען ניט פערנאַנדערגעוויקעלטערהייט; פלעגט דער צעטעלע זיין בעשריבען מיט די ווערטער: בורר ראשון אָדער בורר שני און אז. וו. פלעגט מען דאַן אויפוויקלען דעם צעטעלע פון דער צווייטער יארמולקע, און אָט דער נאָמען פלעגט דאָס זיין דער זוכה בגורל. ע ר פלעגט דאָס זיין דער בורר, דער וועהלער פון די בעאמטע אָדער, ווי מען פלעגט דאָס רופען, פון די נייע בעלי התמנות. די מדרגה פון בורר, צו בורר ראשון אָדער בורר שני, אָדער אפשר גאָר בורר חמישי, פלעגט זיך אויך ווענדען פון דעם גורל, פון דעם שריפט אויף דעם צעטעלע, וואָס ווערט ארויסגעצויגען פון דער יארמולקע מיט די חלקים. בורר ראשון איז געווען דער געזעצליכער יושב ראש, דער פארזיצענדער, און ער האָט געהאט אויך צו ענטשיידען, ווען די שטימען פלעגען זיך צוטיילען צוויי אויף צוויי.

די נעמען פון די גבאים און אנדערע בעאמטע פלעגען ניט געהן אין גורל. מאלע וואָס, זיי קענען נאָך ארויס אלס בוררים און אָבגעבען א שטים פאר זיך אליין! אויך פלעגען די נעמען פון די פאר־א־יאָהריגע בוררים ניט געהן אין קלפי. צוויי מאָל נאַכאַנאַנד צו זיין בוררים איז ניט רעכט. די פאר א יאָהריגע בוררים פלעגען דאָס אויך זיין די משגיחים, די אויפזעהער פון דער האַ־יאָהריגער קלפי. אלס עכט נייטראלע, וועלכע האָבען סיי ווי סיי ניט קיין מעגליכקייט צו ווערען בוררים, האָט מען זיי זיכער געקענט אנפערטרויען די קלפי.

אונזערע טאַטעס און זיידעס האָבען ניט געוואוסט פון דעמאָקראטיע, פון דעמאָגאָגיע און אנדערע מאָדערנע ווערטער, אבער דאָס סיסטעם פון אונפארטייאישקייט איז געווען, ווי מיר זעהען, ביי זיי מעהר און

בעסער ענטוויקעלט ווי ביי אונז. קיינע באַסעס, קיינע לידערס האָבען ניט געקענט בעאיינפלוסען די וואַהלען. קיין כאבאר און קיין חניפה האָבען ניט געהאָלפען. דער זכה בגורל איז געוועזן דער הערר פון דער לאגע.

גלייך נאָר, ווי עס פלעגט ווערען בעוואוסט ווער די בוררים זיינען, פלעגט דער בית־דין שמש, וועלכער איז אויך געוועזן דער שוהל־רופער, דער מלקות־שלאָגער און דער משגיח אויף די מקוות, זיך אוועקלאָזען איבער׳ן שטעדטעל זוכען די בוררים און זיי צוזאַמענרופען צו דער אסיפה. א גאַנץ יאָהר פלעגט דער בית־דין שמש ניט זיין אַזאַ חשוב׳ער גאַסט אין הויז, וויל ער פלעגט געוועהנליך קומען מיט א גרויסע פושקע קלייבען געלט. דעם צווייטען טאָג חול־המועד אָבער פלעגט דער שמש אויפגענומען ווערען בסבר פנים יפות. דעם בורר׳ס אידענע און טאַקע דער בורר גופא, פלעגט פון׳ם שמש קענען אויסגעפינען די גאַנצע הינטער־קוליסען פּאָליטיק, ווי די עהרליכקייט פון די אַלטע גבאים און די נייע קאַנדידאַטען. דער שמש איז פאַקטיש געוועזן דער רעפּאָרטער פון שטעדטעל, וועלכער האָט איינעם געקענט „בומען“ און דעם צווייטען לייגען אין דר׳ערד.

בשעת די בוררים האָבען אָבגעהאַלטען זייער אסיפה, וואָס איז פאַרגעקומען דעם אָוועגד פון דעם גורל, האָט קיין זייטיגער ניט געטאָרט זיין דערביי. דער איינציגער, וועלכער האָט געהאַט צוטריט צו דער אסיפה, איז געוועזן דער איינענער שמש. די נייגעריגע בעלי־הבתים פלעגען טאַקע דעריבער קענען דורכ׳ן שמש אויסגעפינען איבער די „מעגליכקייטען“ פון דעם אָדער יענעם קאַנדידאַט.

ניט האָבענדיג דורכגעמאכט א פּאָליטישע שול פלעגען די בוררים געוועהנליך אויסקלייבען די בעסטע און די פּאַסענדסטע מענשען פאַר די וויכטיגע פעראַנטוואָרטליכע עמטער. אלס גבאים פון חברה קדישא פלעגען געוועהנליך ערוועהלט ווערען עלטערע מענשען, מיט ערפאַהרונג, אַזעלכע וועלכע האָבען ניט קיין מורא צו זיין מיט א בר־מינן אונטער איין דאַך. פאַר גבאים אין די חברות בקור חולים און לינת הצדק פלעגען פערקעהרט, ערוועהלט ווערען אינגערע, געזונטע מענשען, וועלכע קענען ארויסהעלפען א קראַנקען אין צייט פון נויט.

אלס א כלל פלעגען די כבודים תמיד צוטיילט ווערען צווישען די פני העיר, צווישען די מזרח־וואנד־לייט. עס פלעגען אבער אויך זיין אויס־נאהמען.

איך געדענק, ווי ביי אונז אין שטעדטעל איז אויסגעקליבען געוואָרען אלס איינער פון די גבאים אין חברה תהלים, א געוויסער שמעון דער שוסטער. שמעון דער שוסטער איז, פערשטעהט זיך, ניט געזעסען אין מזרח וואנד, נאָר מיט פיער בייגק נידעריגער, ניט ווייט פון דער בימה. מיינער א פעטער, פון די „פני", איז אויך געוואָרען א גבאי אין חברה תהלים. אויף מאָרגען, ווען אין שטעדטעל איז שוין געוואָרען בעוואוסט, ווער עס זיינען די גבאים אין די פערשידענע חברות, איז געקומען פער־כראָפּעט און פערסאָפּעט צולויפען צו מיין פעטער איינער, משמעות, פון די קהל'שע לעקער און חנפים, און האָט מיט גרויס אימפּעט זיך צו איהם געווענדעט בזה הלשון:

— האָט איהר געהערט, רבי יוסף יעקב, וואָס פאר א שפּיצעל די בוררים פון חברה תהלים האָבען אָבגעטהאָן?

— וואָס פאר א שפּיצעל? — האָט מיין פעטער געפרעגט פער־וואונדערט.

— וואָס הייסט? זיי האָבען דאָך געמאכט שמעון דעם שוסטער פאר א גבאי?

— נו, איז וואָס? — פרעגט ווייטער מיין פעטער.

— ווי, און איהר האָט טאַקע אָנגענומען די גבאות צוזאמען מיט דעם סנדלר?

— יא, איך האָב אָנגענומען — האָט מיין פעטער געלאַסען געענט־פערט. — שמעון דער שוסטער איז אן ערליכער איד. ער ארבייט נעבעך שווער אויף זיין חיונה. ער בע'גזל'ט קיינעם ניט און ער וועט זיין אַזאַ גוטער גבאי, ווי מיר אלע. איז דען רבי יוחנן הסנדלר ניט געווען א גרוי־סער תנאי? — האָט מיין פעטער געענדיגט דעם שמועס.

איך, א אינגעל פון א יאָהר אכט, האָב פון דעמאָלט אָן אנגעפאנגען צו קוקען אויף שמעון דעם שוסטער מיט גרוים דרך־ארץ. איך פלעג איהם אלע מאָל רופען ר ב י שמעון. מיין קינדערשער שכל האָט שוין דאן בעגריפען, אז א שוסטער, וואָס ארבייט שווער און ביטער אויף זיין חיונה, קען אויך זיין אן עהרליכער איד און האָט דאָס רעכט צו ווערען א גבאי...

מען טאר ניט אויסזאגען פון חדר

אין אלע צייטען און אין אלע ערטער האט דאס אידישע פאלק פער־אכט א מסור, א שפיאן.

אידען האסען משומדים. א משומד אדער א משומדת'טע אין א משפחה האט זיך גערעכענט פאר א מאוס'ר שאנד־פלעק. א בכבוד'יגער מחותן האט קיינמאל ניט געטהאן א שדוך מיט זיין זוהן אדער טאכטער, מיט א פאמיליע, וואו עס געפינט זיך א משומד, מעג דער משומד זיין א גאנץ ווייטער קרוב.

אבער א משומד האט מען ניט אזוי פעראכטעט ווי א מסור.

א משומד האט מען בעדויערט. מען האט רחמנות געהאט אויף איהם. אפטמאל האט מען זיך גערייצט מיט איהם. אבער צו א מסור פלעגט מען זיך פערהאלטען מיט שרעק, מיט עקעל, מיט פעראכטונג. מען פלעגט פשוט מורא האבען מיט איהם זיך צו בעגעגענען. מען פלעגט אויסמיידען צו שטעהן אין זיינע ד' אמות און צו קוקען אין זיין ווינקעל.

עפעס האט זיך גערוכט, אז דער מסור איז א ווילדע רויב חיה, וואס קען מיט איהר גיפטיגען צונג פערניכטען פיעלע מענשליכע לעבענס און עקזיסטענצען און אפילו גאנצע פעלקער.

אין זיין גאנצער געשיכטע האט דאס אידיש פאלק שרעקליך פיעל געליטען פון די מוסרים, פון די שפיאנען, וועלכע פערראטען אנדערע. די בר־קמצא'ס, די יודא'ס און די פאפוס'עס זיינען געווען די הויפט־שול־דיגע אין די אידישע חורבנות און זיי ווערען טאקע דעריבער ארויסגע־שטעלט ווי די עקעלהאפטסטע בעשעפענישען, פון וועלכע מען מוז וויי־כען ווי פון דער ערגסטער פעסט.

אלע אידען ווייסען, אז ווען בר־קמצא וואלט ניט געקומען קיין רוים מיט זיין מסירה: מרדו בך יהודאי — די אידען האבען געמאכט אן אויפ־שטאנד, וואלט דער צווייטער בית־המקדש ניט חרוב געווארען און מיר וואלטען ניט געווען אין גלות. דער עקעל צו מוסרים איז דעריבער אריין אין אידישע בלוט און פלייש; עס איז ביי אידען געווארען די צווייטע נאטור.

שוין אין תלמוד ווייזט זיך ארויס די בעציהונג פון אידען צו א מסור. המוסר ישראל ליד גוי דמו מותר. דער טייטש: אויב אימיצער מסר'ט א אידען פאר א גוי, איז זיין בלוט הפקר; ער פערלירט דאן זיין מענשען רעכט.

אין שולחן ערוך ווידער שטעהט: מסור מותר להורגו — א מסור מעג מען הרג'ענען.

אין כמעט אלע שטעדטלעך פון אידישען תחום געהען ארום פון מויל צו מויל לעגענדעס וועגען מוסרים, ועמען מען האט צוהאקט אין שטיק־לעך, פערבונדען אין א זאק און אריינגעווארפען אין טייך...

אין פאדאליען ווידער געהט ארום די מעשה וועגען דעם מסור, וואס האט גע'מסר'ט די אחים פנחס און שמואל־אבא לאפירא פון סלאוויטא'ר דרוק, ווי מען האט איהם, דעם מסור געפונען שפעטער אין באד אין קאלך־אויווען...

עס פערשטעהט זיך, אז דאס זיינען ניט מעהר ווי באבע־מעשיות, ווייל אין אמת'ן זיינען אידען גאר ניט אזעלכע כוואטען צו צושניידען א מענשען אויף שטיקער אדער איהם ווארפען אין א קאלך־אייוועז.

דיזע מעשיות זיינען אבער כאראקטעריסטיש ווי אזוי מען האסט א מסור אין די אידישע שטעדטלעך.

די גאנצע צייט פון מיטעלאלטער איז רייך מיט פאסירונגען, וואו אידען האבען זיך בעסער געלאזט אנטהאן אלערליי יסורים, זיך געלאזט פייניגען און טויטען, איידער צו מסר'ן און ארויסגעבען אנדערע.

דער איד איז בטבע א טרוס, א פחדן און האט שטארק מורא פאר א קנעפעל, אבער דארטען וואו מען פאדערט פון איהם ער זאל ווערען א מסור

— ווערט ער שטארק ווי א פעלזען און אונערשראקען ווי דער גרעסטער העלד.

אין דער צייט פון דער רעוואלוציאן אין רוסלאנד האט אין די ליטווישע און קורלאנדער שטעדטלעך ניט איינמאל געטראפען, ווי מען האט פערשפארט א גאנצע עדה אידען אין בית־המדרש, זיי געסטראשעט מיט הארמאטען, אויב זיי וועלען ניט ארויסגעבען די בונטאווטשיקעס, אבער קיין איין פאל איז ניט בעוואוסט, וואו די פרומע אידען, וועלכע האבען מיט'ן גאנצען הארצען געגלויבט, אז מען דארף זיין געטריי דעם קייזער, זאלען ארויסגעבען די רעוואלוציאנערען.

מען וויים פון יחידים, וועלכע האבען פון אייגענער איניציאטיווע ארויסגעגעבען די „בונטאווטשיקעס". אבער א קהל, א גאנצער צבור האט אזוינע זאכען קיינמאל ניט געטהאן.

ווערען מוסרים! אה, ניין! דאס איז געגען דעם אידישען געוויסען, געגען די אידישע זיטען.

מיט אייניגע יאהר צוריק איז אויך אין די אידישע צייטונגען אין ניו־יארק דערצעהלט געווארען דער פאקט, וואס האט פאסירט אין א שטעדטעל פון קאוונער גובערניע:

אן אלטער איד האט אנגעטהאן דעם טלית און תפילין און זיך אריינגעווארפען אין ברונעם פון שברת הלב, וואס זיין זוהן, ביי וועמען עס איז געוועזען א סטרייק, האט גע'מסר'ט די סטרייקערס און זיי איבערגעגעבען צו דער פאליציי אין די הענד.

זעלבסטמארד איז א גרויסער פערברעכען ביי א פרומען אידען. המאביד עצמו לדעת אין לו חלק עולם הבא — איינער וואס מאכט אליין אן ענד פון זיין לעבען פערלירט זיין חלק עולם הבא. א זעלבסטמערדער האט געוועהנליך א קבורת חמור, אבער דאך איז דעם אלטען פרומען אידען לייכטער געוועזען צו זיין א מאביד עצמו לדעת איידער צו זעהען ווי זיין זוהן איז א מסור.

דיזער פאקט איז כאראקטעריסטיש פאר די בעציהונגען, וואס האבען געהערשט ביי אונזערע פאטערס בנוגע א מסור.

אז אידען האבען בטבע פיינט מסירות, אז זייער גאנצעס וועזען שפירט אן עקעל קעגען שפיאנען און דאנאסשטשיקעס האבען שוין בע־מערקט אפילו אונזערע שכנים די גוים, מיט וועלכע מיר לעבען.

„זשיד זשידא ניע ווידאסט" — א איד וועט א צווייטען אידען קיינמאל ניט ארויסגעבען — איז א געוועהנליכער ווערטעל ביי די גוים.

די אנטיסעמיטען נוצען דאס געוועהנליך אוים געגען אונז, צו ווייזען אז אידען זיינען איינע די אנדערע מעהר געטריי ווי צו דער רעגי־רונג.

מיר אבער מעגען זיין שטארק שטאלץ, וואס אונזערע שונאים מוזען צוגעבען, אז אונז פעהלען מוסרים און עהנליכע ברודיגע בעשעפעני־שען.

אויב אין דער לעצטער צייט פון דער פינסטערער רוסישער רעאקציע זיינען צו אונזער גרויסער שאנדע א היבשע ביסעל אידען ענטדעקט גע־ווארען אלס שפיאנען, טא איז דאס געוויס ניט צו פערדאנקען זייער אי־דישער ערציהונג, נאר, פערקעהרט, זייער ניט אידישער ערצי־הונג.

די אזעוו׳ס, די קאפלינסקי׳ס זיינען ניט אידישע נאטורען. די סביבות, וואו זייער כאראקטערהאט זיך ענטוויקעלט זיינען ניט געוועזען אידישע.

אידישקייט מיט מסירות זיינען צוויי ענטגעגענגעזעצטע עלעמענ־טען. דאס זיינען צוויי קאנטראסטען, וואס האבען קיינמאל ניט געלעבט צוזאמען. א מסור אין א אידישער געמיינדע איז אימער בעטראכט גע־ווארען ווי א שטינקענדיגער אייטער באיל, וואס מען מוז אויסשניידען.

אין אונזערע קינדערשע חדר יאהרען האט מען שוין אין אונז איינגע־פלאנצט האס און עקעל געגען די דאנאסשטשיקעס. קיין מאמע האט ניט אבגעגעבען איהר קינד אין איין חדר מיט בערע איצעלע׳ס בענאק, ווייל זיין טאטע דער שכור — אזוי האבען אונזערע מאמעס געזאגט — האט א צו לאנגען צונג...

און ביי וויפיעל קינדער פלעגט דער אלף מחילות, איך בעט אייך אי־בער, בעזוכט ווערען פון מאמע׳ס קאנטשיק דערפאר, ווייל זיי געהען אין די דרכים פון בערקע׳ס יאלאפ?

האָט עס געטראָפּען, אַז מיר זעקס־זיבען־יעהריגע פּופּטשיקעס האָבען זיך פערזינדיגט אין חדר, — צי ווייל מיר האָבען זיך נאָכגעיאָגט נאָך דאָגע דעם לעהרער׳ס ציג, כדי איהר צו האַלטען פאַר די הערנער, צי ווייל מיר האָבען געריסען האָר פון׳ם עק פון מענדע דעם בעל־עגלה׳ס ווייסער שקאַפּע, וואָס האָט אונז לייכט געקענט אויסבריקען די צייהנדלעך, צי ווייל מיר פלעגען זיך — אנשטאָט צו חזר׳ן — נאָכיאָגען נאָך יאַשע שלמקה׳ס שעהנע, אונשולדיגע טויבען מיט די גאָלד־פּאָוויגע קעפּלעך און ווייכע טשובקעס, וואָס מיר האָבען געליעבט ווי דאָס לעבען — פלעגט דעמאָלט אונזער רבי, יאַנקעל כאַטשע, דער דרדקי מלמד — ער מעג האָבען אַ ליכטיגען גן־עדן, ער איז געווען אַ טייערער איד — אונז ציהען פאַר די אויערען איטליכען בעזונדער.

עס איז ניט געווען מקנא צו זיין דעם אינגעל, וועלכער האָט פון זיך אַראָבגעוואָרפען די שולד און אָנגעוויזען אויף אַ צווייטען, וועלכער האָט איהם פערפיהרט.

— און דו, האָט דאָן דער רבי געטופּעט מיט די פּיס פון כעס, און דו ביזט גאָר אַ צדיק תמים, האַ! אַ נעבעכעל, גאָט די נשמה שולדיג, דו ווייסט נעבעך פון קיין זאַך ניט? אַלץ י ע נ ע ר איז שולדיג און ד ו ביזט אַ כשרה קעלבעלע, האַ! ליג זיך... תכשיט מיינער...

עס האָט דערביי שוין ניט געהאָלפען קיין געבעט און קיין געבעט. דער חברה־מאַן, וואָס האָט געוואָרפען די שולד אויף אַן אַנדערען, האָט נעבעך געמוזט אַליין אָבשפּיעלען די מאַיטקעס און זיך לייגען... מיר אַלע, וועלכע האָבען זיך געהאַלטען איינע אַן די אַנדערע פעסט און ניט אַרויסגעגעבען קיין אָנפיהרער, האָבען דאָן דערלעבט אַ שטאַרקע נקמה אויף מאָטעלע שמעון׳ס דערפאַר, וואָס ער האָט זיך ניט אויפגעפיהרט מעשה חבר.

אויסער דער שטראָף, וואָס מאָטעלע האָט געקראָגען פון רבי׳ן, פלעגט ער דערנאָך ניט ווייניג האָבען אויסצושטעהן פון אונז גופא. מיר פלעגען אַלע זיין ברוגז מיט איהם און זיך ניט שפּיעלען, מיט אַ „מַסְגֵר„ האָבען מיר קיין מגע ומשא ניט געוואָלט האָבען.

אז אן אנדער איינגעל האט שוין ביי א צווייטען „פערברעכען" ניט געוואָרפען די שולד אויף אן אנדערען — פערשטעהט זיך פון זעלבסט.

אונזערע מאמעס האבען ניט געוואָלט ליידען מיר זאָלען אבטראַגען צו די שכנ'טעס וואס מיר האבען געהערט און געזעהען; אונזערע טאַטעס האבען אונז בעשטראפט, ווען מיר, קינדער, האבען גע'מסר'ט איינע אויף די אנדערע; דער רבי איז געווען שטארק בייז, וואס מען וויל זיך ריין מאכען און ארויפווארפען די שולד אויף א חבר — און ביי אונז אלעמען איז געווען א מדה קיין מאָל ניט אויסצוזאָגען פון חדר...

ליטווישע אידען.

א מעשה וועגן רבי ישראל סאלאנטער

אויב מען וויל זיך בעקאנען מיט די זיטען און מנהגים פון א געוויסער שטאָדט, דארף מען קודם כל אויסהערען די לעגענדען און די מעשות, וואָס ווערען דערצעהלט פון די גרויסע מענשען, מיט וועלכע די שטאָדט שטאָלצירט.

אין די מעשות, וואָס געהען איבער פון מויל צו מויל, שפיגלען זיך אָב די כאראקטערען, די אידעאלען און די זיטען פון פאָלק.

די מעשות ווערען דערצעהלט מיט דעם צוועק צו אידעאליזירען א געוויסע פערזאָן, איהר ארויסצושטעלען אין די בעסטע פארבען, כדי אנדערע זאָלען אראָבנעמען א ביישפיעל און נאָכטהאָן דעם העלד, וועגען וועלכען די פאָלקס־מעשות ווערען דערצעהלט.

יעדע שטעדטעל האָט זיך איהר ליעבלינג, איהרע גרויסע מענשען, איבער וועלכע עס ווערען דערצעהלט פערשידענעמעשות, וואָס וויזען זייער גרויסקייט.

אויב די מעשות זיינען אמת אָדער ניט, אויב זיי שטיצען זיך אויף פאקטען אָדער זיינען א רעזולטאַט פון א רייכער פאנטאזיע — איז אן אנדער פראגע. דאָס איז אויך פאר אונז ניט וויכטיג. די הויפט זאך איז, וואָס די נשמה פון פאָלק, זיין גלויבען, זיין אבערגלויבען און זיינע מדות זעהען זיך אָט אין די מעשות גאנץ בולט ארויס. פון די מעשות קען מען זעהן וואָס דאָס פאָלק האָט ליעב און וואָס פיינט, צו וואָס עס בעציהט זיך מיט אכטונג און צו וואָס מיט פעראכטונג.

איינער פון די גרעסטע מענשען אין אונזער שטעדטעל, פון וועמען

מען האט דערצעהלט מעשות, איז געווען דער בעוואוסטער רבי ישראל סאלאנטער.

רבי ישראל סאלאנטער איז ביי אונז אין שטעדטעל געבוירען גע־וואָרען. דאָ האָט ער פערבראכט זיינע בחור־יאָהרען, דאָ האָט ער חתונה געהאט און געווען אן איידעם אויף קעסט.

שפּעטער ווען ער איז שוין געוואָרען בעריהמט אלס א גדול בישראל, ווען ער האָט שוין געהאט זיין בעוואוסטע ישיבה און אפילו ווען ער האָט שוין ארויסגעגעבען זיין בעוואוסטען רעליגיעז־אידיש־פילאָזאָפישען זשורנאל „התבונה“, פלעגט ער אויך קומען גאנץ אָפט צו אונז אין זאגער, וואו זיינע עלטערען, ברידער און די גאנצע פאמיליע האָבען געלעבט.

פערעכענט אלס א רשכבה״ג*) האָט די שטעדטעל זיך שטארק מיחס געווען מיט איהם, זי האָט איהם ליעב געהאט און פלעגט ארום זיין נאָמען פלעכטען א קרוין מיט היילע מעשים־טובים. אונזער שטעדטעל איז געווען שטארק איינגעדריקט אויף דער שטעדטעל סאלאנט, וואָס האָט זוכה געווען, אז דער גרויסער גאון זאָל זיך רופען מיט איהר נאָמען. די עלטערע שטאָדט־לייט פלעגען איהם קיין מאָל ניט רופען רבי ישראל סא־לאנטער, נאָר רבי ישראל׳קע רבי וועלוועלס. מיט דעם נאָמען האָבען די פאטריאָטען פון אונזער שטעדטעל געוואָלט ווייזען, אז זיי זיינען גרעסערע מחותנים מיט רבי ישראל׳ן, ווי סאלאנט. זיי ווייסען אויך ווער זיין פאָטער איז געווען, און ניט נאָר ער, אפילו זיין פאָטער איז אויך געווען אונזערער א בן עיר.

אָט איז א מעשה, וואָס עס געהט ביי אונז אין שטעדטעל ארום וועגען רבי ישראל סאלאנטער.

דאָס האָט פּאסירט — אזוי ווערט דערצעהלט — אין יאָהר תק״צ... דריי יאָהר נאָך דער כאָליערע, ניט היינט געדאכט, ניט פאר קיין אידען געדאכט... — אין איינע פון די נסיעות, ווען רבי ישראל׳ינ׳קע איז געקור־

---

*) דאָס איז פערקירצט, אַ ראשי תיבות און מאַכט: רבן של כל בני הגולה, דער רבי פון אַלע גלות־קינדער — אַזאַ טיטול פלעגט געגעבען ווערען נאָר די גאַנץ גרויסע גאונים, וועלכע זיינען געווען בעריהמט בכל תפוצות ישראל.

מען אבגעבען כבוד אם. דער פאטער רבי וועלוועלע, איז שוין געווען א שוכן עפר און זיין נשמה הקדושה — עס איז שוין געווען נאכ'ן יאהר — האט צוזאמען מיט אלע אנדערע נשמות פון די צדיקים גערוהט לעבען כסא הכבוד.

געקומען אין שטעדטעל איז דער מאור הגולה אלול־צייט מיט דער דעה צו זיין אויפ'ן ריינעם ארט אויף קבר־אבות.

די רביצין, די אלטע ,צדקניות, זכרונה לברכה, האט פערלאנגט אז רבי ישראלינ'קע זאל בלייבען מיט איהר איבער ראש־השנה און יום כפור.

ע ר האט כידוע קיין מאל ניט ווידערגעשפעניגט זיין מוטערס רצון און איז געבליבען אויף די עשרת ימי תשובה.

דער רב פון שטאדט, רבי צמח'ל נרו יאיר, איז אלס מרא דאתרא געגאנגען אין שליחות צו רבי ישראלינ'קען און איהם געבעטען האלטען א דרוש אין גרויסען בית המדרש צו כל נדרי.

דער גאון האט ערפילט די בקשה פון רב און האט מבטיח געווען צו געבען א דרשה.

עס איז איבעריג צו ריידען, אז דער בית המדרש איז צו דעם כל נדרי געווען איבערגעפאקט, מלא אין אלע ווינקעלאך. מען איז געשטאנען א קאפ אויף א קאפ כדי צו הערען דעם גאונ'ס דרוש.

רבי ישראלינ'קע איז ניט נאר געווען א גרויסער גאון, א מורא'די־גער בקי און חריף, נאר אויך א גוואלדיגער בעל־דרשן. ער האט געהאט א פה מפיק מרגליות, ווי פערל פלעגען זיך די ווערטער שיטען פון זיין מויל. ער איז געווען א לוקח לבבות, ער פלעגט בפועל ממש פאנגען הער־צער מיט זיינע רייד. זיינע דרשות האבען געהאט א טעם גן־עדן. ווען ער פלעגט ריידען, פלעגט ווערען אזוי מחייה'דיג, אזוי לייכט אויפ'ן האר־צען, און די נשמה פלעגט אזוי דערהויבען ווערען, דאס מען האט פער־געסען אלע מגושם'דיגע דאגות פון טאג און אן אויסגעלויטערטער איז מען צוזאמען מיט איהם אריין אין אנאנדער וועלט, אין א וועלט פון הוי־לע רוחניות.

פאר שקיעת החמה, פאר זונען־אונטערגאנג, איז שוין דער גרויסער עולם געשטאנען אנגעטהאן אין די ווייסע קיטלען און מיט די טליתים

איבער׳ן קאָפּ און געוואַרט מיט גרויס אונגעדולד אויפ׳ן גאון.

דער גאון האָט זיך אָבער פערשפּעטיגט... די זון האָלט שוין ביים אונטערגעהן. איהרע לעצטע שטראַהלען, וואָס קומען פון מעריב־זייט מישען זיך דורך מיט דעם צאַנקענדיגען דונקעלען פלאַם פון די וואַקסענע ליכט, עס קומט דער בין־השמשות און ע ר איז נאָך ניטאָ.

דער עולם ווערט אומרוהיג, אָבער מען שווייגט. מען האָט מורא אַרויסצורעדען די איבערקלעהרענישען וואָס פרעסען אויפ׳ן הארצען. אין אַזאַ צייט? ווער ווייס וואָס פאַר אַ שפּיצעל דער שטן קען אָפּטהאָן.

די נאַכט־שאָטענס פאַנגען זיך שוין אָן צו בעווייזען, עס איז שוין אַ צייט נאָך תפלה זכה און ע ר איז נאָך ניטאָ.

דער רב האָט דאַן אַרונטערגענומען דעם טלית פון קאָפּ, אָנגעטהאָן דאָס שטריימעל און איז בכבודו ובעצמו אַוועק זעהן, וואָס עס האָט פּאַסירט מיט רבי ישראליק׳קען.

ביי דער מוטער אין דער היים איז דער רב געוואָר געוואָרען, אַז דער גאון האָט שוין לאַנג גענומען די ברכה פון דער צדקניות און האָט פערלאָזען די הויז צו געהן אין בית־המדרש.

אַ פּחד איז בעפאַלען דעם רב. ער האָט אָבער קיינעם קיין וואָרט ניט געזאָגט און האָט געאיילט צוריק אין בית־המדרש, אפשר וועט ער איצט דעם גאון דאָרט געפינען.

אין בית־המדרש איז זיין שרעק נאָך גרעסער געוואָרען. דער גאון איז דאָרטען ניט געוועזען און ביי די מתפללים האָבען די צייהן געקלאַפּט פון אימה.

אָט, אָט געהט אַוועק דער לעצטער רויטער שטראַהל און עס וועט זיין עובר זמן צו זאָגען כל נדרי, אָבער פון גאון, אין קול ואין עונה.

כל נדרי, וואָלט מען שוין ווי עס איז אָבגעזאָגט אָהן איהם, האָט ער שוין אָבער פון פריהער אָנגענומען דעם כבוד צו שטעהן ביי דער רעכטער האַנט פון חזן לעבען עמוד מיט דער ספר־תורה און זאָגען פאַר כל נדרי על דעת הקהל...

ווי אַזוי קען מען דאָס אָבנעהמען דעם כבוד פון א י ה ם און געבען אַן אַנדערען?

אין אַלע שוהלען און קלויזען האַלט מען אין מיטען מעריב, מען האָט שוין אָבגעזאָגט בקול רם: ברוך שם כבוד מלכתו... אבער אין בית־המדרש איז נאָך פאַר כל־נדרי. דער גאון איז נאָך ניטאָ און אָהן איהם וויל קיינער ניט עפענען דעם ארון־קודש און ארויסנעהמען די ספר־תורה.

נאָך אַ לאַנגען שטילשווייגען האָט דער רב זיך געווענדעט מיט זיין פנים, וואָס איז געווען בלאַס ווי ביי אַ בר־מינן, צו מעריב זייט און האָט מיט אַ ציטריגער שטים געזאָגט: רבותי! דער גאון איז ניטאָ, ווייס השם יתברך, וואָס מיט איהם האָט חס וחלילה פּאַסירט. מעגליך אַז ער איז דאָ געוואָרען אַ קרבן פאַר אונזערע זינד, ובקדושי אקדש... מיר מוזען מפסיק זיין און געהן זוכען דעם גאון...

דער עולם האָט זיך צוטיילט אין מנינים־ווייז און האָט זיך אָוועקגעלאָזט אין אַלע גאַסען און געהעפּטען זעהן אפשר האָט וואו עס איז מיט'ן גאון, חלילה, געטראָפען — דאָס טאָר מען פון מויל ניט ניט ארויסריידען — אַ סיבה.

שוין צעהן אַ זייגער ביינאַכט. די שלוחים זיינען געקומען צו־ריק, אָבער פון גאון קיין שום ידיעה...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

מיט אַמאָל האָט זיך האָסטיג געעפענט די טהיר פון בית המדרש און איינער פון די לעצטע פּאָר שלוחים, וואָס זיינען געגאַנגען זוכען דעם גאון, איז מיט גרויס אימפעט אריינגעלאָפען און האָט אויסגעשריען מיט גרויס פרייד: דער גאון געהט.

דער גאַנצער עולם האָט ארומגערינגעלט דעם אַנזאָגער און מיט טשיקאַווע געזיכטער געוואַרט, ער זאָל דערצעהלען וואו זיי האָבען גע־פונען דעם גאון און וואָס עס האָט מיט איהם פּאַסירט.

דער מבשר האָט ניט געלאָזט לאַנג וואַרטען און האָט אָנגעהויבען:

— מיר האָבען דעם גאון געפונען אויף דעם גוי'ס גאָרטען. ער האָט דאָרטען געהאַלטען דער אַלמנה'ס קוה פאַר די הערנער און איהר גע־שלעפּט פון דעם נכרי'ס פּלאַץ.

און איידער דער עולם האָט נאָך פאַספּעיעט זיך ארויפצואוואַרפען מיט שאלות און קשיות, האָט ער פאָרטגעזעצט:

דער גאון האָט געזאָגט, אז דאַס פערהיטען אַן אָרעמאַן פון א היזק איז מעהר מצוה ווי צו זאָגען כל נדרי. „שטעלט אייך פאָר — האָט דער אַנזאָגער איבערגעגעבען רבי ישראלי׳קעס ווערטער — שטעלט זיך פאָר, וואָס עס וואָלט פאַסירט, ווען איך וואָלט זיך ניט געמאַכט וויסענדיג פון דער גאַנצער געשיכטע און די בהמה וואָלט געבליבען אין גוי׳ס גאָר־טען. דער ערל וואָלט איהר געוויס שפּעטער פערנומען און איינגעשפּאַרט. די אָרעמע אלמנה נעבעך וואָלט דאַן ניט געהאַט די מילך פאַר איהרע קונדען און איהרע עופה׳לעך וואָלטען געהונגערט. ווי מיינט איהר? וואָלט דאָס ניחא געווען דעם רחום וחנון?

פאַר דאָס ניט זאָגען כל נדרי אין דער צייט וועט מיר גאָט מוחל זיין, ער וועט אָבער ניט מוחל זיין א מענשען, וואָס האָט געקענט און ניט פערהיט אַן אָרעמע אלמנה און עלענדע יתומים פון הונגער און נויט.

אין אָנפאַנג שטאַרק צוטומעלט, איז דער עולם ביסלעכווייז געקור־מען צו זיך פון דעם איבערגעלעבטען שרעק און דעמאָלט האָט מען אָנ־געפאַנגען צו פערשטעהן און צו שאַצען רבי ישראלי׳קעס גרויסקייט.

דער קעלמער מגיד

איבער די מגידים האָט מען זיך שטענדיג לוסטיג געמאַכט. זיי זיי־נען תמיד געווען דער ציעל־ברעט, אין וועלכען די „אויפגעקלעהרטע" פלעגען וואַרפען זייערע לצנות ווערטלעך.

אין דער השכלה צייט, אין דעם „שטורם און דראַנג פעריאָד" האָ־בען די משכילים בעטראַכט די מגידים פאַר גרויסע אייטערביילען, וואָס דאַרפען אויסגעשניטען ווערען פון אידישען קערפּער.

בלעטערט דורך די ווערק פון יהודה ליב גאָרדאָן, פון פּרץ סמאָלענס־קין און פון אונזער זיידען רבי מענדעלי מוכר ספרים, און איהר וועט זעהען, מיט וואָס פאַר אַ פאַנאַטיזם זיי האָבען זיך גענומען פערטיליגען די פערשידענע בעלי דרשה'ר און מגידים.

מלמדים און מגידים זיינען געווען זידעל־ווערטער, מיט וועלכע מען האָט בעטיטעלט די בטלנים, די לא יוצלח'ס, די שלים'מזל'ניקעס און איבערהויפּט אַלע די, וועלכע האָבען פערקערפּערט אין זיך דאָס אַלטע, די שטויב, די פערפוילטקייט פון דער אידישער גאַס.

אַזאַ בעציהונג צו די מגידים מצד די פאַקעל־טרעגער אין דער השכלה צייט איז געווים ניט קיין גערעכטע.

אַלס אַ רעאַקציע קעגען דעם פאַנאַטיזם, וואָס ס'האָט געהערשט אין דער געטאָ, אַלס אַ פּראָטעסט קעגען די פּלפּולים און פשט'לעך, מיט וועל־כע די בעסטע קעפּ זיינען געווען פערנומען, איז אַזאַ בעציהונג ער־קלעהרליך. דער היסטאָרישער אמת פאָדערט אבער אַ גאַנץ אַנדערע בע־ציהונג צו די מגידים פון דער פריהערדיגער צייט.

די מגידים בכלל זיינען ניט געווען שנאָרערס, פּאַראַזיטען און סתם מקבלים, ווי זיי ווערען געשילדערט אין די ביכער פון דער אויפקלעהרונגס־צייט. זיי זיינען געווען אגיטאַטאָרס, פּראָפעסיאָנעלע רעדנער, וועמען דער אינערליכער אינסטינקט האָט געטריבען צו געהן פון שטאָדט צו שטאָדט, פון קלויז צו קלויז און ריידען און זאָגען און דערצעהלען פאר'ן עולם אזוינע זאכען, וואָס זיינען פאר איהם, פאר דעם עולם, נויטיג.

עס איז אמת, אז ס'זיינען צווישען די מגידים געווען מאוס'ע ברואים, חנפים, בעטלער לויט זייער טבע און ערציהונג, אָבער וואו וועט איהר ניט געפינען קיין פסולת? וואָס פאר אן אינסטיטוציאָן איז דאָס ריין פון דער בלאָטע, וואָס רופט ארויס אן עקעל?

אין אלגעמיין האָבען די מגידים מיט זיך פאָרגעשטעלט זעהר שעה־נע, פעהיגע, טיילמאָל טאַלאַנטפולע מענשען, וועלכע זיינען געווען בע־גייסטערט פאר אגעווי סע אידעע און איהר געפרעדיגט מיט זייער רע־דענס־קראפט.

אונזערע אגיטאַטאָרען פון דער רעוואָלוציאָנערער צייט, ווי די אלע אנדערע רעדנער אין די בעוועגונגען, זיינען אין אמת'ן דיזעלביגע מגידים, דיזעלביגע בעלי דרשה'ר, פון וועמען מען האָט זיך ערלויבט אזוי פיעל חוזק צו מאכען.

די צייטען זיינען, פערשטעהט זיך, אנדערע, די אידעען זיינען אנ־דערע, אָבער די רעדנער, די אגיטאַטאָרען אלס די פערשפּרייטער פון די אידעען זיינען אין עצם די אלטע מגידים, אפשר ווייניגער נאאיוו, מיט ווייניגער תמימות.

א מנין אָהן א מגיד האָט געהאַט אזא פּנים ווי אן אָרגאַניזאַציאָן אָהן א רעדנער. איבערהויפּט זיינען די מגידים געווען שטארק בעשעפטיגט אין די אלול־טעג, ווען יעדער איד און יעדע אידענע האָבען עפּעס גע־וואָלט הערען אביסעל מוסר, וואָס זאָל דערהויבען די נשמה. אין די אלול־טעג האָט יעדערער זיך אָבגעריסען, ווי בעשעפטיגט ער איז גע־ווען, פון זיין טאָג־טעגליכער ארבייט און געלאָפען אין קלויז אָדער אין מנין הערען דעם מגיד.

דער מגיד האָט געזאָגט זאכען, וואָס יעדערער האָט געפיהלט, אבער האָט ניט געקענט ארויסרעדען. ער האָט שעהן דערצעהלט מעשיות פון צדיקים און גאונים, אז עס איז געווען א חיות צו הערען. דער עיקר אין א מגיד'ס דרשה זיינען אבער געווען די משלים. די משלים, ווען זיי זיינען דערצעהלט געוואָרען אין א שעהנער, קלאָרער, נגון'דיגער שפראך, מיט וועלכער די מגידים האָבען זיך מייסטענס אויסגעצייכענט, פלעגען מאכען דעם טיעפסטען איינדרוק אויף די צוהערער. די משלים זיינען געווען די בעסטע פאָרם ווי אזוי צו ערקלערען, צו פאָפולאריזירען א געוויסען ענין. איבערהויפט האָט געקוואָלען פון די משלים דער ווייבער־שער עולם, וועלכער פלעגט זיצען אויבען אין עזרת נשים און שלינגען יעדעס וואָרט פון א משל, וואָס דער מגיד פלעגט מיט אזא שעהנעם נגון דערצעהלען.

איז דער מגיד געווען מיט טאַלענט, פלעגען זיינע משלים זיך ארומטראָגען איבער'ן שטעדטעל אפילו נאָך דעם, ווי ער האָט די שטעדטעל פערלאָזען.

די משלים פון גאַנץ גרויסע טאַלענטען, ווי א שטייגער פון דובנאָ'ר מגיד, פלעגען דערצעהלט און איבערדערצעהלט ווערען אין אַלע שטעדט און שטעדטלעך, וואו אידען האָבען זיך נאָר געפונען.

עס וועט ניט זיין קיין גוזמא, ווען מיר וועלען בעהויפטען, אז דער דובנאָ'ר מגיד איז געווען דער פאָפולערסטער און דער בעליעבטסטער מענש אין דער געטאָ אין פערלויף פון צעהנדליגע און צעהנדליגע יאָהרען. דער איד האָט ליעב פאַרשטעלונגען, אילוזיאָנען, בילדער, און די משלים האָבען אמבעסטען בעפרידיגט זיין בעגעהר און זיין פאנטאזיע.

אין דער ליטא איז אין צווייטען העלפט פון פאָריגען יאָהרהונדערט געווען זעהר בעריהמט דער קעלמער מגיד, פון וועמען יהודאָ ליב גאָר־דאָן האָט אין זיינע שריפטען אזוי פיעל חוזק געמאכט.

דער קעלמער מגיד איז אָהן צווייפעל געווען איינער פון די טאַלאַנט־פולסטע מענשען, וועלכע די אידישע געטאָ אין ליטא האָט אין נייַנצעהנ־טען יאָרהונדערט ארויסגעגעבען.

זיין מערקווירדיג בעגייסטערט פנים איז נאך איצט אויסגעקריצט אין מיין זכרון: אויגען האט ער געהאט גרויסע, שווארצע און זיי האָבען געברענט מיט דעם הייליגען נביא'שען פייער; די באקען איינגעפאלען, דער שטערן א הויכער און פול מיט קנייטשען; די אויבערשטע העלפט פון זיין קאפּ איז געווען ניט אינ'ם ערך גרעסער און ברייטער ווי די אונטערשטע און די צוויי ניט שטארק לאנגע און ניט געקרייזעלטע פאות, וואס זיינען ארויסגעקראכען פון אונטער דער אלטמאָדישער יארמולקע, זיינען געהאנגען אין דער לופט; צווישען זיי און צווישען די איינגעפאלענע באקען איז געווען א ליידיגער ארט; א גרויסער תכלת'ענער טלית קטן האט צוגעדעקט זיין שמאלע, מאגערע ברוסט, וואו עס האט געקלאפּט א ווארעם הארץ, פול מיט רחמנות און מיטלייד צום פאלק ישראל און צו יעדען איד בפרט.

דער קעלמער מגיד איז געווען א הויכע מאראלישע פערזענליכקייט. אין די דינים פון בין אדם לחבירו איז ער געווען א גרעסערער מקפּיד ווי אין די דינים פון בין אדם למקום. אין פערלויף פון גאנצע צוויי דורות איז ער יעדעס יאהר דורכגעפאהרען אלע שטעדט און שטעדטלעך פון ליטא. אין דער קערה פלעגט זיך צונויפקלייבען א סך געלט פאר איהם, אבער אליין איז ער שטענדיג געווען אן אביון. אלץ וואס ער האט געמאכט, פלעגט ער אויסטיילען אויף ישיבות און אונטערשטיצען ארעמע יתומים. זיינע מגידות איז ניט געווען פאר איהם א מיטעל צו מאכען געלט, נאר זי האט געדיענט אלס מיטעל ווי אזוי צו פערשפּרייטען די מאמרי חז"ל און די הייליגע תורה. אין די ארעמע שטעדטלעך פלעגט ער פאר קיין פאל ניט נעהמען געלט פאר'ן „זאגען". קומען אבער פלעגט ער דארטען אזוי ווי אין די רייכע שטעדט.

דער קעלמער מגיד פלעגט שטראפען און מוסר'ן דעם זינדיגען עולם. ער האט ניט געקענט פערטראגען עבירות און האט געהאט גרויס רחמנות אויפ'ן בעל עבירה'ניק. זיין פארשטעלונגס־קראפט איז געווען אן אויסערגעוועהנליכע און דאס בילד פון גהינום מיט אלע גליהענדע קאלכאויוועגס און מיט די פייערדיגע אייזערנע ריטער איז איהם שטענדיג גע־

שטאַנען פאַר די אויגען. ער האָט געגלויבט, טיף געגלויבט, אַז אַ מחלל שבת'ניק וועט מען ברענען און בראָטען און איהם ארומשיקען כף־הקלע פון איין עק וועלט ביז דעם צווייטען און האָט רחמנות געהאט אויף איהם.

בעשאַנקען פון דער נאַטור מיט אַ שטאַרקען רעדנער טאַלאַנט, מיט אַ פייערדיגען טעמפעראַמענט און מיט אַ קינסטלערישער שילדערונג־קראַפט, פלעגט ער בעשרייבען די שבע מדורי גהינום מיט די בולט'סטע שטריכען. די ווייבער פלעגען בוכשטעבליך צוגעהן פון געוויין, ווען דער קעלמער מגיד פלעגט מוסר'ן דעם עולם. זיי פלעגען חלש'ן פון שרעק, ווען זיי האָבען געהערט זיינע שילדערונגען פון גהינום. אפילו די שטאַרקע הערצער, וועלכע האָבען געלאַכט פון די בעל בכיה'ס, פלעגען ווערען דורכגענומען מיט אַ מאָדנער מורא. זיי האָבען געציטערט ווי אַ בלאַט אויפ'ן ווינד, ווען זיי האָבען געהערט דעם קעלמער'ס שטראָף רייד. ווער ווייס? מעגליך, אַז ווען דער קעלמער מגיד וואָלט געלעבט אין אַן אנדער סביבה און וואָלט זיינע שילדערונגען איבערגעגעבען אויפ'ן פּאַפּיער, וואָלטען מיר אפשר געהאט אַ צווייטע דאַנטע'ס „אינפערנאָ".

דער כסא הכבוד, וואָס ווערט בעוואַכט פון די מלאכים און בעלויכ־טען פון דער שכינה, איז פאַר דעם קעלמער מגיד געווען דאָס שעהנסטע און דאָס בעסטע, וואָס עס איז פאַראַן אין אַלע דריי הונדערט און צעהן וועלטען. זיצען לעבען כסא הכבוד, וואו די שכינה רוהט, זיין אין איין חברה מיט מלאך מיכאל און מלאך גבריאל, הערען ווי די מלאכים זינגען שירה, ווי משה רבינו לערנט תורה, ווי אהרן הכהן זאָגט די ברכה, ווי דוד המלך שפּיעלט אויפ'ן פידעל — איז פאַר דעם קעלמער מגיד געווען די העכסטע מדרגה פון גליק. וואָס פאַר אַ בעדייטונג האָבען די קייזערליכע טראָנען קעגען איין שטאָפּעל פון דעם כסא הכבוד? וואָס פאַר אַ ווערדע האָבען די גאָלדענע קרוינען פון די ערדישע הערשער קעגען דעם כתר של תורה? און ווי קליין זיינען די קעניגען אליין קעגען דעם מלך מלכי המלכים?

דער קעלמער מגיד האָט ליעב געהאט די אידען מיט זיין גאַנצער ברייט און ווייך האַרץ. ער האָט זיי געוואונשען גליק און האָט גע־

וואלט, אז זיי זאלען זוכה זיין צו שטעהען לעבען כסא הכבוד. ער האט אבער געוואוסט, אז א פראצענטניק, א מקפח שכר שכיר און א מחלל שבת'ניק קענען צום כסא הכבוד פאר קיין פאל ניט צוקומען און ער האט רחמנות געהאט אויף זיי. ער האט זיי געשטראפט, געזידעלט, פאר וואס זיי האבען אזעלכע שוואכע הערצער און לאזען זיך גובר זיין פון יצר הרע, פארוואס זיי פערשפיעלען איבער א שטיקעל עולם הזה אלע ש"י עולמות. ער האט באמת דאס ניט געקענט פערשטעהן און פלעגט מיט זיין גאנצען טעמפעראמענט זיך ארויפוואַרפען אויף די זינדיגע. זיין גאנצע גליהענדען צארן פלעגט ער אויף זיי אויסגיסען.

מעהר פון אלע פלעגען פון קעלמער מגיד אויסגעריסען ווערען די רייכע בעל עבירה'ניקעס. צו די רייכע האט ער איבערהויפט געפיהלט אן אינסטינקטיווע שנאה. און ווען ער האט נאך געהערט, אז אט די רייכע האבען שטיינערנע הערצער און איינגעהאלטענע הענט, פלעגט ער זיך אויף זיי ארויפווארפען אין זיינע דרשות מיט אזעלכע ווערטער, אז זיי איז געווארען פינסטער און ביטער. זיי פלעגען שפעטער די אויגען ניט קענען ווייזען.

די רייכע האבען טאקע דעריבער שטארק ניט ליעב געהאט דעם קעלמער מגיד און אין יעדער שטעדטעל קען מען געפינען אלטע לייט, וועלכע געדענקען, ווי אזוי דער אדער יענער קארגער גביר האט אונטער־גע'מסור'ט אויף דעם קעלמער מגיד פאר זיינע הייסע שטראף־רייד און ווי אזוי דער קעלמער מגיד פלעגט בדרך נס נצול ווערען פון גוי'שקע הענט...

דער ליטווישער למדן

דער אידישער למדן פון דער ליטווישער שטעדטעל איז ניט געווען קיין פאנאטיקער. אויף די דינים פון שולחן ערוך, וועלכע לערנען ווי צו דאווגען, ווי מען דארף אבגיסען נעגעל־וואסער, ווי מען זאל זיך טובל זיין א. א. וו., איז דער ליטווישער למדן ניט געווען קיין מקפיד. ער איז איבערהויפט ניט געווען קיין גרויסער „אדוק" אן די מפרשים, וועלכע פערברייטען זיך ווי מען זאל דינען גאט.

פון די חסידים האבען די ליטווישע לומדים חוזק געמאכט אויף יעדען טריט און שריט. דער גרונד־געדאנק פון חסידות, אז מען דארף דינען גאט ברננה, מיט געזאנג, מיט פרייד, איז דעם ליטווישען למדן אויסגעקומען לעכערליך. די אלע רקודים מיט די דביקות און העויות האט ער געהאלטען פאר משוגעת'ן, פאר א מין געטצענדיענסט, וואס פערדיענט ניט קיין אנדער זאך ווי לצנות.

— לשמחה זו מה זה עושה? וואס פאסען זיך אין מיטען דערינען די טענץ, די משוגעת'ן מיט די הענד און די אויגען גלאצענים? — האט זיך דער ליטווישער למדן געפרעגט, — וואס איז גאט א גען, אז מען דארף פאר איהם אזוי שפרינגען?

די חסידישע רביים האבען די ליטווישע לומדים פיינט געהאט תכלית שנאה און די „גוטע אידען" האבען זיי געהאלטען אדער פאר מטורפים אדער פאר שווינדלער, וואס נוצען אוים די אונוויסענהייט, די נארישקייט און אבערגלויבעריי פון פראסטען המון.

דער ליטווישער למדן איז בטבע געווען א ניכטערער מענש מיט א

שכל׳דיגען קאָפּ און האָט איבער יעדע זאַך אפריהער גוט געקלעהרט, אויב ער זאָל עס טהאָן אָדער ניט.

פאַר א מענש מיט א קאָפּ, וואָס האָט א חריפות׳ן מוח, האָט ער גע־האָט מעהר דרך ארץ ווי פאַר א צדיק תמים, וואָס געהט אלע וויילע אין מקוה און מיינט, אז ער איז א גאנצער שמעלקע ביים רבונו של עולם.

פון חושן משפט האָט ער מעהר הנאה געהאט ווי פון יורה דעה און דעם שולחן ערוך. פון די דיני ממונות האָט ער מעהר געהאלטען ווי פון איסר והיתר. פון בעל שם טוב און דעם מהרי״ל פלעגט ער ווייניג וואָס נתפעל ווערען, דערפאַר פלעגט ער לעקען די פינגער פון קצות החושן, פון אורים ותומים, פון שיטה מקובצת און פון אלע אנדערע מפרשים, וואו עס פאָדערט זיך קאָפּ, שכל און חריפות.

פאַר דעם ליטווישען למדן איז ניט געווען וויכטיג צו וויסען דעם עצם דין, דעם דין אז און פאַר זיך; מיט פארטיגע דינים, מיט הלכות פסוקות האָט ער זיך איבערהויפּט ווייניג וואָס געקימערט. וויכטיג איז פאַר איהם געווען דער פּלפול, די שקליא וטריא, די אלע סברות און געגען סברות, וועלכע פיהרען צום דין.

מיר האָבען היינט א שכל׳דיגע סוגיא און מען דאַרף צולעגען דעם קאָפּ — פלעגט מיט גרויס הנאה דער ראש ישיבה מודיע זיין פאַר׳ן שעור, וואו ס׳האָט זיך געהאנדעלט וועגען א ברי ושמא, וועגען חזקה, וועגען ספיק ספיקא און נאָך אזעלכע טיעף שכל׳דיגע ענינים.

דער ליטוואק האָט האָלד קאָפּ איבונגען, גייסטיגע גימנאַסטיק, ער גלויבט ניט אויפ׳ן וואָרט, ער ליעבט אויסצוגעפינען אלעס מיט זיין איי־גענעם שכל און דעריבער פלעגט ער אָבלעבען, ווען עס פלעגט קומען א הארבער ענין, וואו מען דאַרף דעם קאָפּ האַלטען אָנגעשטרענגט א היבשע פאַר שעה נאָכאַנאַנד אָהן א ברעקעל הפסקה.

דאָס שארפען דעם מוח גופא, אָהן א פועל יוצא, איז געווען פאַר׳ן ליטווישען למדן וויכטיג. א חריף איז געשטאַנען אויף א העכערע מדרגה ווי א בקי. פון פלפולים האָט ער מעהר הנאה געהאט ווי פון אָבגע׳פסק׳ענ־טע דינים. א וואוילער יונגערמאַן איז ניט געווען יענער, וואָס האָט גע־וואוסט, אויף וועלכען דף דער אָדער יענער מאמר געפינט זיך, נאָר דער,

וואָס האָט זיך געקענט אַן עצה געבען אין אַ שווערען פערפּלאָנטערטען ענין, וועלכער איז געווען שאַרפזיניג און האָט געקענט צופּאַסען אַ תירוץ אויף אַ האַרבע קשיא.

עס איז אָבער אַ גרויסער טעות — און אין דעם טעות זיינען אַריינגעפאַלען די אַנהענגער פון חסידות — צו מיינען, אַז דער ליטווישער למדן איז בטבע געווען אַ קאַלטער, טרוקענער מענש, אָהן התלהבות און אָהן התפעלות. דער ליטוואַק קען פונקט אַזוי ווערען נתפעל און פערכאַפּט ווי אַ הייסער חסיד, אָבער ער ווערט ניט נתפעל פון אַ „גוטען אידען", נאָר פון אַ שעהנעם פשט'ל, פון אַ שכל'דיגען ענין, וואו דער קאָפּ דאַרף שטאַרק אַרבייטען.

דער ליטווישער למדן האָט זיך געהאַלטען פאַר אַ גייסטיגען אַריסטאָקראַט און האָט יעדע זאַך דורכגעזיפּט מיט'ן שכל. סתם טהאָן וואָס אַנדערע טהוען, האָט ער גערעכענט פאַר אַ פּחיתת הכבוד און ער פלעגט זיך דעריבער פון אַ סך זאַכען אָבהאַלטען, קוים האָט ער דאָס נאָך ניט בענומען מיט'ן שכל.

אפילו די שיחת חולין פון די ליטווישע למדנים האָט תמיד געהאַט אַ שייכות מיט'ן שכל. דער בעסטער תענוג פאַר די למדנים איז געווען צו חשבון'ען. די ליטוואַקעס זיינען געווען גרויסע בעלי חשבון, מאַטעמאַטיקער. די שווערסטע שאלות פון אַלגעבראַ אָדער פון געאָמעטריאַ, פון חכמת המדידה און פון חכמת הנדסה, אויף דעם למדנ'ישען לשון, פלעגען זיי טרעפען, ניט וויסענדיג די מעטאָדען, די אַרט און ווייזע ווי אַזוי צו מאַכען די חשבונות מיט אַ סדר.

כמעט יעדער למדן האָט געקענט אויסווייניג דעם „צפנת פענח", וואו גאַנץ אַלגעבראַ און גאַנץ געאָמעטריאַ איז געווען איבערגעגעבען אין אַ פּאָר צעהנדליג זייטען. פאַר'ן ליטווישען למדן איז דאָס געווען געננוג. ער איז געווען אַ מבין דבר מתוך דבר און האָט נאָר בעדאַרפט האָבען די ערשטע ידיעות — די איבעריגע איז ער שוין אַליין דערגאַנגען מיט'ן אייגענעם שכל.

שעהן איז געווען צו זעהן, ווי די אידישע יונגעליים, די מוסמכים, די צוקונפטיגע רבנים פלעגען אין די ווינטערדיגע נעכט זיך אַברוהען נאָכ׳ן בלאַט גמרא, וואו עס זיינען דורכגעקנאַטען געוואָרען די דינסטע סברות און השערות, וועלכע האָבען געהאַלטען דעם מוח אָנגעשטרענגט אַ רעכט ביסעל צייט.

ארום דעם לאַנגען און שמאָלען טיש, וואו מען זאָגט דעם שעור, האָבען זיך אַלע אזוי בהרחבה׳דיג אויסגעזעצט. די היטלען זיינען געווען ארויפגעהויבען אויפ׳ן קאָפּ אזוי, אז די הויכע שטערנעס, איבער וועלכע עס זיינען געפאַלען די טשובעס פערדרעהטע האָר, זיינען געווען איינגאַנצען אָפען. די פּנים׳ער האָבען געגלאַנצט, אויף זיי איז געפאַלען דער שיין פון די בליי־לאָמפּען, וועלכע זיינען געשטאַנען אויפ׳ן טיש.

אויף דער אָפענער גמרא איז געלעגען אַ פּעקעל טאַבאַק און פּאַפּיראָס פּאַפּיר. יעדערער האָט אזוי מיט ישוב הדעת, אָהן איילעניש, זעהר געשיקט געדרעהט די טאַבאַק און פּאַפּיר ביז וואַנעט עס איז ארויסגעקומען אַ שעהנע „באַנקרוטקע“.

דער געשפּרעך איז געווען וועגען דברים חצונים, וועגען זייטיגע ענינים, וועלכע האָבען ניט צו טהאָן מיט די האַרבע סוגיא׳ס, איבער וועלכע מען האָט אַ גאַנצען טאָג געבראָכען דעם קאָפּ. מען האָט גע־שמועסט וועגען חכמת החשבון. מען האָט זיך געשטעלט איינע די אנדערע שאלות פון חכמת הנדסה און פון חכמת מדידה. די אויגען פלעגען אַ בליץ טהאָן ביי דעמיעניגען, וועלכער האָט געפונען אַ פּותר אויף אַ שאלה, וואָס מען האָט איהם געשטעלט.

מען פלעגט אויך שמועסען און וכוח׳ען וועגען די מאמרים פון „המליץ“ און „הצפירה“, וועגען די „מאמרי חכמה“ פון חיים זעליג סלאָנימסקי, וועגען „הרכבה והפרדה“ און „המנוחה והתנועה“ פון צבי הירש ראַבינאָוויץ, פון וועלכע מען האָט שטאַרק הנאה געהאַט, אבער מעהר ווי אַלץ האָט מען האַלד געהאַט צו חשבון׳ען, ווייל אין די שאלות פון חכמת החשבון איז געלעגען שכל, חריפות און אַ ליטווישער למדן האָט ליעב געהאַט שכל׳דיגע שיחת חולין...

אויסען בית המדרש האָבען די לומדישע יונגעלייט ליעב געהאט צו „רוהען" ביים שאך שפיעל.

די קנאים, די פאַנאַטיקער פלעגען אפילו זיין זעהר אונצופריעדען דערמיט, ווייל זיי האָבען געזאָגט, אז „קוביא" הייסט ניט נאָר קאָרטען, נאָר אפילו שאך און אז דער מאמר: המשחק בקוביא פסול לעדות, פאַלט אויך אויף דעם, ווער עס בטל׳ט זיין צייט אין שאך־שפיעל, אָבער די גוטע יונגעלייט האָבען זיך דערמיט ניט גערעכענט און פלעגען א חול המועד אבענד, א חנוכה אָבענד און אין דעם אבענד פון נט"ל פערברייגגען די גאַנצע צייט ביים שאך־ברעט, וואָס האָט געפאָדערט אביסעל שכל...

שמחות און אבילות.

פסח.

אידען פייערן זייער פרייהייט.

געדריקט און פערשקלאפט זיינען אמאל אונזערע עלטערן געווען. איבער פיער הונדערט יאהר האבען זיי געזיפצט און געקרעכצט אונטער'ן יאך פון פרעה מלך מצרים, וועלכער האט זיי מיט די שרעקליכסטע און גרויזאמסטע מיטלען געפייניגט, זיי זיינען דערנאך געווארען פריי — אזא פאסירונג איז וויכטיג דאס אידישע קינדער זאלען איהר שטעלען אן אייביגען דענקמאל און איהר פייערן יעדעס יאהר.

אויב א יום טוב איז ניט אנדערש, ווי אן אנדיינקען פון די גרויסע וויכטיגע מאמענטען, וואס א פאלק לעבט איבער אין זיין היס־טארישער ענטוויקלונג, איז פסח ד ע ר ו ו י כ ט י ג ס ט ע ר יום־טוב, ווייל דאס בעפרייען זיך פון קנעכטשאפט איז דער ג ר ע ס ט ע ר מאמענט, סיי אין לעבען פון יחיד, סיי אין לעבען פון כלל.

דעספאטיש האט געהערשט דער טיראן פרעה איבער'ן פאלק ישראל! צו קנעטען ליים און ברענגען ציגעל האט ער געצוואונגען זיינע אונטערגעיאכטע. ריזיגע פיראמידען האט ער פון דער ניט בעצאהל־טער פראצע אויפגעשטעלט, וואנעם פון קינדערבלוט האט ער זיך ער־לויבט און — וואס עס איז געוועזן נאך שרעקליכער — אט די אלע גרוי־זאמקייטען האבען שיעור ניט דערשטיקט די בענקשאפט נאך פרייהייט, האבען שיעור ניט אויסגעווארצעלט דאס שטרעבען אויסגעלייזט צו ווערען.

שרעקליך איז די קנעכטשאפט, אבער נאך שרעקליכער איז, ווען דער קנעכט האט אויפגעהערט צו פיהלען, ווען אין איהם איז אבגעשטארבען דער פערלאנג בעפרייט צו ווערען.

ניט דער איז א שקלאף, וועמען מען צווינגט צו ארבייטען, נור י ע־נ ע ר, וועלכער לאזט זיך צווינגען און פראטעסטירט ניט קעגען דעם שקלאפען טרייבער. ניט שווערע ארבייט מאכט דעם מענשען פאר א קנעכט, נור דאס מקבל באהבה זיין, דאס שווייגען אויף יענעמס הערשען. כל זמן דער געפיהל פון פרייהייט לעבט נאך, כל זמן עס איז נאך ניט אבגעשטארבען דאס שטרעבען צו זעלבסטשטענדיגקייט, קען דער גרעסטער דעספאט זיך ניט בעריהמען, אז ער האט דעם מענשען געמאכט פאר א שקלאף. שקלאפישע געפיהלען מאכען דעם מענשען פאר א קנעכט, אבער ניט דער בייטש פון טרייבער.

צום גליק זיינען די קנעכטישע געפיהלען און שקלאפישע נשמות געווען ווייניג צווישען די, וועלכע האבען געטהון די עבודת פרך. נור א גאנץ קליינע צאהל דתן ואבירם׳ס זיינען געווען, וועלכע האבען זיך בעגנר־געגט מיט׳ן „סיר הבשר", וואס די עגיפטישע שקלאפען הערן האבען פאר זיי געקאכט. דאס רוב פון דעמאלדיגען דור האט נאך געלעבט מיט דער האפענונג בעפרייט צו ווערען און איז ניט געבליבען טויב צו די ווערטער פון משה בן עמרם. דער רוף צו א נייעם לאנד, וואו יעדערער וועט זיין א פרייער בירגער, האט די געצוואונגענע שקלאפען בעגייסטערט, עס האבען ערוואכט די בעהאלטענע שטרעבונגען, וועלכע האבען געשלומערט אין די הערצער פון די ליים־קנעטער און שטרוי־קלייבער און גלייך נור ווי די צייט איז געקומען, האבען זיי מיט אן אויפגעהויבענעם קאפ פער־לאזען דאס שקלאפען לאנד.

פסח איז ניט נור דער יום טוב פון יציאת מצרים, וואו פרעה האט אונזערע עלטערן פערשקלאפט. אין פערלויף פון אונזער געשיכטע האבען מיר געהאט ניט ווייניג פרעה׳ס איבער אונז. ניט ווייניג דעספאטען האבען זיך געבאדען אין אונזער בלוט, ניט ווייניג בעלנים זיינען געווען טמא צו מאכען אונזער נשמה. בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, יעדען דור וויל מען פון אונז מאכען אן ענד, און דאך מאכען מיר צוליב דעם קיין יומים טובים ניט.

פסח איז אויך דער יום טוב פון דער אידישער נאציאנאלער געבורט. פסח צייט איז די אידישע נאציאן געבוירען געווארען.

ציגיינער זיינען די אידען געווען אין די ערשטע צייטען, ווען זיי האבען זיך בעוויזען אין דער וועלטגעשיכטע. אין צעוואָרפענע שטאַמען און גרופען האבען זיי געלעבט. אלס פאסטוכער האבען זיי געוואנדערט מיט זייערע סטאַדעס פון איין אָרט צום צווייטען אין די בערגיגע אָריענטאַלישע לענדער. ווי ביי אלע נאמאדען, נאַטור־פעלקער האט אויך די אידען געפעהלט דאס בעוואוסטזיין, דאָס „נאַציאָנאלע איך" וואָס פעראייניגט און שמעלצט צוזאמען אלע אינדיווידואמען אין איין איינהייטליכע גאנצע.

ביים פערלאָזען מצרים זיינען די אידען מיט אמאָל אויסגעוואקסען אין א שטארק און מעכטיג פאָלק, דאָס נאַציאָנאַלעם בעוואוסטזיין האָט אלעמען בעהערשט. דער אידישער בעפרייטער שקלאף איז מיט אמאָל געוואָרען א נסלגויים, דער וועגווייזער פון פעלקער, ער האָט זיך אויף אדלער־פליגלען דערהויבען איבער אלע געצענדינער, ער איז בעגייסטערט געוואָרען מיט גרויסע אידעאלען, ער איז געגאנגען ווייזען דער גאנצער וועלט דעם אמת׳ן זינן פון גוטס און שלעכטס, פון לעבען און טויט. אָט אזא גרויסע צייט, די געבורטסצייט פון דער נאַציאָן ווערט פסח געפייערט.

דיטווינזענדע יאָהרען, וואָס זיינען פערלאָפען זייט יציאת מצרים, קענען די גרויסע צייט ניט אבמעקען פון זכרון. פערקעהרט, וואָס מעהר מען לעבט, אלס טייערער איז דער געבורטסטאג. יעדעס יאָהר שרייבט צו א נייע בלאט אין דעם ספר החיים פון אידישען פאָלק. יעדעס יאָהר פערגרעסערט דעם וואונדער פון דער אידישער עקזיסטענץ, און די אידען פון דער גהעטא, וואָס קענען טיפער בעגרייפען די בעדייטונג פון דער אידישער בעפרייאונג, מאכען פסח פאר דעם גרעסטען יום טוב, וואו דער ווידער־קול פון יציאת מצרים לאָזט זיך הערען אין יעדער הויז.

און גרוים, מאיעסטעטיש גרוים, פיהלט זיך ישראל סבא, ווען ער פייערט זיין געבורטסטאג אין די אידישע שטעדטליך פון זאמוט און ליטא!

* * *

די פסח׳דיגע שטימונג האט אנגעפאנגען צו בעהערשען די אידישע הויז גלייך נאכ׳ן חמץ פערברענען. גלייך ווי דער חמץ איז ארויסגעפטרט געווארען, איז אין שטוב געווארען ליכטיגער און גערוימער. די אויסגעוואשענע, אויסגעפלעטע קליידער, אויף וועלכע עס האט קיין שטויבעלע ניט געטארט זיין, האבען די אידישע פרויען צוגעגעבען א מאדנעם חן. אויך די מאנספארשוינען, וועלכע זיינען קיינמאל ניט קיין גרויסע מקפידים אין הלכות „קליידען זיך“, האבען זיך ערב פסח אנגעטהון אין האלב יום־טוב׳דיגע עכט ריינע בגדים. בעזונדערס קענטיג איז געווען דער ראק פון בערע דעם מצות־טרעגער. בערע מצות טרעגער האט די גאנצע פיער וואכען פון פורים אן געטראגען די קערב מצות צו די באלעבאסטעס אויף דעם שבת׳דיגען מלבוש. ערב פסח האט ער זיך איבערגעטהון אין א ספעציעלען רויטען קאליקע ראק, וואס איז געווען בעוואוסט אין שטעדטל אלס „בערעס שמורה ראק“.

ערב פסח פלעגט דער רב אויסשיקען צו די באלעבאטים דורך בערען די חלקים שמורה און בערע האט צוליב דעם געמוזט אנטהון א ספעציעלען כשר׳ן מלבוש, וואס איז געווען בעריהמט אין דער גאנצער שטאדט.

שטארק צוגעפאסט צו בערעס פיגור איז דער שמורה־ראק ניט געווען. בערע איז געווען א מאגערער מיט אן אויסגעהויבענע פלייצע, וואס האט אויסגעזעהן אזוי ווי א הויקער. אזא פלייצע איז פאר בערען געווען ווי געוואונשען. ער פלעגט דארטען גאנץ בעקוועם ארויפשטעלען די גרויסע געפלאכטענע קארב מצות און זי בלויז אונטערשפארען מיט איין האנד.

דער שמורה ראק איז געווען אויסגעשניטען פון איין שטיק און האט גיכער אויסגעזעהן ווי א ווייבערשע ספאדניצע איידער ווי א מענערשער בגד.

— עס האט אן אויסזעהן ווי בערעס שמורה־ראק, פלעגט מען אריינווארפען זרח דעם שניידער א שטאך־ווארט, אויב עס איז ניט געלעגען גוט דער ראק, וואס ער האט אויפגענייהט.

בערע אליין האט קיין גרוים עגמת נפש, משמעות, ניט געהאט, וואס זיין פסח׳דיגער מלבוש איז ניט אזוי אי אי אי, נאך דער מאדע.

— נארעלע, עס איז דאך פאר שמורה, פלעגט בערע ענטפערן זיין איינאיינציגע שעהנע טאכטער, וואס האט זיך בעקלאגט, אז איהר פלאמט די אויגען פון טאטען׳ס ראק.

— עס איז דאך ניט קיין געוועהנליכער בגד, עס איז דאך פאר שמורה, פערשטעהסט, ער מוז זיין כשר און מען דארף איהם וואשען. א קליין שטויבעלע מעהל, גרויס ווי א טראפען זענעפט אויפ׳ן ראק און די שמורה — זאל גאט שומר ומציל זיין — קען חלילה ווערען מיט א חשש — פלעגט בערע אויסטייטשען די וויכטיגקייט פון שמורה, אזוי ווי דאס וואלט געהאט א שייכות צו איהרע טענות, און אזוי ווי דאס וואלט געווען אן ענטפער, פאר וואס דער שמורה־ראק ליגט אויף איהם אזוי ווי א זאק.

שטארק פערטהון איז ערב פסח געווען רבי וועלוויל אברהם׳ס.

רבי וועלוויל האט געהאט א חזקה אויסצוטיילען אומזיסט פאר די גאנצע שטעדטל חרוסת. רבי וועלוויל׳ס חרוסת האט געהאט א שם. ער פלעגט די חרוסת צוריכטען מיט ניס, מיט וויין און פערשידענע מינים בשמים, אז זי האט געהאט א טעם גן־עדן.

רבי וועלוויל פלעגט צו חרוסת־מאכען קיינעם ניט צו לאזען. דאס האט ער אליין געמוזט טהון פון אנפאנג ביז ענד. אפילו אויסטהיילען די חרוסת האט ער אויך געמוזט איינער אליין. ער האט שוין געוואוסט יע־דענס הויזגעזינד און האט איינגעטיילט יעדער פאמיליע דעם פאסיגען חלק.

— רבי וועלוויל, מיר האבען אויף פסח א גאסט, דער חתן איז גע־קומען, פערגעסט דאס ניט — פלעגט א דינסט־מיידעל דערמאנען רבי וועלוויל׳ען, ווען זי האט איהם דערלאנגט דעם בעכערל אויף חרוסת.

— וואס ביז איך א גר אין שטאדט, פלעגט רבי וועלוויל ענטפערן מיט א מין ברוגז — וואס? איך וויים ניט, אז ביי אייך איז געקומען דער חתן? האב קיין מורא ניט, וועסט שוין געפינען א חלק פאר׳ן חתן אויך!

דער אמת׳ר פסח האט זיך ערשט אנגעפאנגען ביינאכט, ווען מען האט זיך געזעצט צום סדר.

מיט דעם שטאָלץ פון א מלך זיצט זיך דער איד אויף דער הסבה בעט, מיט זיין אשת חיל, וואָס איז מיט אמאָל געוואָרען א מלכה, ביים זייט, ארומגערינגעלט מיט זיינע קינדער — די, בני מלך, די פרינצען און פערצעהלט די וואונדער, די נסים ונפלאות, וואָס עס האָט פאסירט מיט אונזערע עלטערן, ווען זיי האָבען זיך בעפרייט פון שקלאפישען יאָך.

דער מיזשיניקל פרעגט „מה נשתנה" און דער טאטע מיט די עלטערע קינדער ענטפערן איהם מיט א מערקווירדיג שעהנער שפאנענדער געשיכטע, וואו עס שטעהט געשריבען פון אָנפאנג ביז ענד, ווי אזוי די עלטערן זיינען געוואָרען פערשקלאפט, ווי אזוי פרעה האָט זיי געפייניגט, ווי אזוי דער גרעסטער פרייהייטס-קעמפפער משה רבינו האָט געוועקט די פרייהייטס-געפיהלען און ווי אזוי איהם האָט זיך איינגעגעבען ענדליך צו שלאָגען פרעה'ן און ארויספיהרען די אידען פריי פון שקלאַפען-לאנד.

פסח צום סדר! ווי ליכטיג, ווי שעהן עס איז ביי יעדען אידען אין שטוב! דער אָרעמסטער פון די אָרעמע מוז מאכען א סדר מיט מצות און פיער כסות וויין. די גאנצע זויערקייט פון לעבען איז פערשוואונדען צוזאמען מיט דעם חמץ. די געדריקטע גלות שטימונג האָט מען פון זיך ארויסגעטריבען, פונקט אזוי ווי מען האָט אבגעטרייסעלט דעם שטויב און אויסגערייניגט דעם שימעל, וואָס האָט זיך פאר א גאנצען יאָהר אָנגעקליבען. די גרויסע אידישע נשמה יתירה פון די בני חורין, די פרייע נאַציאָנאלע נשמה פיהלט זיך אין אלע ווינקעלעך פון שטוב, די שכינה אליין איז געקומען צו בעזוך צום סדר, כדי צו הערען די הגדה....

ניט לייכט קומט אָן דער אידישער פרוי ארייצוברייגגען דעם פסח אין הויז. גאנצע פיער וואָכען נאָכאנאַנד דאַרף זי שייערן, סקראָבען, וואַשען און פלעטען. אין הויז איז א גאנצער יריד. א געפילדער, א ליארעם, א טומעל. איינער וויים ניט פון צווייטען. אלעם איז פערטהון און פערארבייט. דער פסח איז אבער ווערט מען זאָל אויף איהם אזוי פיעל הארעווען. אזעלכע פייערליכע גרויסע מאָמענטען, ווי דער איד לעבט איבער פסח צום סדר, זיינען ווערטה א סך מעהר ווי די ערב פסח'דיגע

ארבייט. ווען נאָך האָט דער איד אזוי פיעל שעהנע עראינערונגען פון'ם עבר און וואו נאָך קען ער זיך דערוואָרעמען מיט אזוי פיעל זיסע האָפע־נונגען אויף שפּעטער, ווי פּסח צום סדר!

דער פרייער איד, וועלכער איז ניט קיין אדוק אָן פיעל מצוות, וועט פּסח אָבהיטען מיט אלע קליפּערלעך. אויב ניט פון זיינט וועגען, טאָ לכל הפּחות פון די קינדערס וועגען.

פּסח איז ניט קיין רעליגיעזער יום טוב, נור א נאַציאָנאַלער. ער פלאַנצט אריין מעהר אידישקייט, מעהר נאַציאָנאַלען גייסט, ווי אלע טעג פון יאָהר. א מערקווירדיג שעהן ליכט איז פּסח אויסגעגאָסען אין די אי־דישע הייזער. דער טאַטע, די מאַמע, די קינדערלעך — אלע שטראַהלען און לייכטען פון פרייד. די מאַמע האָט לכבוד פּסח אָנגעטהון איהר טייערסטע צירונג און האָט אויפ'ן טיש אויסגעשטעלט דאָס גאַנצע בי־סעל גאָלד און זילבער, וואָס זי האַלט בחדרי חדרים אויף דרשה געשאַנק פאַר איהרע קינדער, ווען זי וועט אם ירצה השם זוכה זיין צו פיהרען זיי אונטער דער חופּה. פּסח ברענען די ליכט עפּעס העלער. ניט נור די הויז איז גע'כשר'ט, ניט נור די כלים זיינען גע'כשר'ט, נור דער איד גופא איז עפּעס אויסגעוואַשען און גע'כשר'ט געוואָרען לכבוד פּסח. קיין וואונדער איז ניט, מען וואַרט אויף א גרויסען גאַסט. אליהו הנביא דאַרף קומען...

פון עסען האָט מען פּסח ווייניג הנאה. די עלטערע מענשען, די זיידעס און די באָבעס ווערען ארויסגעריסען איידער זיי צוקייען די האַר־טע טרוקענע מצה־שמורה און דעם כזיית מרור. אבער וואָס פאַר א בע־טרעף האָט דאָס עסען אום פּסח. ווי איינאיינציג מוטנער טראָפּענדל אין א פליסענדען קלאָהרען טייך איז די ביסעל ביטערנים אין דעם גאַנצען ים פון תעניג, וואו דער איד באָד זיך אום פּסח.

ווי געמיטהליך דער טאַטע מיט די קינדער זאָגען די הגדה, ווי שעהן זיי זינגען שירה! עפּעס דוכט זיך, אז דער אידישער פּסח ברייינגט מיט זיך דעם גאַנצען פריהלינג, ווען ניט פּסח וואָלט תמיד זיין ווינטער, קאַלט... די גאַנצע נאַטור האָט זיך לכבוד פּסח בענייט, זי האָט בעדעקט די ערד מיט דער שעהנער גרינער קאָלדרע, אונטער וועלכע עס ליגען

איינגעטוליעט מילי מיליאָנען נייע לעבענס. גאַנצע שטראָמען פון בשמים ריחות טראָגען זיך פון די פעלדער און די וועלדער און רייסען זיך אריין אין די אידישע ריינע, כשר'ע הייזער. אפילו דער הימעל, וואָס איז א גאַנצען ווינטער אזוי אין כעס, אַנגעבלאָזען, פערכמארעט, האָט זיך אויסגעקלעהרט צום סדר און ווייזט זיין טיעף בלויען קלאַר. עס איז דאָך עפּעס אליל שמורים! דער שיין פון דער לבנה גופא מוז בעלייכטען דעם וועג פון די יוצאי מצרים...

* * *

אין מאנכע צייטען, איבערהויפּט די לעצטע פּאַר־צעהנדליג יאָהר, איז פּסח, דער חג האָביב, וועלכער האָט געדיענט פאר'ן אידען אלס א קוואַל פון חיות, פערוואַנדעלט געוואָרען אין א שרעקענס־צייט, וואָס האָט אַנגעפילט די אידישע הייזער מיט מורא און פּחד.

דער גרויסער, שעהנער, הרחבה'דיגער אידישער בעפרייאונגס־פעסט, דער שיר השירים פון דער אידישער נאַטור־פּאָעזיע, איז געוואָרען אויס־גענוצט פון פערשידענע פינסטערע, ווילדע עלעמענטען אלס א צייט פאר די שענדליכסטע בלבולים און בלוטדורשטיגסטע רדיפות.

די געבורטסצייט פון דער אידישער נאַציאָן איז געוואָרען די צייט פון אידישע צרות.

דער זמן חרותינו איז געוואָרען די צייט פון אידישע גזירות.

אין דער צייט, ווען מיר קוויקען זיך מיט די פריידיגע ערוינע־רונגען, גרייטען זיך אונזערע שונאים אויף אַן אַנפאַל.

פערפינסטערט געוואָרען מיט אידישע שחיטות.

דער יום־טוב פון אידישען פריהלינג, פון אידישע זוניגקייט, איז

די צייט פון ליעבע און לעבען איז געוואָרען די צייט פון פערניכ־טונג און טויט.

אין דער צייט, ווען מען דארף זינגען שיר השירים, האָט מען גע־מוזט קלאָגען איכה.

די געגענוואָרט איז געוואָרען א בלוטיגער תהום צווישען אונזער פערגאַנגענהייט און די צוקונפט.

דער ליל שמורים — א וואָרפאַלעם נאַכט.

אָבער ישראל סבא, וואָס פייערט שוין פיערטויזענד יאָהר דעם יום־טוב פסח, וואָס טראָגט שוין אזוי פיעל דורות די הייליגע אידישע טראַדיציעס ביי זיך אין הארצען, וועט אויך ווייטער געהן זיין וועג מיט דעם אלטען וואַנדער־שטעקען ביז וואַנעט די מענשהייט וועט דערלעבען דעם גרויסען פריהלינג, דעם פסח של עתיד.

שבועות.

פסח זענען אידען ארויס פון מצרים, שבועות איז געגעבען געווארען די תורה.

פסח איז דאס אידישע פאלק געבוירען געווארען, שבועות האט מען איהם אנפערטרויט די גרויסע שליחות פאר דער וועלט.

פסח איז בעשאפען געווארען דער גוף פון דער אידישער נאציאן, שבועות איז אין איהר ארייגעבלאזען געווארען די נשמה.

שבועות איז אנגעצונדען געווארען דאס הייליגע פייערל, וואס האט די אידען געלויכטען דעם וועג אין פערלויף פון טויזענדע יאהרען.

שבועות האט דאס אידישע פאלק איינגענומען דעם געטראנק פון לעבען, דעם לעבען־עליקסיר, און איז געווארען אונשטערבליך.

שבועות האט מען די אידען אנגעטהון א פאנצער, וואס האט זיי בע־שיצט פון די גיפטיגסטע און שעדליכסטע קוילען.

שבועות איז דאס אידישע פאלק אויסגעלייטערט געווארען אין דעם געטליכען טיגעל, פון וואנעט עס איז ארויס שטארק ווי א פעלז און אונבע־זיגבאר ווי א ריעז.

שבועות האט משה רבינו פון בארג סיני איבערגעגעבען דעם אידי־שען פאלק די צוויי לוחות, וואו עס זענען געווען אויסגעקריצט די עשרת הדברות — די גרויסע אלמעכטיגע אייביגע פאהן פון אלע מענשען־קינדער פון אלע צייטען.

שבועות איז דער חג הקציר, א נאטור יום טוב, ווען אידען האבען אין די אלטע צייטען — דעמאלט, ווען זיי זענען נאך געזעסען אויף זייער

לאנד — אבגעשניטענע און אנגעפאנגען צו געניסען פון דער הייאָהריגער תבואה.

שבועות האָט מען אָנגעפאנגען הנאה צו האָבען פון דער פרוכט פון דער ארבייט.

ביז שבועות האָט מען געגעסען ישן, די פאר א יאָהריגע ברויט, שבועות האָט מתיר געמאכט חדש, האָט אריינגעבראכט נייע גארבען, נייע נאהרונגסמיטעל אין לאנד.

פאר א פאָלק, וואָס איז אבגעריסען פון דער נאַטור, איז די שניט־צייט ניט אזוי וויכטיג, — א נייער גארב פון די היי־יאָהריגע פעלדער איז ניט אזא גרויסע מציאה. אידען לעבען אבער ניט מיט דער געגענוואַרט, נור מיט דער פערגאַנגענהייט און צוקונפט. ווען עס קומט שבועות טראָגט זיך דער איד אריבער מיט זיינע געדאנקען אין דער אמאָליגער היים, ווען ער האָט אליין געאַקערט, אליין געזייעט, אליין געשניטען, אליין גע־בונדען און אליין געקליבען די גארבען.

פאר א לאנד־ארבייטער איז א גרויסע שמחה, ווען ער דערזעהט די אויפגעגאַנגענע תבואות, וואָס ער האָט אליין געזייעט און אן אמת'ר יום־טוב איז ביי איהם, ווען ער איז זוכה צו שניידען זיין פעלד און צו עסען די ברויט פון זיינע געבונדענע גארבען.

פון אלע שלוש רגלים האָט דער איד מעהר הנאה פון שבועות.

סוכות דארף ער זיצען אין א קאלטע, ווינדיגע סוכה, וואו מען פער־קיהלט זיך און מען פאנגט אָן צו הוסטען. פסח דארף ער קייען די מצה און עסען אזוינע מאכלים, צו וועלכע ער איז א גאנץ יאָהר ניט גע־וואָהנט. שבועות אָבער מעג דער איד זיצען, וואו ער וויל און עסען, וואָס ער וויל. אגב, קומט שבועות אויס אין דער שעהנסטער צייט פון יאָהר. שבועות פייערט די נאַטור גופא איהר יום טוב.

אין די ליטווישע שטעדטלעך פאלט שבועות אויס אין רעכטען פריה־לינג. די נאַטור איז דעמאָלט איינגעטוליעט אין איהר שעהנער פראכטפו־לער הילע, וואָס איז געוועבט פון אלערליי מינים גרינסען, וועלכע זיינען מחיה אונזער נעמיטה מיט דעם ריח ניחוח, מיט דעם בשמים אראָמאַט, וואָס לאָזט זיך פון זייהערן.

די מוטער־ערד, געווארעמט און געלאסצעט פון די זונען־שטראהלען, האלט אין דער צייט אפען איהרע בריסט און זויגט אן מיט גרוים הרחבה און צערטליכקייט די אונצייליגע מיליאנען ברואים און ברואים׳לעך, וועל־כע געפינען זיך אין אונזער וועלט.

די פיעלפארביגע אינזעקטען — די ליבע שלוחים פון די פלאנצען — קאנקורירען אין זייער אויסזעהן מיט די דופטיגע, אלערליי קאלירען־דיגע בלומען, וועלכע האבען זיך אנגעטהון אין זייערע שעהנסטע חתונה־קליידער, אום געפעלן צו זיין אט טאקי דיעזע שדכנים, וועלכע טראגען איבער די זאמען פון ליבע, פון נייע לעבענס.

אלץ איז אין דער נאטור פריש, ליידענשאפטליך, פול מיט יוגענד, ליבע און לעבענסלוסט. דאס זשומען פון די פליגעלעך, דער שטילער גע־רויש פון דעם פליסענדען וואסער אין טייכעל מישט זיך אוים מיט דעם גע־זאנג פון די פויגעל, וועלכע טאנצען, שפרינגען, זינגען און גיבען אב א שבח, א לויבגעזאנג צו די הייליגע נאטור, וואס האט אזא צוציהענד־חנו׳דיג אויסזעהן.

די ארומיגע נאטור דערמאנט דעם אידען בולט׳ר אן זיין אייגענעם שניט־פעסט פון אמאל, ז׳ רופט אין זיין פארשטעלונג ארויס די אלטע שעהנע צייטען, ווען ער איז געוועזן א נאטור־קינד און זוכט אבצולעבען אין זיין זכרון כאטש מיט בלאסע סמנים זיין אמאליג׳ם נאטור־לע־בען.

דער איד פוצט אוים זיין הויז מיט גרינס לכבוד שבועות.

ניט גאלד, ניט זילבער, ניט טייערע כלים שטעלט די אידישע פרוי שבועות אויף איהר טיש, נור גרינס, בלומען, וואס די אינגלעך האבען ערב שבועות אנגעריסען אויף די לאנקעס און אין די פעלדער און וועלדער.

גרינס לכבוד שבועות...

מיט וואס פאר א שמחה מיר, חדר אינגלעך, פלעגען דאס העלפען ירוחם דעם בעל עגלה שפאנען זיין פערדל אין דעם הילצערנעם וואגען און פאהרען אין וואלד נאך גרינס.

דאס פערדיל האט געהונקען אויף איין פוס און איז געווען בלינד אויף איין אויג. קיין גוטע קעסט האט עס ביי ירוחם׳ן, משמעות, ניט

געהאט. ווי שלעכט דאס פערדל האט זיך געפיהלט ביי ירוחם'ן אין שטאל, האט עס ווייניג חשק געהאט צו פערלאזען זיין שטרויענעם געלעגער, וואו עס האט געקענט ליגען און דרעמלען איידער ארויסצוגעהן אויף די פרייע וועלט... ירוחם האט געקענט זיין בהמה און פלעגט מיט איהר דעריבער זיך ווייניג צערעמאניען. מיט א שטארקען ניט העפליכען בריק אין בויך פלעגט ירוחם זיין שקאפע אויפוועקען און איידער זי האט נאך געהאט צייט זיך אויסצוהירזשען, האט ער איהר שוין געשלעפט פאר די צופרינעס אויפ'ן געהעפט.

אונטער דער צייט, ווען ירוחם האט זיך געפארקעט מיט זיין קליאטשע, האבען מיר דערווייל געשלעפט דעם וואגען, געטראגען די האלאבליעס, געקייקעלט די רעדער און געבראכט די שמיר צו בעשמירען די אקסען. ירוחם'ס וואגען איז קיין מאל ניט געווען „פארטיג צו דינען". דא איז געווען צובראכען א צאפען אין ראד, דא איז דער אקס געווען צו פיעל אויסגעדילעט און מען האט בעדארפט אונטערשטוקעווען מיט א שפאן: דא איז די שאסקע געווען איינגעשמירט מיט טער; דא האט די ציעג אבגעגריזשעט די שטרוי פון כאמוט. אבער אונזער חברה האט דאס ווייניג געארט. מיר האבען געהאלפען ירוחם'ן „שפאנען" מיט גרויס שמחה. ערשטענס איז סתם פרעהליך, ווען מען פאדעט ארום ירוחם'ס פערד און וואגען און צווייטענס האבען מיר געוואוסט, אז וואס גיכער מיר וועלען זיין פארטיג אויף ירוחם'ס געהעפט, וועלען מיר גיכער זיין אין וואלד, וואו מיר וועלען זיך אויסטהון די רעקלעך, ארונטערנעהמען די שיכלעך און די זעקלעך, לויפען ווי די האזען, טאנצען ווי די זומער פויגעלעך און רייסען גרינס לכבוד שבועות...

ווען „דער פערד און וואגען" איז שוין געווען איינגעשפאנט האט ירוחם גענומען דעם בייטש, זיך געזעצט אויפ'ן שאסקע און מיר אלע, איבער א טוצענד קיין עין הרע, האבען אריינגעקלעטערט אין וואגען און זיך אויסגעזעצט לעבען ירוחם'ן אויפ'ן שאסקע און די הינטערשטע ברעטער, וואס האבען ביי ירוחם דעם בעל עגלה געהייסען „ביינק".

די קליאטשע ריהרט זיך אבער ניט פון ארט.

— וויא! וויא! — שרייט ירוחם מיט זיין קוויטשקע, אבער די

קליאטשע מאכט זיך ניט וויסענדיג.

— א כאַלערע אויף דיין קאָפּ, גענה שוין צו אַלדע שווארץ יאָהר! — שרייט ירוחם מיט כעס או זאיז מכבד מיט'ן בייטש זיין ברויטגעבערקע.

די קליאטשע רייסט זיך פון די האַלאַבליעס, אבער מיט איהר גאנצען כח קען זי ניט ארויסשלעפּען דעם וואַגען פון געהעפּט.

ירוחם שילט זיך און די קליאטשע, ווענדעט אָן פערשידענע סגולות ווי דאָס פערדל זאָל מיט אמאָל א שלעפּ טהון דעם וואָגען. אבער אַלץ אומזיסט.

— קינדער — האָט זיך ירוחם צו אונז געווענדעט, קינדער, מיר מוזען אַלע ארויסקריכען פון וואָגען! די שטיינער, פערשטעהט איהר מיך, לאָזען ניט געהען דעם וואָגען.

קיין גאנץ בעקוועמע ערטער האָבען מיר אין וואָגען ניט געהאט און אין איין הרף עין האָבען מיר איהם אויסגעליידיגט און געהאָלפען אונ־טערשטופען ביז וואנעט מיר זיינען ארוים פון געהעפּט.

אויפ'ן גאס האָבען מיר זיך צוריק ניט געזעצט. מיר האָבען גע־וואוסט, אז די שקאַפּע וועט זיך ווייטער איינ'עקשן'ען, ניט קוקענדיג אויף ירוחם'ס קללות.

מיר זיינען נאָכגעגאנגען דעם געשפּאַן און צייטענווייז געהאָלפען ירוחם'ן שרייען וויאָ! וויאָ! און שטופען דעם וואָגען.

לייכטער פאר די שקאַפּע איז געוואָרען אויסען שטאָדט, אויפ'ן גלייכען גאַסטשעניס, וואו עס זיינען ניט געווען קיין שטיינער און קיין גריבער.

דאָרט האָט דאָס פערדל זיך פריי אויסגעהירזשעט, ירוחם האָט אויסגעטהאָן זיין ראָק, מיר — אונזערע שיכלעך און זיינען צוריק אריין אין וואָגען. אויסען שטאָדט איז עפּעס געוואָרען פרייער, גערוימער. ירוחם האָט ניט געשריען און ניט געשאָלטען, די שקאַפּע איז געגאנגען מיט האַסטיגע טריט און געפיהרט אָהן בעזונדערע כחות דעם וואָגען, און מיר האָבען געזונגען הויך, הויך

אל תירא עבדי יעקב....

— — — — — — — — — — — — — — — — —

דער געדיכטער טונקעלער וואלד האט אויף אונזער געזאנג געענטפערט מיט דעם זעלביגען נגון און מיט דיזעלביגע ווערטער.

אונזערע הערצלעך האבען געשפרונגען פון פרייד, מיר האבען זיך אלע ווײלע געהויבען פון וואגען א קוק צו טהון אויפ׳ן וואלד, וואו א געהיימניספולער כח האט אונז ווי א מאגנעט געצויגען צו זיך...

אין וואלד האבען מיר געהאלפען ירוחם׳ן אויסשפאנען, נאכגעגאנגען מיט דער קליאטשע ביז׳ן טייכל, וואס איז זיך אזוי בנעימות׳דיג געלאפען און געזשורזשעט, געווארט ביז וואנעט זי האט זיך אנגעטרונקען און שפעטער איהר צוריק בעגלייט ביז׳ן ארט, וואו עס איז געשטאנען דער וואגען מיט אונזערע און ירוחם׳ס רעקלעך און אנדערע חפצים.

די קליאטשע האט מיט גרוים אפעטיט געצופט די גראז און מיר האבען זיך אוועקגעלאזען טיפער אין וואלד ניט ווייט פון דעם זורשזעדיגען טייכעל, וואו מיר האבען אונגעשטערט געקענט קלעטערן אויף די בוימער, זיך יאגען נאך די בארא‏ביי‏טשיקלעך און אגב אורחא אנרייסען בלומען און גרינס לכבוד שבועות...

צוריקפאהרענדיג האבען מיר די דוע און דעם כאמעט פוןירוחם׳ס פערדל אויסגעפוצט מיט בלומען. אין וואגען האבען מיר, א חוץ די גרינס פאר אונזערע הייזער, אויך איינגעפאקט דריי זעקלעך גראז, וואס מיר האבען געהאלפען ירוחם׳ן אנפליקען, די בהמה זאל ניט אום שבועות דארפען אויסגעהן פון הונגער.

בערוישט פון דעם שטארקען וואלד־לופט און בעכשופט פון דער גאנצער זינגענדיגער נאטור, זיינען מיר, געקרעפטיגט און אבגעפרישט, געקומען אהיים מיט די בינטלעך בלומען, קאדיקעס,, צווייגלעך, און אנדערע גרינס, וואס מיר האבען אנגעקליבען אין וואלד לכבוד שבועות...

שבועות האט אומעטום זיך געהערט דער ריח פון גרינס. אפילו אין בית המדרש, וואו קיין בלומען זיינען ניט געשטאנען, האט זיך געפיהלט דער אראמאט פון גרינע פעלדער.

ווען מען האט געלייענט מגלת רות האט דער גאנצער עולם זיך אריבערגעטראגען אין די גרויסע און ברייטע קארן פעלדער פון דריי־

פיער טויזענד יאָהר צוריק, אין דער צייט פון די שופטים און האָט גע־אָטהעמט מיט'ן גאַנצען כח די פרישע ערקוויקענדע קלאָהרע לופט פון מזרח. עס האָט זיך געדוכט, אז אָט יענע שניטערס, וואָס האָבען געבונדען די גאַרבען אויף בועז' פעלדער, זיינען ניט ווייט פון אונז און אז מיר אַלע זעהן די שעהנע, איידעלע רות...

ווי קרעפטיג, ווי שטאַרק עס איז דער איינדרוק, וואָס בלייבט איבער נאָכ'ן לייענען די מגלה!

אַן איינפאַכע, נאַאיווע ערצעהלונג. פשוטע, ניט געקליבענע ווער־טער, אָבער ווי שעהן, ווי גרויס, ווי מעכטיג, ווי בעצויבערנד זי איז אָט די מגלת רות, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר די הערליכסטע אידיליע פון דער וועלט ליטעראַטור!

די שבועות'דיגע מאכלים זיינען אויך געווען אין הסכם מיט דער גאַנצער מילדער נאַטור־שטימונג, מיט דעם גאַנצען אריענטאַלישען חן. וואָס איז געווען אויסגעגאָסען אין אונזערע הייזער.

ווייניג פלייש, ווייניג בלוט, וואָס וועקט אויף די חיה אין מענשען. אונזערע מאַמעס האָבען לכבוד שבועות געמאַכט לייכטע, מילכיגע גע־ריכטער, וואָס זיינען אי גרינג צו פערדויען, אי אַפּעטיטליך אין אויסזעהן.

שבועות איז געווען דער איינציגער גרויסער יום טוב, וואו מען האָט זיך אויף אַן אמת אויסגערוהט פון דעם שטענדיגען טומעל, פון דעם וואָכעדיגען הו־הא און געקליבען נחת פון דער שעהנער נאַטור, פון דער אַלטער שעהנער רות־לעגענדע און פון יענע גרויסע, יאָ, גרעסטע טאָג אין דער אידישער געשיכטע, ווען משה רבינו האָט אונז פערזאַמעלט ארום באַרג סיני און געגעבען די תורה... אָט די תורה, וואָס איז טיפער פאַר'ן ים, גרעסער פון דער ערד און ליכטיגער פון דער זונן.

די „נײַן טעג".

אין די „נײַן טעג" האָט די גאַנצע שטעדטעל געהאַט אַן אַנדער אויס־זעהן, ווי אין די טעג און די וואָכען פון אַ גאַנץ יאָהר.

עפּעס האָט זיך געדוכט, אַז אַ שוואַרצער שלייער האָט בעדעקט די הייזער און די מענשען פון שטעדטעל. שוין גיט גערעדט פון חתונות און תנאים'ס און אַנדערע שמחות, האָט מען אין די „נײַן טעג" פּשוט ניט געזעהן אַ פרעהליך פּנים. די געזיכטער זיינען געווען ערנסט און פערזאָרגט. אַ מאָדנער אומעט האָט גענאָגט די הערצער, אַן אומבעוואוסטע, אומקלאָרע בענקעניש האָט צוריסען די נשמה.

דער נאַציאָנאַלער טרויער איז געווען אויסגעגאָסען אומעטום: אין די דירות, אויפ'ן מאַרק און מעהר ווי אומעטום איז ער געווען קענטיג אין די שוהלען און אין די בתי־מדרשים. די שוואַרצע, טונקעלע פּרוכת'ן, מיט וועלכע דער ארון קודש איז געווען איינגעהילט, האָבען יעדען דערצעהלט אַלטע, גאַנץ אַלטע, אַבער טרויעריגע געשיכטען...

דער קלאָרער טיעף־בלויער הימעל, די זוניגקייט, וואָס איז אין די ליטווישע שטעדטלעך אין די חדשים תמוז־אב פאַראַן בשפע, האָט דעם אומעט און בענקעניש צוגעגעבען אַ מין פּאָעטישע שעהנקייט. ער איז אַבער ניט געווען אימשטאַנד זיי צו פערטרייבען. פערקעהרט, וואָס ליכטיגער עס איז געווען דרויסען אויף דער פרייער נאַטור, אַלץ טונקע־לער איז געווען אין הארצען. קיין שטאַרקע משקאות, קיין מאכלים, וואָס זאָלען קענען אויפרעגען דעם מענשען, זיינען ניט געברויכט געוואָ־רען. נאָר פאַר אַ חולה מסוכן, פאַר אַ געפעהרליכען קראַנקען האָט דער רב

מתיר געווען צו קוילען אן עוף אין „די ניין טעג". די גאנצע שטעדטעל האט זיך בענוגענט מיט מיליכיגס.

די טאטעס פלעגען פערברייענגען איבעריגע שעות אין די שוהלען אין זאגען סליחות, די מאמעס פלעגען פערגיסען טרעהרען ביי דעם „מגלת איכה" אין עברי טייטש, די חתן־בחורים זיינען געגאנגען מיט ארונטער־געלאזטע קעפ און די כלה־מיידלעך האבען די שנירלעך פערל פון זייערע ווייסע העלזער אראבגענומען.

אפילו דער טייך, וועלכער פלעגט אין די געוועהנליכע הייסע זומער־טעג זיין אנגעפיקעוועט מיט מענשען, איז ווי פער'יתומ'ט געווען אין די ניין טעג. זיינע שטענדיגע געסט האבען איהם פערלאזען און א מעלאנ־כאלישע, פערטראכטע שטילקייט האט געשוועבט איבער איהם.

די אבילות, אין וועלכע די גאנצע שטעדטעל איז געווען איינגע־טונקט, האט אויך געלעגט איהר שטעמפעל אויף אונז, קליינע יונגאטשעס, וועלכע פלעגען „איבערקעהרען די שטאדט קאפויר". אין די געוועהנליכע זומערדיגע גאלדענע טעג און אין די לבנה'דיגע זילבער־נעכט האבען מיר האלד געהאט צו לויפען, טאנצען, שפרינגען און אזוי הנאה האבען פון גאטס שעהן וועלטעל. אין די ניין טעג אבער האבען מיר ניט געוואגט צו געבען א הויכען פיפס און ארויסלאזען אן איבעריגע נגינה. אפילו מיט אונזער געליעבטען שפיעל „אין האזען", אין וועלכען מיר פלעגען פער־ברייענגען צווישען מנחה און מעריב ארום שוהל און בית המדרש, האַ־בען מיר זיך געשיידט אין די ניין טעג. אנשטאט צו לויפען ווי די „האַ־זען", פלעגען מיר זיך צוזאמענקלייבען אויפ'ן שוהל־בערגעל און קוקען ווי די פויגעלעך בויען קונציג זייערע נעסטען אין די אויבערשטע ווינ־קעלעך פון די הויכע פענסטער, ווי זיי ברייענגען די פעדערלעך און די שטרויעלעך פאר זייערע עופה'לעך, וועלכע קענען נאך אליין ניט פלי־הען.

מיר זיינען געווען גרויסע ליעבהאבער פון טויבען, וואראבייטשי־קעס און אנדערע מינים פויגלען, אבער מיר האבען געטראגען א מאדנע שנאה אויף די שוואלבען מיט די רויטע העלזלעך. אט די שוואלבען זיינען געווען די ערשטע, וואס האבען געבראכט פייער אין בית המקדש, — זיי־

נען מיר געווען זיכער. אונז האָט זיך געדוכט, אז אין די „ניין טעג“ איז פאראַן מעהר שוואלבען מיט די פייערדיגע העלזלעך ווי אלע מאָל, און ווען זיי פלעגען זיך צופיעל דרעהען ארום בית המדרש, האָבען מיר עס געהאלטען פאר א שלעכטען סימן. מיר האָבען שטארק מורא געהאט, זיי זאָלען אָקאָרשט ניט אָבטהאָן א שפיצעל, ווי זייערע עלטער־זיידעס אין טיטוס הרשע׳ס צייטען.

דער תהום, וואָס איז שטענדיג געלעגען אין חדר צווישען רבי׳ן און די קינדער, איז אין די ניין טעג פערשוואונדען. מיר פלעגען מיט גרויס חשק וועלען קומען וואָס פריהער אין חדר. דער רבי פלעגט אונז בעגע־גענען מיט א פריינדליך ווייך פנים, איבער וועלכען עס איז געווען אויס־געגאָסען א מין רחמנות.

אין די „ניין טעג“ איז דער רבי געווען מילד, ווייך צו אונז און פלעגט זיך ניט בייזערען אפילו ווען מיר מיט דעם לערנען זיינען ניט געווען אזוי שוה בשוה. דער אומגליק פון חורבן בית המקדש האָט פעראייניגט אזעלכע צוויי פיינדליכע וועלטען ווי דעם רבי׳ן מיט די אינגלעך, וועלכע האָ־בען זיך אין די „ניין טעג“ שטארק ליעב געקראָגען איינע די אנדערע.

דער רבי פלעגט זיצען שעות־ווייז און אונז דערצעהלען מעשות וועגען די רציחות, וואָס נבוזאראדען און טיטוס הרשע זיינען בעגאנגען גע־גען אונזערע עלטער־זיידעס. די מעשות זיינען געווען אזוי בעצויבערט, אזוי שפאנענד און פלעגען אזוי אנגענעהם ציהען פאר הארצען, אז אונז פלעגט ניט איבערדריסיג ווערען צו זיצען און צוהערען א גאנצען טאָג נאָכאנאנד. פון מאנכע מעשות פלעגען מיר פשוט צוגעהן אויס מיטלייד און רחמנות.

פון די ליעבלינג־מעשות פאר׳ן רבי׳ן צו דערצעהלען און פאר אונז צו הערען איז געווען די מעשה פון חנה מיט איהרע זיבען קינדער און וועגען די עשרה הרוגי מלכות. מיר, פיצלעך, האָבען שטארק מקנא געווען חנה׳ס קינדער און מיר זיינען געווען בערייט בעסער זיך צו לאָזען פייניגען איידער זיך בוקען צום צלם...

שפּעטער, אין די רעוואָלוציאָנערע יאָהרען, ווען פיעלע פון אונזערע חברים זיינען געווען אזוי אונערשראָקען און האָבען דורכגעמאכט געוואל־

דיגע העלדישקייטען, האב איך אימער געטראכט, אז דער רבי פון אט די מוטיגע רעוואלוציאנערען איז געוועזן דער קליין שטעדטעלשער מלמד מיט זיינע זיסע שעהנע מעשות איבער די אידישע מוטער חנה מיט איהרע זיעבען קינדער און איבער אנדערע אידישע גבורים, וואס האבען זיך מקריב געווען על קדוש השם. איך בין נאך איצט איבערצייגט, אז אונזערע רביים האבען א שייכות מיט די ארויסטרעטונגען פון די אידישע רעוואלוציאנערען.

די געוועהנליכע למודים אונזערע זיינען אין די „ניין טעג" אוועקגעלעגט געווארען אן א זייט. דער אויער־רייסענדיגער, לעבעדיגער אבער ניט מוזיקאלישער גמרא נגון איז פערשווינען געווארען און די מעלאדישע טענער פון מגלת איכה האבען פערנומען זיין פלאץ.

איך קען נאך עד היום ניט פערגעסען דעם טיעפען איינדרוק, וואס האבען געמאכט אויף אונזערע יונגע נשמה'לעך ירמיהו'ס קלאג־לידער. מיר האבען דעמאלט נאך ניט פערשטאנען די טראגישסטע פאעטישע מאטיווען פון דער אלוועלטליכער ליטעראטור, מיר האבען אבער ג ע פ י ה ל ט דעם וועהטאג, דעם טיעפען שמערץ, מיט וועלכען זיי זיינען דורכגעדרונגען.

אונזער רבי איז געוועזן א גרויסער מנגן. אין די יונגע יאהרען האט ער זיך געשניטען אויף א חזן און א שוחט. נאך דער חתונה, איידער ער איז נאך געווארען א מלמד, פלעגט מען פון זיינע מוספים לעקען די פינגער. פון דעם קנעלען האט ער געקראגען א קורצען אטהעם און א האלז. וואו עס האט איהם שטענדיג געווארגען א שטיק ליחוץ. זיין שטים איז געווען א הייזעריקע און ניט קיין שטארקע. פאר מוספים איז זי איהם אין גאנצען פערלוירען געגאנגען. נאר אין א גוטער שעה, ווען ער איז געווען אויפגעלעגט, פלעגט ער אין חדר פאר די אינגלעך ליעב האבען צו מאכען א וואולעכיל, וואס פלעגט צוגעהן אין אלע גליעדער פון מתיקות. דאס איז געווען א ווידער־קול פון זיין אמאליגער גדולה.

אבגעלעבט און אבגעפרישט איז דעם רבי'נס שטים געווארען, ווען ער האט געלערענט מיט אונז איכה. זיין הייזעריגקייט האט איהם דא ניט געשטערט, פערקעהרט, זי האט נאך צוגעגעבען א שעהנע בעגלייטונג.

„איכה ישבה בדד" — האָט דער רבי געזונגען אַזוי מעלאַדיש, אַזוי האַרץ־נאָגענד, מיט אַ טיעפען אינערליכען געפיהל, אַז זיין טרויעריגער ניגון האָט געקלונגען אין אונזערע אויערען ווי די פאַרבענגרייכסטע סימ־פאָניע.

אויב טאָלסטאָי איז גערעכט, אַז קונסט איז דאָס, וואָס שטעקט דעם צווייטען אָן מיט דעם זעלביגען געפיהל, איז אונזער רבי געווען אַ אמת'ער קינסטלער, ווייל מיר זיינען אַזוי פערכאַפּט געוואָרען מיט דעם רבי'נס זיסען איכה ניגון, אַז אונז האָט זיך געוואָלט זיצען, זיצען אין חדר און הערען און מיטזינגען אָהן אַן אויפהער.

שבת חזון.

שבת חזון האט זיך די שטילע אבילות אין שטעדטל נאך מעהר פער־שטארקט.

אין מיטען וואך האט מען זיך ווי עס איז „ארויסגעשלאגען" דורך דעם האנדלען און וואנדלען. שבת איז יעדערער געווען פערטיפט אין זיך און אין זיינע געדאנקען. די שבת'דיגע נשמה יתירה האט ניט אריינגע־בראכט פרעהליכקייט. פערקעהרט, זי האט פערטאפעלט דעם אומעט און געמאכט מעהר פיהלען דעם טיפען שמערץ. אפילו די מלאכים, וועל־כע פלעגען קומען מיט דער נשמה יתירה און שטעהן מיט איהר ביז שבת בין השמשות, זענען געווען איינגעהילט אין שווארצען. דער פרעהליכער, קלינגענדער, זיסער „גוט שבת" איז פערביטען געווארען דורך א קוים הערבארער בעגריסונג. יעדער איינער האט זיך עפעס אונטערגעמור־מעלט פאר זיך און ניט געקוקט דעם צווייטען גראד אין פנים.

די „טייטשע" גאס, וואו פרייטאג צו נאכט נאכ'ן עסען פלעגט שוויב־לען און גריבלען פון ארומשפאצירער, איז געווען שטיל און רוהיג ווי אויף א בית עולם. די שבת־ליכט אין די לייכטערס האבען קיינעם ניט בעלויכ־טען. זיי האבען געצאנקט אהן א צוועק, איינזאם און פערלאזען. קיינער האט זיך אין זיי ניט געגוויטיגט.

עס קען מעגליך זיין, אז א יונג פערליעבט פארעל איז געזעסען ארומגענומען ערגעץ וואו אין א זייט גאס, אונטער א בוים אדער אויפ'ן מיהל בארג און האט נאך מעהר הנאה געהאט פון דער טויטער שטיל־קייט וואס האט איבעראל געהערשט; עס קען אויך זיין, אז די חברה „וואוילע יונגען" האבען זיך צוזאמען מיט דער „גאלדענער מויד" פער־

קליבען אין דער „רויטער קרעטשמע“, צוויי וויאָרסט אין וואַלד און האָבען געטרונקען ביער און גערויכערט פּאַפּיראָסען און געטהאָן נאָך זאַכען, וואָס מען טאָר ניט. א י ן שטעדטעל, אויף די גאַסען איז אָבער געווען פּוסט און וויסט, ווי ארומגערינגעלט פון שונא.

שבת אין דער פריה איז דער שחרית אוועק זעהר שנעל. אפילו דער בעל תפילה, שלום־הירש, וואָס פלעגט האָלד האָבען זיך צו ציקלען ביי שוכן עד און ביי דער ערשטער קדושה, האָט איצט קיין שהיות ניט געמאכט. גאַנץ געשווינד האָט מען אויך אָבגע'פטר'ט קריאת התורה מיט די עליות ביז מפטיר. ביי מפטיר האָט דער עולם אַזוי ווי ערוואַכט. מען האָט אַנגעפאַנגען זיך אויסצוהוסטען, צו שנייצען מיט א קוויטש די נעזער און מאַכען אַנדערע הכנות צו לייענען מפטיר, וואָס איז געווען דער לייטמאָטיוו פון'ם גאַנצען אומעטיגען שבת.

דער בעל קורא פון אונזער בית המדרש הגדול, ר' פייוועל דער זייגערמאַכער, איז געווען א גרויסער מפורסם אין זיין פאַך. עס איז געווען א דבר ידוע, אַז אין גאַנץ קאָוונער גובערניע און ווילנער אָקרוג איז ניטאָ אַזא בעל קורא ווי ר' פייוועל זייגערמאַכער. די גאַנצע מחלוקה צווישען דעם „גרויסען בית המדרש“ און דער שמשית'ער שול איז ארויסגעקומען צוליעב ר' פייוועל'ען. די שמשית'ע שול האָט געטענה'ט, אַז ר' פייוועל דאַרף זיין איהר בעל קורא, ווייל ער וואוינט אויף דער דייטשער גאַס, פינף טריט פון שול און די גבאים פון „גרויסען בית המדרש“ האָבען געענטפערט, אַז דער „גרויסער בית המדרש“ דאַרף אויך האָבען דעם גרויסען בעל קורא.

די שוסטערס, די שניידערס, די קצבים קענען זיך אויסקראַצען אָהן ר' פייוועל'ען! — האָבען די בית מדרש לייט מיט גרויס גאוה מודיע געווען.

א מפורסם איז ר' פייוועל געוואָרען ניט אַזוי מיט'ן לייענען די תורה, ווי מיט זיין לייענען די מגלות. ביי די מגלות האָט ר' פייוועל ארויסגעוויזען זיין גרויסקייט. ער פלעגט לייענען א מגלה מיט אַזוי פיעל זיסקייט, מיט אַזא מתיקות, אַז דער עולם האָט פשוט ניט געקענט זיך אָבפּאַשמאָקעווען.

איז ר׳ פייוועל געווען גרויס ביי אנדערע מגלות, האט ער ביי מגלת איכה ארויסגעוויזען פשוט׳ע גאוניש. פאר דעם נגון פון איכה איז ר׳ פייוועל געווען א העלד, — א בריה. אין יעדען פסוק האט ער אריינגעגעבען אזוי פיעל קומער, אזוי פיעל נשמה, אזוי פיעל הארץ, אז עס האט זיך ניט געפיהלט ווי די צייט געהט אוועק.

עס פערשטעהט זיך, אז דער גאנצער עולם האט געווארט מיט גרויס אונגעדולד אויף דער מינוט ווען ר׳ פייוועל וועט מיט זיין זיסען קול לייענען די הפטירה מיט דעם איכה ניגון, וואו ער איז געווען א מייסטער.

„חזן ישעיהו בן אמוץ, אשר הזה על יהודה וירושלים“... ר׳ פייוועל׳ס נגון האט זיך אבגעהילכט אין אלע פיער ווינקלען פון בית המדרש. יעדעס ווארט האט דורכגעשניטען די פערגליווערטע שטילקייט. דער עולם האט איינגעהאלטען דעם אטעם און איז געשטאנען פערגאפט ביז ר׳ פייוועל האט מיט כונה געענדיגט דעם לעצטען פסוק פון דער הפטרה, וואס האט געקלונגען ווי א טיפע מעלאדישע ליעד פון קלאג און פערצווייפלונג.

ערב תשעה באב איז דער גאנצער מענערשער און ווייבערשער עולם געווען פערנומען מיט די הכנות צום תענית. די ווייבער נאך מעהר ווי די מענער. אין כמעט יעדען אפענעם פענסטער איז קעגען דער זון געלעגען אויסגעשפרייט א בלאט לאקשען און זיך געטריקענט. די בריה׳ס האבען די לאקשען געשניטען בעצייטענס. אויפ׳ן מארק־פלאץ זיינען קיין פוה־רען כמעט ווי ניט געווען. די איינציגע, וועלכע זיינען געשטאנען אויפ׳ן מארק מיט אויסגעשפאנטע וואגענס, זיינען געווען די מילכיגער. זיי, די מילכיגער, האט מען געזאגט, מאכען אוצרות געלט ערב תשעה באב.ביילע נאטע׳ס די מילכיגערין פלעגט ערב תשעה באב נתעשר ווערען. א העלפט ארענדא פאר׳ן פאכט פלעגט זי האבען פון׳ם ערב תשעה באב־דיגען פדיון.

— ווער עס ווייגט און ווער עס פרעהט זיך — פלעגט יחנה די גבאי־טע אריינוואורפען א שטאך־ווערטעל ביילע דער מילכיגערין אין פנים

אריין, דערפאר וואס זי האט איהר לאנג אבגעהאלטען מיט איהר ליימער־נעם מילך טעפעל.

— ניט מעהר אויף מיינע שונאים געזאגט געווארען, רבונו של עולם — האט ביילע זיך גלייך אנגעצונדען און האט געגעבען יחנה'ן א גוטען אבשניט, וואס זי פערגינט איהר ניט.

— דער וואס פערגינט אייך ניט זאל אליין ניט האבען, טאטער־פאטער! — האט יחנה שוין געענטפערט מיט א ווייבערען טאן, איינזער־הענדיג אז זי איז געווען ניט צו האסטיג קעגען דער אלטער ביילע'ן.

מילך ערב תשעה באב האבען געקויפט אלע, ארעם און רייך. די רייכע האבען געקויפט פרישע. די ארעמע אבגעסמאנטע מילך. אבער אהן מילך איז קיין אידישע הויז ניט אויסגעקומען. מילכיגע לאקשען צום פערפאסטען איז אזא מצוה ווי די פיער כסות צו די סדרים — שטעהט געשריבען אין די הייליגע ספרים. עס איז אפילו געווען א סברא, אז דאס פערפאסטען מיט מילכיגע לאקשען איז ניט קיין דין, נאר א מנהג, אבער על כל פנים האבען פון דעם מנהג אלע געהאלטען.

נאך האלבען טאג זענען אלע קראמען שוין געווען צוגעמאכט און ווען די זון איז נאך געשטאנען הויך און הימעל איז מען שוין געלאפען אין שול אריין דאווענען מנחה, כדי מען זאל קענען פערפאסטען אין צייט פאר שקיעת החמה.

אין די בתי מדרשים און אין די שולען איז געווען אויסגעקעהרט און עס האט מחיה'דיג געשמעקט פון דעם פרישען היי, וואס איז געווען פערשפרייט אויבען־אן און צווישען די ערשטע „לאווקעס". די איינפאכע ניט מזרח אידען האבען אליין מיט זיך געמוזט מיטברייגנען א שטרוי זאק אדער א קליין ביינקעלע, אויף וואס צו זיצען. דער שמש האט זיך וועגען דעם „המון" גאנץ ווייניג גע'דאגה'ט.

דער נאקעטער אפענער ארון קודש אהן דעם פרוכת, פון וואנעט עס האבען ארויסגעקוקט די ספר־תורה'ס, איינגעהילט אין שווארצען, האט געווארפען אן אימה. ביי קיינעם איז קיין צווייפעל ניט געווען, אז אט דיזע פארמעטענע ספר־תורה'ס האבען א נשמה און פיהלען דעם חורבן בית המקדש א סך א סך טיפער ווי די מענשען.

אין חדר איז ערב תשעה באב געווען איינער פון די אנגענעהמסטע טעג.

דעם טאָג פלעגט דער גאנצער חדר „לערנען דעם חורבן". אין חדר איז בכלל ניט געווען קיין גרויסע דעמאָקראַטיע. די אינגלעך פון די העכערע כתות האָבען ניט געהאַט צו טהאָן מיט די אינגלעך פון די נידעריגערע כתות. א גמרא־אינגעל האָט געהאַלטען פאַר א פחיתת הכבוד זיך צו שפּיעלען מיט א תנ"ך־אינגעל און דער תנ"ך־אינגעל האָט ניט געוואָלט מאביר קריאה זיין די סדרה מיט דעם חומש־אינגעל. ערב תשעה באב זיינען אָבער אַלע אויסגעמישט געוואָרען, ניט געווען קיין יחסנים. אַלע האָבען דעמאָלט געלערנט גמרא און דיזעלביגע דפים. אינגלעך וואָס האָבען דעם ערשטען זמן געלערנט רש"י האָבען שוין אין דער פריה אָנגעזאָגט מיט ניט ווייניג גאוה זייערע טאַטעס, אז דער רבי האָט זיי געהייסען ברייננען פון זייער ש"ס מסכתא גטין, צו לער־נען דעם חורבן.

דער חדר גופא האָט אויך געהאַט אַן אַנדער אויסזעהן ווי אַלע טעג. דער רבי מיט די עלטערע גמרא־אינגלעך האָבען צוזאַמענגערוקט אַלע טי־שען אין איין פּלאַץ, ווי אַ פּיער־עק, אוועקגעשטעלט לעבען זיי די ביינק אזוי, אז אַלע חדר־אינגלעך זאָלען זיך קענען אויסזעצען מיט זייערע גמרא'ס. וואָס אינגער דער אינגעל אַלס געהענטער איז ער געזעסען צום רבי'ן, וועלכער איז דאָס מאָל ניט געווען אין כעס און האָט געוואָרפען ליעבליכע בליקען אויף זיינע תלמידים.

האָבען אַלע קינדער זיך אויסגעזעצט און געעפענט דעם דף, האָט דער רבי אָנגעפאַנגען:

אתרנגול ותרנגולתא חרב טור מלכא — איבער א האָן און א הון איז חרוב געוואָרען טור מלכא;

אשקא דריספק חרב ביתר — איבער אַן אקס פון אַ וואָגען איז חרוב געוואָרען ביתר;

אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים — איבער קמצא און בר קמצא'ן איז חרוב געוואָרען ירושלים.

און מיט דעם ספּעציעלען נגון ווי מען לערנט הגדתא, האָט דער רבי אונז געלייענט פון גמרא און פערטייטשט און דערצעהלט, אזוי שעהן, אזוי אנגענעהם דערצעהלט, אז מיר האָבען נעשלונגען יעדעס וואָרט, יעדע בעוועגונג.

די רבי'צין איז געזעסען אויפ'ן צובראָכענעם הילצערנעם שטול, מיט א קנויל וואָל אונטער'ן אָרעם, די שפּיזלען אריינגעשטעקט אונטער'ן שייטעל און האָט פערשטשאָבעט זאָקען. זי איז געזעסען און האָט אויך מיט גרויס חשק צוגעהערט צו די שפּאַנענדע מעשיות, וואָס איהר מאַן, אויף וועמען זי האָט איצט געווים קיין שנאה ניט געטראָגען, האָט אזוי זים דערצעהלט.

אלע זיינען געזעסען שטיל, אונבעוועגליך, מיט די פּנים'לעך פער־ריסען צום רבי'ן. און דער רבי האָט מיט פערגניגען גערעדט און גע־לייענט אין דער גמרא; גערעדט און געליינט ביז וואנעט די רבי'צין האָט בעמערקט, אז די עופה'לעך (אזוי האָט זי אונז גערופען) זיצען נעבעך מיט פער'חלש'טע הערצעלעך, אז עס איז שוין צייט פאר זיי צו געהן אנבייסען.

— נא, אָט האָסטו שוין א פּאָר גאנצע זאָקען אויף היינט און מאָר־גען — האָט זי געענדיגט איהר געשפּרעך מיט'ן רבי'ן, ארויפלעגענדיג א פּאָר דיקע, גרויע, וואָלענע זאָקען, וואָס זי האָט איצט לכבוד תשעה באָב פערשטשאָבעט...

תשעה באב.

איך בין א גערייזטער מענש, איך בין אויסגעווען א האלבע וועלט, איך האב געוואגעלט פון לאנד צו לאנד, פון שטאדט צו שטאדט, איך האב דורכגעשניטען ימים און דורכגעוואנדערט מדבריות, אבער אין קיין ארט האב איך ניט געזעהן אזא שעהנעם זונען־אונטערגאנג ווי אין מיין זאמ־טער שטעדטעל ניט ווייט פון׳ם באלטישען געגענד.

טהירינגען, אין דייטשלאנד, וואו איך האב פערבראכט א פאר יאהר אין מיין סטודענטען צייט, איז בעריהמט מיט איהר זונען־אויפגאנג און זונען־אונטערגאנג. געטהע האט אין טהירינגער וואלד געהאט א ספעציעלען פלאץ, וואו ער פלעגט צוויי מאל אין מעת לעת קומען פער־געטערן די נאטור, אין דער פריה, ווען די זונן פלעגט אויפגעהן און פאר־נאכט, ווען די זונן פלעגט אונטערגעהן. ער פלעגט דארטען שעפען בע־גייסטערונג פאר זיין גרויסער נשמה, אבער ווי הערליך עס איז ניט דער זונען־אונטערגאנג אין טהירינגען, קומט עס ניט צו מיין געבורט־שטעד־טעל.

מערקווירדיגע קאלירען נעהמט אן דער הימעל, ווען די זונן געהט צו איהר נאכטרוה ארום די קארפאטען בערג, מאיעסטעטיש איז די זונן, ווען זי געזעגענט זיך מיט׳ן טאג אין די „ראקי מאונטענס“ פון קאלא־ראדא, א מאדנע רעליגיעזע, ערהויבענע שטימונג בעשאפט אין אייך דער בין השמשות אין „סיערא נעוואדא“, אבער קיינער פון אט די זונען אונ־טערגאנגען קען זיך ניט פערגלייכען מיט דעם זונען - אונטערגאנג אין מאנכע הייסע און לאנגע זומערטעג אין די זאמוטער שטעדטלעך...

אזייגער זעקס־זיבען ווערט די גאנצע שטעדטעל אזוי ווי אנגע־צונדען. די שויבען פון די פענסטער שפיגלען אב גאנצע פייערען, די שפיצען בוימער פערזינקען אין רויטע, גליהענדע פלאמען, וואס פער־שפרייטען זיך פלוצלונג איבער די דעכער פון די הייזער. א פרעמדער, וואס איז ניט בעקאנט אט מיט די נאטור ערשיינונגען, וואלט געוויס מיינען, אז א גרויסע שרפה האט, חלילה, אויסגעבראכען אין שטעדטעל און אלע הייזער מיט די קראמען געהען אט אט אוועק מיט'ן רויך. אפילו די וועלכע האבען זיך אויסגעהאדעוועט אין די שטעדטלעך און האבען דארטען פערבראכט זייער גאנצען לעבען, קענען זיך נאך עד־היום ניט צוגעוועהנען צו דעם פלאמיגען רויטען שיין, וואס נעהמט ארום די גאנצע שטעדטעל אזוי ווי דער עמוד הענן, דער וואלקענדיגער זייל — די אידישע געצעלטען אין דער מדבר.

די הויכע בנינים מיט א סך פענסטער ווי די טיפלע און די שוהל, להבדיל אלף הבדלות, זיינען געוועהנליך מעהר בעלויכטען און פון זייערע שויבען שטראהלט אליץ מעהר און מעהר דער רויטער גליהענדער שיין.

— מלאך גבריאל איז ארויסגעפאהרען אויפ'ן הימעל מיט זיין פייערדיגען רייט־וואגען — האבען די קינדער צווישען זיך געשושקעט.

— דער קאלך־אויווען פון גהינום איז אנגעצונדען געווארען כדי צו ברענען און בראטען דארטען די רשעים און זיי שמייסען מיט פייערדיגע ריטער — האבען מאנכע פון די עלטערע געגלויבט.

— דאס איז א נצוץ פון דעם עמוד האש, וואס האט בעלויכטען דעם וועג פון די אידען אין דעם מדבר זיי זאלען ניט בלאנדזשען — האבען אנדערע ערקלערט.

גאנץ אפט פלעגט אום ערב תשעה באב פארקומען אט דער מערק־ווירדיגער זונען־אונטערגאנג און מען האט זיך געזאגט, אז גאט ווייזט דאס זיין ליעב פאלק ישראל ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן ירושלים, ווען דער בית המקדש האט געברענט...

מאדנע האבען געפיהלט די מאנסלייט, ווען זיי זיינען ביים פער־פאסטען געזעסען אויף דער ערד און געטונקט די איי אין אש, בעת דער „פייער", וואס האט חרוב געמאכט דעם בית המקדש און ירושלים האט

געשלאָגען דורך די פענסטער און געקראָכען אזש אין פנים אריין. שטיל, אהן ווערטער איז מען געזעסען אויף דר'ערד, לעבען אויוועז ווי אבלים, מיט ארונטערגעלאָזענע קעפּ און אָהן חשק געגעסען די סעודה המפסקת. וואָס איז א חוץ פון דער הארטער איי בעשאָטען מיט אש, בעשטאַנען פון קיילעכדיגע בייגעל און לאָקשען.

גלייך נאָכ'ן שטילען בענשען איז מען אָהן א „גוט נאכט" ארויס פון הויז צו געהן אין בית המדרש זאָגען קינות. אין בית המדרש האָט קיינער ניט געשמועסט, אפילו די ברענענדסטע פראגען אין פּאָליטיק, וועגען וועלכע דער רעדאקטאר פון „הצפירה" האָט זיך דורכגעשמועסט אין „דברי הימים", זיינען ניט בעריהרט געוואָרען. יעדערער האָט אויסגעטהאָן די גומענע קאלאָשען און געזעצט זיך אויף דער אויסגעשפרייטער היי אָדער קליינע פוס־בענקעלעך. אין איין האנד א הלב'ענע ליכט, אין דער צווייטער די קינה און געווארט ביז ר' פייוועל דער בעל קורא וועט אָנפאַנגען. מיר, קליינע ווערוויקעס, האָבען זיך דוקא יאָ צונויפגעקליבען היג־טער'ן בימה, אָבער ניט צום שטיפען חס ושלום, נאָר זיך דורכצושמועסען וועגען דעם גרויסען אונגליק וואָס האָט פּאסירט דעם פאָלק ישראל מיט אכטצעהנהונדערט יאָהר צוריק.

— אָט, אָט איצט, אין דער מינוט, מיט אכטצעהן הונדערט יאָהר צוריק איז אָנגעצונדען געוואָרען דער בית המקדש פון טיטוס הרשע — האָט איינער פון אונז געשאצט.

— אין דער צייט איז שוין אפילו דער שולחן און די מנורה געוועז פערברענט — האָט א צווייטער פאר געוויס ערקלערט.

— וואָס רעדסטו? איצט איז שוין אפילו פון די כרובים קיין זכר ניט געוועז — מישט זיך אריין א דריטער.

און אזוי זיינען מיר געשטאַנען רוהיג, אנשטענדיג, אזוי ווי גרויסע און מיט פערביטערניש גערעדט קעגען די רומיים און זייער „הערפיה־רער„ טיטוס הרשע און טאקע אויף קעגען די אידישע בריונות גופא, מיט וועלכע מיר האָבען זיך בעקענט אין דער פריה, ווען מיר האָבען גע־לערנט דעם חורבן. מיר זיינען געשטאַנען און געשמועסט ביז וואנעט

אונזערע טאטעס האבען אונז א וואונק געגעבען, אז עס איז שוין צייט זיך צוזעצען אויף דער ערד לעבען זיי און הערען מגלת איכה.

געקומען אהיים נאך די נאכט־קינות, האבען מיר געטראפען אונזע־רע מאמעס זיצענדיג אויף דער ערד מיט פערוויינטע אויגען, ארומגערינ־געלט מיט א סך אנדערע ווייבער, וועלכע האבען אליין ניט געקענט „זאגען" און האבען זיך געשאקעלט איבער'ן טייטש חומש, וואו חורבן ירושלים איז געשילדערט מיט די שרעקליכסטע פארבען. צוליעב די גרויע־שרפות, וואס פלעגט פאסירען אין דער צייט פון יאהר אין די שטעדט־לעך, האט דער רב געהייסען פערשליסען דעם עזרת נשים (די ערשטע כפרה זיינען תמיד געווען די ווייבער) און אונזערע מאמעס זיינען נעבאך געווען געצוואונגען אבריכטען גלות אין דער היים. דער בחיי הקדוש, זאל ער מיר מוחל זיין, האט אנגעשריבען אזעלכע שרעקליכע, גוזמא'דיגע מעשות וועגען חורבן, אז אונזערע מאמעס האבען זיך פשוט געווייקט אין טרעה־רען.

אויף מארגען האבען מיר זיך געפעדערט גלייך בעני־נען, און אוועק אין בית המדרש. וואשען זיך האט מען ניט געטארט על פי דין, חוץ אפגיסען זעקס מאל ביז די קנעבלעך נעגעל וואסער, וואס איז געשעהן כהרף עין. די מאמעס, ווי פרום זיי זאלען ניט האבען גע־ווען, האבען שטארק געוואלט מיר זאלען ניט ארויס אויפ'ן ניכטערן האר־צען און נעהמען וואס אין מויל אריין, אבער א ו נ ז, זיבען־אכט יעהריגע בחורים, איז ניט אנגעשטאנען צו עסען תשעה באב פאר'ן דאוו־נען, און מיר האבען געשווארען מיט טויזענד שבועות, אז ס'חלש'ט נאך ניט דאס הארץ.

פאר די שחרית־קינות איז ניט געווען א י י ן חזן אדער א י י ן בעל־תפלה, יעדער חשוב'ער בעל הבית, וואס האט געהאט א קול נגנה, האט זיך געכאפט זינגען פאר'ן עולם די ערשטע פסוקים פון א קאפיטעל. דערביי איז געווען א חזקה, אז דער קאפיטעל פון די עשרה הרוגי מלכות האט געהערט צום רב. מיט די אנדערע ניט אזוינע וויכטיגע קינות הא־בען זיך איינגעטיילט די אנדערע פני פון דעם עלטערען דור. די „ציון'ס" אבער — האט מען געוואוסט — בעלאנגען צו דעם אינגערען דור, צו די

איידעמס אויף קעסט, צו די משכילים הייסט עס. זיי, די יונגע איידעמס, צווישען וועלכע עס זיינען געווען אייניגע חובבי ציון, האבען זיך געהאל־טען פאר נעהענטערע מחותנים מיט יהודה הלוי ווי די עלטערע אידען.

מאנכע פון אט די יונגע איידעמס האבען אין אמת'ן טיעף פערשטא־נען די בריליאנטענע פערלען פון יהודה הלוי'ס פאעזיע און האבען זיי געלייענט מיט געפיהל, מיט נשמה, אז מען האט געקענט זעהן, דאס זיי לעבען איבער דעם פאעט'ס וועהטאג און דעם פאעט'ס בענקעניש צו דעם לאנד פון די נביאים.

די „ציון'ס" האבען ארייגעבראכט א לעבעדיגערע, מונטערע שטי־מונג ביים עולם. דער גייסטיגער געגוס פון יהודה הלוי'ס מאטיווען האט די אבילות־שטימונג פערטריבען און האט געשאפען העכערע אמת פאעטישע איבערלעבונגען. די שטימונג איז געווארען נאך לעבעדיגער, ווען דער חזן מיט די משוררים האבען געזונגען אזוי שעהן „אלי ציון ועריה", מיט וואס די קינות האבען זיך געענדיגט.

נאך די קינות האבען זיך געעפענט די קראמען און דער געווהנ־ליכער עולם איז הונגעריגערהייד אוועק צו דער טאג־טעגליכער דאגת חיונה. פאר אונז, חדר־אינגלעך, האט זיך אבער ערשט אנגעפאנגען די רעכטע געדיכטע.

קודם כל זיינען מיר אוועקגעלאפען אהיים און אנגעזאגט דער מא־מען, אז מיר פיהלען ניט, חלילה, קיין ברעקעל הונגער, אז מיר זיינען „זאט ווי די יונים" און אז מיר ווילען געוויס האבען א לייכטען תענית. די מאמע, געוועהנליך, האט ווייניג וואס אונז געגלויבט און האט געצוואונ־גען, פשוט געצוואונגען מיט גוטען און מיט בייזען, אז מיר זאלען אונטערלעהנען דאס הארץ, און אזוי ווי זי איז געווען א למדן און האט געוואוסט, אז פאר בר־מצוה איז מען פטור פון פאסטען, האט זי אויסגעפיהרט און מיר האבען נעבאך געמוזט א ביים טהאן ניט ווי־לענדיג.

ניט געמאכט קיין גרויסע שהיות אין דער היים, האבען מיר אנגע־גורט אונזערע שווערדלעך אויף די לענדען און האבען זיך אין א גאנצער חברה אוועקגעלאזען צום „ריינעם ארט".

די שווערדלעך זיינען אונז שוין געלעגען אין קאָפּ א היבשע צייט פאַר תשעה באב. יאָשע דער שינדעלמאַכער, וואָס האָט געדעקט ביי הירשעל חאַנעס דעם דאַך, האָט דערפון געוואוסט און האָט געוואָרפען בליקען פול מיט חשד, ווען מיר פלעגען זיך דערנעהענטערען צו זיין קופּע שינדלען.

— די משומדים געהען שוין מיר בדלות שטעלען — פלעגט ער דער־צעהלען זיין פּועל, קלמן'קען, גלייך נאַר ווי ער האָט געזעהן, אַז מיר פּאַדענען צופּיעל ארום ארום זיינע שינדלען.

— איך וועל מסר'ן דעם רבי'ן! — האָט ער אונז גופא מתרה גע־ווען, ווען מיר האָבען זיך ניט געמאַכט וויסענדיג און מיט גרויס אונ־געדולד אויסגעוואַרט די מינוט, ווען ער וועט שוין ארויפקלעטערען אויפ'ן דאַך.

יאָשע איז געווען זעהר א בייזער איד און מיר וואָלטען טאַקע בשום אופן ניט געקענט „א לקח'ע" כאַפּן א פּאָר שינדלען, איז אבער געווען א נס, וואָס יאָשע'ס אינגעל האָט געלערענט מיט אונז אין איין חדר און דורך איהם האָבען מיר שוין אויך געהאַט א צוטריט צו זיין סקלאַד. יאָ־שע'ס אינגעל איז געווען א גוטער חבר און האָט מעהר געזאָרגט, אַז מיר זאָלען האָבען שינדלען אויף שווערדלעך, איידער זיין טאַטע צו דעקען דעם דאַך.

א חוץ די שווערדלעך האָבען מיר אויך ניט פערגעסען מיטצונעהמען די פלעשעלעך שמעק־טראָפּענס.

א תענית אָהן שמעקטראָפּענס האָט געהאַט אזא מין טעם ווי א סדר אָהן חרוסת, ווי פּורים אָהן א גרעגער, ווי חנוכה אָהן א דריידעל און ווי ראש חדש אלול אָהן א שופר.

אין די אַפּטייקען איז דאָס געווען איינער פון די וויכטיגסטע אַר־טיקלען, אפילו דער „טייטשער אַפּטייקער" האָט געוואוסט אַז ערב א תענית — איבערהויפּט ערב תשעה באב און ערב יום כפור — לייזט מען א סך געלד פון די „יודען" פאַר שמעק־טראָפּענס.

די בעמישע צוזאמענזעצונג פון שמעק־טראָפּענס האָבען מיר, פער־

שטעהט זיך, קיינער ניט געוואוסט. מיר האבען נאר געוואוסט, אז עס האט א שטארקען ריח און אז עס איז גוט פאר הארץ חלשות.

היינט קען איך אייך אויסזאגען דעם סוד, אז שמעק־טראפענס זיי־נען ניט אנדערש, ווי א שטארקע קאנצענטרירטע לייזונג פון אמאניאק. אנדערע האבען זיך מיט געוועהנליכע שמעק־טראפענס ניט בענוגענט און האבען עס „צוגעריכט" מיט ביטערע שמעק טאבאק, אזוי, אז מען האט פאר א מייל נעקענט פיהלען דעם ריח.

וואלטען אונזערע שטעדטלעך געהאט אן אסעמבלי, א סענאט און א קאנגרעס, וואלטען זיי געוויס די שמעק־טראפענס אריינגערעכענט צווישען אלע „דראגס" וואס זייער געברויך איז שטרענג פערבאטען. אזוי אבער, ווי קיין אסעמבלים האבען מיר ניט געהאט, האט זיך יעדער איד, וואס האט נעפאסט, גע'ריח'ט פון די שמעק־טראפענס און האט זיך מחיה געווען. גלייך נאר ווי מען האט געפיהלט, אז עס קלעמט אונטער'ן הארצען, האט מען פארזיכטיג געעפענט די פלעשעלע און א שמעק גע־טהאן. דער הונגער איז פערטריבען געווארען און די קלעמעניש איז גע־ווען פערביי. דער קאפ האט שפעטער, אמת, שטארק אנגעפאנגען צו רייסען, אבער ווער קימערט זיך דאס אין א תענית מיט קאפ־וועהטאג?

אויפ'ן וועג צום בית עולם האבען מיר זיך איינע די אנדערע מכבד געווען צו שמעקען און יעדער איינער האט געדארפט פערזוכען א שמעק פון צווייטענס פלעשעלע. פלעגען מיר אנטרעפען גרויסע אידען מיט בלייכע פנים'ער און אויסגעלאשענע אויגען, האבען מיר אויף זיי רחמנות געהאט און זיי געגעבען שמעקען פון אונזערע פלעשעלעך. די בלייכע אי־דען פלעגען זיך פאסמאקעווען און האבען אונז שטארק געדאנקט דער־פאר. גאנץ אפט פלעגט טרעפען, אז א קונדס א אינגעל פלעגט בכיון דער־לאנגען א שטופ די האנד, ווען יענער האט געהאלטען די פלעשעלע פון וויימען צו ריח'ן, די טראפענס פלעגען אריין אין נאז, אן אנדערש מאל אויך אין די אויגען, דאס מען האט דערזעהן דעם זיבעטען הימעל.

צום בית עולם זיינען מיר געגאנגען, ערשטענס, בעזוכען די טויטע און אריינשטעקען אין די יונגע קברים אונזערע אבגעפארבטע שווערד־

לעך און צווייטענס, אַנצורייסען די קלעפּיגע האַלב־רויטע, האַלב־גרויע בערעלעך. דאָס צווייטע איז נאָך געווען וויכטיגער ווי דאָס ערשטע.

צוריקגעהענדיג זיינען אַלע אונזערע קעשענעס געווען אָנגעפּאַקט מיט בערעלעך און מיר האָבען מיט זיי מכבד געווען די אינגלעך און מיידלעך און אפילו גרויסע אידען, מיט וועלכע מיר האָבען ניט געלעבט בשלום.

די מיידלעך האָבען שפּעטער געהאַט צו זינגען און צו זאָגען איי־דער זיי האָבען בעפרייט זייערע לאַנגע צעפּ פון די בערעלעך, וועלכע די קליינע מזיקים האָבען אַנגעקלעפּט....

נאָך מנחה, ווען די זונן האָט זיך אָנגעפאַנגען צו לייגען, האָט זיך דער גרויסער עולם אידען צוזאַמענגעקליבען קופּעס־ווייז אַרום בית המדרש און שוהל און האָבען ווי דורשטיגע געטרונקען די קלאָרע, מחיה'דיגע לופט פון דרויסען.

— האָט איהר היינט געהאַט אַ לייכטען תענית ? — האָט גע־פרעגט אברהם הירש דער שמש ר' מענדעל איצע'ס, דעם גבאי, פון וועמען ער איז געווען אַבהענגיג מיט זיין חיונה.

— זעהר אַ לייכטען, ברוך השם, הלואי יום כפור ניט ערגער. ווען עס וואָלט מיר נאָך די קינות ניט שוואַך געוואָרען דאָס האַרץ, וואָלט איך אפילו דעם תענית ניט געפיהלט. איצט איז דער הונגער פערביי, נאָר דער קאָפּ טהוט אביסעלע וועה. אבער דאָס איז גאָרנישט. איך וואָלט קענען איצט פאַסטען און פאַסטען.

בעת ר' מענדעל האָט גערעדט, האָט ער אַלע ווייַלע געוואָרפען די בליקען אויפ'ן הימעל און גלייך נור ווי ער האָט דערזעהן דעם ערשטען שטערן, האָט ער מיט גרויס שמחה אויסגעשריען: „רבותי, שוין צייט צו זאָגען והוא רחום"...

שבת נחמו.

דער איד איז בטבע א שטימונגס־מענש. זיין גייסטיגער צושטאנד געפינט זיך גאנץ זעלטען אויף דעם מיטעלמעסיגען, נארמאלען פונקט. אמאל איז ער צופיעל נידערגעשלאגען, אמאל צו פרעהליך. ווי די כוואליעס פון ים זייגען ענטוועדער העכער פון ים־שפיגעל אדער נידריגער, אזוי קומען אויף פאר די בעוועגונגען אין אידען׳ס נשמה. דא איז ער מרה־שחורה׳דיג, געדריקט ווי אונטער אן אונערטערגליכער משא און דא איז ער צו גוט אויפגעלעגט, אין א צו געהויבענער שטימונג.

כ ל ל ישראל איז אין דעם פרט עהנליך צו ר ב י ישראל.

דאס אידישע לעבען, דאס רבים־לעבען פליסט ניט רוהיג, שטיל, געלאסען, עס איז שטענדיג ברויזיג, שטורעמדיג, הויבט זיך ארויף און ארונטער. די אידישע שטעדטעל האט פיינט די לאנגזאמע, מאנאטאנע, גרויע טאג־טעגליכקייט, זי איז זעלטען ווען גלייכגילטיג, אין אן איינערליי שטימונג, זי לעבט שטענדיג וואס עס איז איבער, זי איז אדער אומעטיג אדער פרעהליך, אדער זי איז אנגעטהאן אין אבילות אדער זי מאכט שמחות.

נאך די שווארצע אומעטיגע, מרה־שחורה׳דיגע „ניין טעג“ איז אין שטעדטעל מיט אמאל געווארען לעבעדיג, מונטער. דער הימעל איז מיט אמאל געווארען קלארער און די זון האט אנגעהויבען ליכטיגער צו לייכטען.

אינגאנצען איין וואך טיילט אב שבת־נחמו פון שבת חזון, אבער וואס פאר א גרויסע ענדערונג עס איז פארגעקומען אין דעם אינערליכען זון

אויסערליכען לעבען פון שטעדטל ! ? דער שווארצער שלייער איזארונטער־געריסען געוואָרען און איהר פּנים האָט אָנגעפאנגען צו שטראהלען פון אן אינערליכער פרייד, אויף דעם קאַלטען בארג אש פון די עבר'דיגע חורבונות האָבען אָנגעפאנגען צוגליהען פונקען, פונקען פון טרייסט, פונקען פון האָפנונג...

נחמו, נחמו עמי יאמר אלהיכם !

טרייסט זיך, מיין פאָלק, טרייסט זיך, אזוי טהוט זאָגען אייער גאָט.

א טרויסט־וואָרט האָט תמיד א גרויסע בעדייטונג אין לעבען פון איד. דאָס ווירקט ווי א באַלזאַם אויף א וואונד. טרייסטען אן עלענ־דען, אריינגעבען א שטראהל פון האָפנונג אין'ם האָפנונגסלאָזען איז איי־נע פון די גרעסטע מצות.

די עלטערע אידען פלעגען אוועקוואַרפען אַלע זייערע עסקים און געהן מנחם אבל זיין. זייערע אידענעס פלעגען זיי קיין וואָרט ניט רעדען, אפילו ווען זיי פלעגען זיך לאנג זאַמען און איבערלאָזען אלץ אויף זייערע פלייצעס. און אין אמת'ן, וואָס קען נאָך זיין א גרעסערע מצוה, ווי צו פערטרייבען דעם יאוש, די פערצווייפלונג ביי א נידערגעשלאָגענעם ? וואָס קען נאָך זיין שעהנער, ווי צו ערמוטיגען א מוטהלאָזען ?

און דאָ קומט דער וואָס לעבט אייביג, דער הכל יכול, און זאָגט טרויסט־ווערטער, בעפּליגעלט מיט האָפנונגען אויף א גלענצענדע צו־קונפט, בלאָזט אריין א נייע נשמה אין די פערטריקענטע ביינער. ער טרייסט ווי א פאָטער זיין קינד, ווי א געליעבטער זיין געליעבטע !.. „טהו אוים דיינע אבילות־קליידער — זאָגט ער — נעהם ארונטער דעם זאַק, וויש אָב דיינע טרעהרען, וואש זיך אָב, פּוץ זיך אויס, פערגעס אַלעס וואָס ס'איז געווען און שטאַרק זיך צו א נייעם לעבען, צו א לעבען פול מיט נחת און גליק"...

איז עס דען א וואונדער, אז אזוינע טרויסט־ווערטער האָבען גע־ווירקט אויף אונזערע טאַטעס און זיידעס און דאָס גאנצע אויסזעהן פון שטעדטעל האָט זיך געענדערט ?

ווי די נאַכט־שאָטענס פערשווינדען פאר דער אויפגעהענדער זונן, אזוי איז פערשוואונדען געוואָרען גלייך נאָך תשעה באב די שווערע, כמור־

רעדיגע אבילות־שטימונג. אלע זיינען געווארען ווי ניי־געבוירען, אבגע־פרישט, מונטער און לעבעדיג. קיין סימן פון דעם נעכטיגען קלאג, קיין זכר פון די נעכטיגע טרעהרען. דער אונשולדיגער, הארציגער, הויכער געלעכטער פון די אידישע טעכטער האט נאך א לאנגער אונטערברעכונג צוריק אנגעפאנגען צו קלינגען, דער ווייבערשער שמועס און די מענערשע ויכוחים האבען זיך צוריק געהערט אויף די גאסען, וואו דער פולס פון לעבען האט אנגעהויבען שטארק צו קלאפען.

שבת נחמו איז געווען דער סעזאן פון שמחות אין שטעדטעל. די מייסטע תנאים׳ס, חתונות, בר־מצוה׳ס זיינען פארגעקומען ערב אדער מוצאי שבת נחמו. אויף שבת נחמו פלעגט דער מחותן איינלאדען זיין טאכ־טער׳ס חתן אדער זיין זוהן׳ס כלה, שבת נחמו פלעגט דער חזן מיט די משוררים דאווענען „אויף בילעטען" און צוגרייטען לכבוד דעם נייע נגונים: א נייעם תכנת שבת, א נייעם אב הרחמים, א נייע קדושה.

גלייך תשעה באב אבענד, נאכ׳ן אבפאסטען, האט דער חזן אנגע־פאנגען זיך צוצוגרייטען צו זיין שבת־נחמו׳דיגען דאווענען, וואס האט איהם אריינגעבראכט פון די בילעטען פאר א האלב יאהר דירה־געלט. די גאס, וואו דער חזן האט געוואוינט, איז דאן געווען שווארץ פון מענשען, וועלכע זיינען געקומען הערען דעם חזן׳ס הכנות, אדער ווי מען וואלט דאס איצט אנרופען די „רעפעטיציעס".

געזאנג און מוזיק האט מען אין דער וואך פון שבת נחמו געהאט לרוב. א חוץ דעם חזנ׳ס הכנות צום דאווענען האבען זיך איבער׳ן שטעד־טעל געטראגען די זיסע טענער פון די כלי־זמר, וועלכע האבען זיך מכין געווען צו די פרייטאגדיגע חופות און צו דעם „טאנץ", שבת אבענד, נאך זמירות.

אוי ווי שעהן די קאפעליע פון אונזער שטעדטעל פלעגט שפיעלען א פרעהליכס און דעם „כשר־טאנץ"!... יעדער ציטער פון די שטרונעס ביי חיים דעם כלי־זמר׳ס פיעדעל פלעגט אזוי זיס, אזוי מחיה׳דיג אב־קלינגען אין די נשמות פון די צוהערער, אז עס פלעגט ניט איבערדרי־סיג ווערען צו שטעהן הינטער׳ן פענסטער פון חיים׳ס דירה און הערען א גאנצע נאכט.

איבער די כחות פלעגט ארבייטען די וואך פון שבת נחמו קיילע די לעקעך־בעקערין. גאנצע נעכט פלעגט זי זיך ברענען און בראָטען ביים אויווען און באקען לעקעך. א חוץ וואָס זי פלעגט דארפען באקען לעקעך פאר די בעלי־שמחות גופא, האָט זי אויך אויסגערעכענט, אז יעדע באַ־לעבאָסטע וועט מסתמא קויפען א לעקעך צו שיקען צו מחותנת׳טעס.

— וואָס ארבייט איהר, קיילע לעבען, אזוי איבער די כחות? איהר וועט דאָך, אל תפתח פה לשטן, אָנווערען אייערע אויגען, זעהט ווי זיי זיינען שוין אזוי רויט געוואָרען פון רויך. — פלעגט לאה האָדעס מיט רחמנות מוסר׳ן די פרומע קיילע׳ן.

— וואָס מען כאפט אריין איז אריינגעכאפט, נישקשה, נישקשה, איך וועל זיך אי״ה אויסשלאָפען נאָך שבת נחמו—האָט קיילע געענטפערט, צולעגענדיג, אז זי האָט נאָך א גאנצען זמן דעם מלמד קיין שכר־למוד ניט געצאָהלט פאר איהר וואויל־קינד, וואָס איז שוין געבליבען א יתום׳ל. ווען זי איז נאָך געווען מיט איהם אויף דער צייט.

א שטארקער טרוד איז געווען אין די טעג פאר שבת נחמו אבא דער בית־דין שמש.

צווישען די פיעל מלאכות וואָס אבא פלעגט האָבען, איז אויך גע־ווען זיין ארבייט צו בעטען אויף חתונות און אנדערע שמחות.

די מחותנים פלעגען צוזאמענשטעלען גאנצע רשימות, וועמען צו בעטען אויף זייער שמחה און אבא דער שמש פלעגט די שליחות ערפי־לען.

אבע דער בית־דין שמש איז ניט געווען קיין גרויסער בעל עברי, א כתב יד איז פאר איהם געווען א פערזיגעלטער בריעף, אבער דער אונ־טער־שמש׳ל פון קלויז פלעגט איהם פאר א בערלינקע אויסהעלפען און יעדען מאָרגען נאָכ׳ן דאווענען איבערלייענען די רשימה פון די געסט, ווע־מען מען דארף בעטען אויפ׳ן קבלת־פנים און וועמען אויף ברכה.

ניט זעלטען פלעגט טרעפען, אז אבא האָט זיך טועה געווען, אנ־שטאָט צו רופען אויף חתונה ביי רבי יאנקעל׳ם טאָכטער, האָט ער געבע־טען אויפ׳ן שלום זכר פון רבי יאנקעל׳ם אייניקעל, אבער קיין לייטישע געלעכטער פלעגט דערפון ניט ארויסקומען. מען האָט געוואוסט, אז אבא

דער שמש טראָגט איצט צופיעל אויף זיין קאָפּ, און אז ער איז ניט קיין מלאך, אז ער איז ניט מעהר ווי א מענש.

פרייטאג פארנאכט האָט איבער אלע גאסען אָבגעקלונגען דער זיסער נגון, וואס חיים דער פידלער האָט ספּעציעל צוגעגרייט, זיין קאפעליע זאָל שפּיעלען, ווען זי וועט פיהרען דעם חתן צו דער חופּה. אזוי ווי ערב שבת נחמו איז געווען א סך חופּות האָט זיך די קאפּעליע געמוזט צוטייר־לען און חיים דער פידלער פלעגט נאָר שפּילען אויף דעם גביר׳ס חתונה. אויף די ארעמערע חתונות איז מען יוצא געווען מיט בערעל דעם לאַטוט־ניק און זיין ברודער, וועלכע האָבען קיין מאָל ניט געלערנט די מלאכה פון קלעזמעריי, נאָר האָבען זיך אויסגעלערענט שפּילען פון הערען. בשעת חיים האָט געהאט אין איין פרייטאג א סך חתונות פלעגט ער צודינגען בערלען און איהם שפּעטער אָבגעבען א טייל פון דעם, וואָס מען האָט געמאכט פון „טאנץ“.

שבת נאָכ׳ן דאווענען זיינען אלע מאנסליט אוועק אויף א ברכה.

געהן צום בעל־שמחה אויף ברכה האָט יעדערער געהאלטען פאר זיין הייליגסטען חוב.

— געהן אויף ברכה איז אַן אָבגעגעבענע זאך — פלעגט זאָגען אברהם הירש דער אויבער־שמש, וועלכער האָט סתם האָלד געהאָט א לחיים—מען איז דאך לעבעדיגע מענשען, מען האָט דאך עפּעס קינדער און מען וויל דאך, אז לייט זאלען די שמחה בעשעהנען.

שבת נחמו איז די גאנצע שטעדטעל געגאנגען אויף ברכה. איינער צוליעב דער חתונה פון זיין קרוב׳ס זוהן, א צווייטער צו א בר־מצוה, א דריטער צוליעב דעם חתן, וואָס איז געקומען צו גאסט צו דער כלה, אנ־דערע זיינען געווען פון חתן׳ס צד, אנדערע פון כלה׳ס צד, אנדערע זיי־נען סתם געגאנגען, ווייל עס איז א מצוה צו מאכען ברכה.

צו סתם־געהער האָט בעלאנגט מרדכי חיים יאָשעס, וועלכער פלעגט ניט פערביילאָזען קיין ברעקעל שמחה אָהן א ברכה. אין שטעדטעל האָט מען דערפון געוואוסט און די בעלי־שמחות פלעגען תמיד צווישען זייערע געסט אריינרעכענען ר׳ מרדכי׳ן.

אום צו בעווייזען אויף אלע שמחות, פלעגט רבי מרדכי אויפשטעהן שבת באגינעז, זיך טובל זיין, דאווגען ותיקין, אבלערנען דעם פרק משניות און אנפאנגען צו געהן אויף ברכה.

ווען רבי מרדכי איז אריינגעקומען צום בעל־שמחה אין הויז, האט מען איהם מכבד געווען צום ערשטען. דער בעל־שמחה האט געוואוסט, אז רבי מרדכי קען לאנג ניט בלייבען, ער מוז נאך געהן אנדערשוואו.

צוליב די שמחות האט רבי מרדכי שבת־נחמו געטראגען זיינע יום־טוב'דיגע מלבושים, וואס איז בעשטאנען פון צוויי דיקע מאנטלען. איינער האט געדיענט פאר'ן ראק, דער צווייטער פאר'ן אויבער־ראק. איין אר־בעל פון אויבער־ראק פלעגט ביי רבי מרדכי'ן שטענדיג הענגען, כדי ער זאל מיט דער פרייער האנט לייכטער קענען צוקומען צו דער רויטער פאטשיילע, מיט וועלכער ער האט ארומגעגורט דעם אונטערשטען מאנ־טעל, דעם ראק הייסט עס. אין שטעדטעל איז אפילו געווען אן ערוב און מען האט געמעגט טראגען. ווען עס פלעגט טרעפען, אז די שונאי ישראל, די שקצים ימח שמם, האבען דעם ערוב אויף להכעים צוריסען, פלעגט דער שמש אויסרופען נאכ'ן דאווגען אז „מען טאר ניט טראגען".

רבי מרדכי איז אבער געווען א מחמיר אויף זיך און האט תמיד מורא געהאט די שקצים זאלען חלילה ניט צורייסען דעם ערוב נאכ'ן דאווגען. ער האט אפילו ניט געוואלט זיין א מחלל שבת בשוגג און האט דעריבער מיט דער פאטשיילע זיך ארומגעבונדען.

שבת נאכ'ן שלאף איז דער גאנצער עולם אוועק הערען דעם רב'ס דרשה.

דריי שבתים אין יאהר האט יעדער רב געמוזט דרשה'נען: שבת שובה, שבת הגדול און שבת נחמו. די איבעריגע שבתים זיינען געווען א רשות, ווי דער רב האט געוועלט, די דריי שבתים איז אבער געווען א חוב. אזוי איז געווען אויסגענומען אין כתב הרבנות.

דער תוכן פון די דריי דרשות איז געווען פערשידען.

שבת שובה פלעגט דער רב מוסר'ן דעם עולם, מאכען דעם עולם וויינענדיג; שבת הגדול פלעגט דער רב האלטען א לומדישע דרשה, א פלפול, אבער דער תוכן פון דער דרשה שבת־נחמו איז בעשטאנען פון

טרויסט־ווערטער. דער רב פלעגט אנפאנגען מיט א פסוק פון דער הפטרה און ריידען ערמוטיגען דעם עולם מיט שעהנע, זיסע רייד.

דער רב האט בעוויזען מיט פסוקים פון מדרשים, אז די כנסת ישראל איז פארט דאס אויסערוועהלט פאלק, דאס אתה בחרתנו־פאלק, און אויב גאט האט אונז אזוי געשטראפט, האט ער געשטראפט, ווי א פאטער שטראפט זיין איינציג קינד.

איצט האט ער שוין פערגעבען די זינד און וועט צוריק פיהרען אין ציון און ירושלים...

נחמו, נחמו עמי.

טרייסט זיך מיין פאלק, טרייסט זיך..

אלול-צייט.

אום צו האָבען א בעגריף ווי אזוי אונזער פרומער אידישער עולם פון שטעדטעל האָט געפיהלט אלול־צייט, דארף מען זיך פארשטעלען מענשען אויף אן אונזיכערע שיף אין מיטען ים, וואו יעדע רגע קען קו־מען א שטארקע כוואַליע און איבערקעהרען די שיף און אראָפּלאָזען אלע־מען אָדער א טייל פון זיי אויפ'ן תהום; אָדער איינוואוינער אויף א שפּיץ פון א וואולקאַן, וועלכער קען אָהן א בעוואָרעניש אָנפאַנגען צו שפּייען מיט פייער און צעשמאָלצענע מעטאַלען און מאַכען א תל פון זייער לאַנג־יעהריגער הארעוואַניע און אויך פון זיי גופא.

אלול־צייט האָט יעדער פרומער איד און יעדע פרומע אידענע אָנ־געפאַנגען צו איבערלעבען א מאָדנע אונרוהיגקייט, א מאָדנע אונזיכערקייט מיט זייער אייגענעם לעבען און מיט דעם לעבען פון זייערע ליעבע און טייערע.

אין די דאָזיגע טעג איז יעדער פשוט'ער איד און יעדע פשוט'ע אידע־נע געוואָרען גרויסע פילאָזאָפען, ניט געקוקט וואָס זיי האָבען אפשר קיין מאָל אזא וואָרט ניט געהערט. זיי האָבען אָנגעפאַנגען טיעף צו פער־שטעהן זייער אונבעריימענדען פּלאַץ אין דער נאַטור. מישטיינס גע־זאָגט, וואָס איז דער מענש? א פּיצינקער זאַמד־קערנדעל אין גרויסע, ריע־זיגע בערג, א טראָפּענדעל וואַסער אין ים אוקינוס, א ווערימעל אויף אן אינזעל פון שלאַנגען און עקדעשען, פון טיגערס און לעמפּערטען, א גרע־זעלע אין די גרויסע פעלדער און וועלדער. איין הויך פון ווינד. איין טראָט פון א ווילדער חיה, איין מאך מיט דער קאָסע פון שניטער — און

ער ווערט א גארניט, עפר ואפר, בעגראבען און פערשאטען, אז קיין זכר וועט ניט בלייבען.

אין די אלול־טעג ווערט דער איד א מין פאוסט, וואס אנערקענט טיעף זיין מאכטלאזיגקייט, וואס וויים, אז איבער איהם שטעהט מעפיס־טא און מאכט חוזק פון איהם...

אוי, דער מעפיסטא, דער שטן, דער מקטרג — ווי די אידען אין אונזערע שטעדטלעך האבען מורא געקראגען פאר איהם!

מה אני, מה חיי!

ווער בין איך און וואס איז מיין לעבען!

און דער איד פאנגט אן צו בעגרייפען די גאנצע קאמעדיע פון לע־בען און די טראגעדיע פון טויט. דו ארבייטסט, דו האוועסט, דו שמא־יעסט, דו לויפסט אהין און אהער ווי א ווילדע קאץ און מיט איין מאל, פלוצלונג, אונערווארטעט, ווי פון א בעהעלטעניש, אהא! — קומט דער מלאך המות און מאכט אן ענד פון דיין גאנצען שטרעבען און לעבען. פון דיין גאנצען ווילען און קעמפפען...

אויב עס זיינען ווירקליך געווען מענשען, וועלכע האבען געלעבט ווי פילאזאפען און דענקער, וועלכע האבען זיך ערקענט און מודה געווען זיי־ער נישטיגקייט און אונבעדייטענדקייט אין דעם גאנצען אוניווערזום — זיינען עס געווען אונזערע קליינשטעדטעלדיגע אידען און אידענעס.

עס איז לייכט חוזק צו מאכען פון די ווייבערשע תחנות, פון די מע־נערשע מלקות, און אנדערע משונה מאדנע מנהגים, אבער זיינען זיי דען ניט א רעזולטאט פון דער גרויסער פילאזאפישער מורא פאר דעם „אונ־בעוואוסטען“? זיינען זיי דען ניט א פועל יוצא פון דער מאכטלאזיג־קייט, וואס פאוסט האט געפיהלט פאר דעם אונזעהבארען מעפיסטא?

און וואלט דען ניט געטהאן דאסזעלבע וואס אונזערע קליינשטעדט־עלדיגע אידען טהוען א מאדערנער פילאזאף, ווען ער וואלט געגלויבט, אז דער סוד פון דער וועלט איז איבער־נאטירליך, אז מיר אלע ליגען כחומר ביד היוצר אין די הענד פון אן אלמעכטיגען, פון אן אלוויסענדען גאט, וואס וויים אלעס און קען אלעס, אין די הענד פון א גאט, פון ווע־

מען מען קען ניט פערבארגען איין בעוועגונג, איין ווארט, איין הויך, איין מחשבה?...

וואס וואלט טהאן א געפאנגענער, אן ארעסטאנט, וואס זיצט מיט זיין פרוי און קינדער אין תפיסה, ווארטענדיג א משפט. ער ווייס, אז דער ריכטער קען איהם און זיין קינד אפ'משפט'ן צום טויט, ער ווייס, אז ער קען פון איהם צונעהמען זיין פרוי און זיין קינד און איהם אליין איבערלאזען עלענד און פערלאזען אויף דער גרויסער וועלט: ער ווייס, אז ער קען פון איהם צונעהמען זיין פרנסה, איהם צו'משפט'ען א קראנקהייט, א צרה, אן אנשיקעניש; ער ווייס פון דער אנדערער זייט, אז דער ריכטער, אויב ער זאל נאר וועלען, קען איהם גליקליך מאכען, קען איהם שענקען וועלטען פול מיט גליק און נחת, ער קען איהם צו'משפט'ן געזונד, רייכקייט, כבוד און אלע אנדערע תענוגים, אלעס הענגט אב נור פון איהם, פון דעם ריכטער, ער דארף נור וועלען — וואלט דען דעמאלט דער געפאנגענער זיך ניט געבויגען, זיך ניט געקניהט, געבעטען רחמים, געוויינט מיט ביטערע זודיגע טרעהרען און געזוכט אנדערע מיטלען ווי אזוי מפייס צו זיין אט דעם, אין וועמעס הענד עס ליגט זיין מזל?

און דא קומט די גרויסע בעדייטונג פון שופר.

דער שופר איז ניט קיין זיסער אינסטרומענט און שלום-וואלף דער בעל-תוקע איז געווים ניט געווען קיין גרויסער שפיעלער, אבער דער קול פון שופר האט צומישט דעם שטן, דעם מעפיסטא: די תקיעות און די תרועות האבען ניט דערלאזען דעם קטיגור, דעם פראקוראר, צוזאמענצושטעלען זיין בעשולדיגונגס-אקט און דעריבער האט יעדער א הייליגען ציטער געגעבען, ווען ער האט געהערט דעם שופר בלאזען, און דעריבער איז ביי יעדען געווען אזוי הייליג און טייער אט דער פאלירטער הארן פון באראן, מיט וועלכען מען האט געקענט צוטומלען דעם ערגסטען שונא — דעם שטן-המשחית.

דער שופר איז דער אידיש-נאציאנאלער אינסטרומענט. אין דער גאנצער אידישער געשיכטע האט דער שופר געשפיעלט אן אונגעהויערע ראלע. אין מדבר, ווען די אידען זיינען געלעגען צעווארפען אין זייע-

רע געצעלטען, האָט מען דורך דעם שופר געגעבען דעם סיגנאַל, אַז ס'איז שוין צייט זיך צו בעוועגען, צו מאכען נעהענטער דעם מהלך, וואָס האָט זיי אָבגעטיילט פון דעם פערשפּראָכענעם לאַנד. האָט מען בעדאַרפט איינ־נעהמען די שטאַרקע פעסטונג פון יריחו, האָט מען זיך בענוצט מיט'ן שופר, און לעתיד לבוא, ווען משיח וועט קומען, ווען עס וועט זיין דער גרויסער קבוץ גליות, ווען מען וועט דאַרפען צונויפקלייבען אַלע צוזייטע און צושפּרייטע אידעלעך, פון מזרח און פון מערב, פון צפון און פון דרום, וועט מען ניט אָנווענדען קיין אנדער אינסטרומענט, ווי אָט דעם שופר.

דער איד זעהט אין שופר זיין פרייהייטס־רוף, דעם סיגנאַל, וואָס זאָגט איהם אָן, אַז עס איז שוין צייט, אַז ער איז שוין גענוג שטאַרק צוצורייסען די קייטען פון זיין שקלאַפעריי, פון זיין עבדות. און דערי־בער קלינגען אָט די האַלב־ווילדע, בערגיגע, ניט־עסטעטישע טענער פון די תקיעות און די תרועות און די שברים'ס ווי די שעהנסטע, שטאָלצס־טע פרייהייטס־מעלאָדיע.

ניט דער טאָן גופא איז וויכטיג אין אַ מעלאָדיע, נור דער אינהאַלט, די נשמה, וועלכע דער טאָן פערקערפּערט מיט זיך. און קענט איהר גע־פינען אין דער גאַנצער מוזיק אַזוי פיעל אינהאַלט, אַזוי פיעל געפיהלען, וועלכע זאָלען זיין אויסגעדריקט דורך טענער, ווי די וועלכע אָט דער אידישער שופר דריקט אויס?

מוטה, מאכט, האָפנונג, גבורה — אָט זיינען די געפיהלען, וועלכע ווערען אויסגעדריקט דורך דעם אַלטען, פערצייטיגען בארג־סיגנאַל, דורך דעם אָרעמען קול פון שופר!

דער שופר האָט ניט פערשטאַרקט דעם אומעט, פערקעהרט, ער האָט איהם פערטריבען; ער האָט ערוועקט אַ מין נצחון־געפיהל, אַ פערלאַנג צו קעמפּפען און צו זיעגען, צו בעזיעגען דעם שטן־מקטרג; ער האָט דער־מאָנט, אַז אַלע שונאי ישראל וועלען אין דער צוקונפט אויך בעזיעגט ווערען מיט דעם שופר של משיח.

דער שופר איז ביים אידען געווען אַ שטאַרקער וואַפען, ווי זיך צו בע־שיצען פון די אָנגרייפער, פון די שונאים, און טאַקע גלייך ראָש חודש

אלול נאָכ'ן דאַווענען, ווען ער האָט געהערט די ערשטע תקיעה, תרועה, שברים, תקיעה, האָט זיך דער איד גענומען צו דער ארבייט — צו עבודת הבורא. זיין לענגער אין בית המדרש, זאָגען מעהר תהילים, געבען א ריכטיגע מאָס און וואָג, ניט רעדען קיין לשון־הרע, ניט טרייבען קיין רכילות און טאקע געבען אביסעל מעהר צדקה, ווי אין די טעג פון א גאַנץ יאָהר, ווען דער משפט איז ניט געשטאַנען אזוי נאָהנט פאַר די אויגען.

און די אידישע פרויען! מישטיינס־געזאָגט, וואָס זיי האָבען געקענט פיהרען מלחמה מיט'ן שטן! לערנען קענען זיי ניט, צום מנ'ין רעכענט מען זיי ניט, און זיך לאָזען שלאָגען מלקות טאָר א אידענע ניט; די איינציגע זאַך, וואָס זי האָט יא געקענט טהאָן, איז וויינען. נו, האָט זי טאַקע געוויינט. געוויינט פאַר די אייגענע זינד, פאַר די זינד פון מאַן און איהרע קינדער און פאַר די זינד פון כלל ישראל.

די אידישע פרוי האָט חודש אלול געוויינט, פערגאָסען טרעהרען, געגעבען צדקה אין מאיר בעל־הנס, געגאַנגען אויפ'ן רייגעם אָרט, גענמאָסטען פעלד, געריסען קברים, געבעטען זכות אבות, דערוועקט רחמנות ניט אזוי פון איהר'ט וועגען, ווי פון איהרע קליינע קינדערלעך'ס וועגען, וועלכע זיינען דאָך געוויס ריין און אונשולדיג און האָבען נאָך ניט פערזוכט דעם טעם פון זינד.

אז מען וויינט זיך אויס ווערט לייכטער אויפ'ן הארצען, און די אידישע פרוי האָט אין אמת'ן געפיהלט נאָכ'ן וויינען, ווי א שטיין איז ארונטער; זי האָט זיך אָנגעפאַנגען צו טרייסטען, אז נאָך אלעמען איז זי דאָך ניט עלענד, גאָט איז דאָך א פאָטער, אן אל רחום וחנון, און אויב ער וועט ניט פערנעהמען א י ה ר געבעט, דעם געבעט פון א זינדיגער אשה, וועט ער דאָך געוויס רחמנות האָבען אין דעם זכות פון איהר זיידען דעם צדיק, זכרונו לברכה, און פון איהר מאמען, די צדקניות, וועלכע זיצען שוין געוויס אין גן־עדן מיט די קרוינען אויף זייערע קעפ און געניסען פון דער שכינה. אָט זיי, דער צדיק און די צדקניות, האָבען געוויס א גרויסע דעה, דאָרטען אויבען, אין דער פמליא של מעלה און וועלען שוין מלמד זכות זיין...

* * *

גרויס הנאה האָבען געהאַט פון ראש חודש אלול די חדר־קינדער.

ערשטענס, האָט ראש חודש אלול דערמאָנט אָן דעם בין־הזמנים, ווען מען וועט געהן דעם גאַנצען טאָג פריי, און אז אין צוויי וואָכען אַרום, חצי אלול, וועט מען שוין אָנפאַנגען צו געהן האַלבע טעג; צווייטענס, איז געקומען די סדרה פון שופר בלאָזען, וואָס מיר האָבען שטאַרק האָלד געהאַט.

דער בעסטער שופר־בלאָזער, אָדער ווי מען וואָלט איצט דאָס גע־רופען, דער „סטאַר", איז ביי אונז געווען חיים'קע נאַטעס. חיים'קע נאַטע'ס זיידע איז געווען דער בעל־תוקע אין שוהל, און ער, חיים'קע, פלעגט זיך גאַנץ אָפט צוכאַפּען צום זיידען'ס טלית־זאַק און אַנטלייהען פון דאָרטען דעם שופר, דעם אמת'ען פערלמוטערנעם שופר, וואָס בענע דער דרעקסלער האָט געמאַכט פון באַראָן'ס האָרן לשמו ולשמה פאַר דער שוהל.

צוליעב חיים'קען פלעגען מיר אויך געניסען אַ פּאָר בלאָזען. גע־וועהנליך האָבען מיר געזוכט אין דער צייט ניט צו זיין ברוגז מיט איהם, און ווען מען איז געווען מיט חיים'קען גוט, איז מען שוין ניט געווען קיין פערפאַלענער.

חיים'קע איז געווען אַ גרויסער בעל־יושר, און פלעגט קיינעם ניט פון זיין כתה פערטיילען. יעדער חבר האָט בעדאַרפט מאַכען דריי בלאָ־זען, ניט מעהר און ניט ווייניגער. עס פלעגט נאָר אַרויסקומען אַמאָל אַ מחלוקה, אויב דער בלאָז איז געווען אַ גאַנצער בלאָז אָדער ניט מעהר ווי אַ האַלבער בלאָז, און עס קומט איבערצומאַכען. פּסק'ענען אַזאַ האַר־בע שאלה האָט נאָר געקענט אַזאַ מומחה ווי חיים'קע אליין. ווי ער האָט גע'פּסק'ענט, אַזוי איז געבליבען.

חיים'קע איז אויך געווען אונזער רבי אין שופר־בלאָזען. ער פלעגט אָננעהמען זעהר פאַרזיכטיג דעם שופר אין הענטעל און אָנפאַנגען צו בעפעהלען:

— אַנו, שטעק אַרוים דעם צונג, ניט דעם גאַנצען צונג — פלעגט ער ווייטער מושטירען, ווען ער האָט געזעהן, אז דער צונג איז צופיעל אַרוים, — נאָר אַ קליין פּיצעל צינגעלע!

און ווען דער שפּיץ צונג איז לויט חיים'קעס השערה, נאָכדעם ווי ער האָט איהם אליין צורעכט געמאכט מיט זיינע בלאָטיגע הענדטלעך, גע־ווען ארויס ווי עס בעדאַרף צו זיין, ניט מעהר און ניט ווייניגער, האָט ער אריינגעשטעקט דעם שמאָלען ענד פון שופר אויפ'ן שפּיץ צונג אין זיין חבר'ס מויל און האָט געגעבען א קאָמאַנדע:

— נו, איצט נעהם צוריק ארויס דעם צונג און בלאָז!

דער בלאָז איז אבער געווען א פוסטער, אָהן א קול.

חיים'קען האָט דאָס שטארק געקרענקט. „סטייטש, ער אליין האָט געלערענט און עס איז גאָרניט".

— באיסער (באשר) דו האָסט געבלאָזען מיט'ן גאנצען כח — פער־ענטפערט זיך חיים'קע, וועלכער האָט זיך געהאלטען פאר שולדיג, וואָס דער שופר האָט בשום אופן ניט געוואָלט ארויסגעבען א קול.

— מיט'ן האלבען כח בלאָז! מיט האלבען כח!.. — קאמאנדעוועט ווייטער חיים'קע.

בקיצור, וואָס זאָל איך אייך דאָ פיעל ברייען, מיר האָבען גאנץ פּינקטליך ערפילט חיים'קעס בעפעהלען. מיר האָבען געבלאָזען און גע־בלאָזען, מיט דער צונג און אָהן דער צונג, מיט א האלבען כח און מיט דעם גאנצען כח, ביז וואנעט מיר זיינען געבליבען אָהן לונגען בלאָ־זענדיג.

מילא, מיט די תקיעות פלעגען מיר ווי עס איז נאָך דורכקומען, אפילו פאר דעם פערלענגערטען קוויטש פון די תקיעות גדולות האָבען מיר זיך ניט געשראָקען.

שווער איז אונז געפאלען די שברים'ס און די תרועות. און איך האָב מורא, אז איהר וועט נאָך געפינען צווישען אונזערע חברים א סך, א סך, וועלכע קענען נאָך עד היום ניט גוט בלאָזען..

די סקאָרבאָווע ימים-נוראים׳דיגע נגונים.

אין דעם לאַנגען טויזענד־יעהריגען גלות האָבען די סקאָרבאָווע נגונים פערזיסט און בע׳חן׳ט דאָס אידיש לעבען.

אַלע נאַציאָנען זינגען ביי זייערע תפילות אין די קירכען, אבער די נגונים, ווי שעהן זיי זאָלען ניט זיין, זיינען ניט פערבונדען היסטאָריש מיט דעם לעבען פון פאָלק. ווי יעדעס געזאַנג דערהויבען די רעליגיעזע מעלאָדיען דעם גייסט פון די, וואָס האָבען השתפכות הנפש, וואָס טהוען זיך אויס פון דער גשמיות, פון דער טאָג־טעגליכער וואָכעדיגקייט און קומען אין א הייליגען אָרט געניסען פון דער רוחניות, פון דעם העכערען סאָרט איבערלעבענישען און געפיהלען.

די רעליגיעזע ליעדער און מעלאָדיען ביי די אומות העולם האָבען אָבער ניט דעם דורות־לאַנגען ווידער־קול, וואָס עס הילכט אב אין די אידישע הערצער, ווען עס ווערט געזונגען א סקאָרבאָווער נגון פון די ימים נוראים.

די אידישע ימים־נוראים׳דיגע נגונים זיינען ניט רעליגיעז, נאָר נ אַ צ י אָ נ אַ ל, אין זיי קלינגען אָב טרויעריגע פאַסירונגען פון אונזער געשיכטע, זיי דערצעהלען אונז אָהן ווערטער, אָהן ריטמען, דאָס, וואָס מיר זיינען אמאָל, אין מיטעל־אלטער, אויסגעשטאַנען אין שפּאַניען, וואָס מיר האָבען איבערגעלעבט אין פראַנקרייך און אין ענגלאַנד, אין דייטשלאַנד און אין פוילען, און וואָס מיר לעבען איבער איצט אין רוסלאַנד.

די סקארבאָווע נגונים זיינען טיף איינגעוואָרצעלט אין דעם אי־דענ'ס נשמה. זיי זיינען געבוירען געוואָרען צוזאַמען מיט די אידישע צרות און זיינען צוזאַמען מיט זיי איבערגעגעבען געוואָרען בירושה. זיי זיינען נאָך עד היום דער אָבקלאַנג פון די פריידען און ליידען, וואָס דאָס אידיש פאָלק האָט דורכגעמאַכט אין פערלויף פון הונדערטער יאָהרען.

יעדער נגון האָט הינטער זיך א געשיכטע. יעדער נגון האָט ארויס־געשפּראָצט פון א גרויסער פּאסירונג אין אידישען פאָלקס־לעבען און איז דעריבער פערקניפּט מיט איהם דורך טויזענדער פעדים.

די אידישע נגונים דאַרפען ניט האָבען קיין אָרגעל־בעגלייטונג. די סטרונעס פון דער נשמה גופא בעגלייטען און גיבען־צו א זיסען האר־מאָנישען קאָלאָריט צו די הארציגע נגונים.

די סקארבאָווע נגונים האַלטען געוויס ניט אויס די כּללים פון קאָמ־פּאָזיציע און קאונטער־פּונקט, אבער האַלט דען דאָס גאַנצע היסטאָריש לעבען פון אידישען פאָלק אויס די געזעצען פון די פעלקער'ס געבורט און טויט?

דער כל נדרי פון'ם קאָמפּאָזיטאָר בארוך איז לויט דער וויסענשאַפט פון מוזיק א העכערעס ווערק ווי דער כל נדרי, וואָס רבי יאָסעל, דער חזן פון דער אַלטער שול, האָט געזונגען, אבער דעם חזן'ס כל נדרי נעהמט מעהר די אידישע הערצער. דער אידישער אויער הערט אין איהם דעם אידישען קרעכץ. ער פיהלט זיין התקרבות מיט איהם און דעריבער מאַכט דעם פרומען חזן'ס נגון א סך א טיעפערען איינדרוק ווי בארוך'ס קאָמפּאָזיציע. די אידישע נגונים זיינען אַלט, אבער ניט אָבגעלעבט. זיי טראָגען אין זיך דעם שטעמפּעל פון דעם גאַנצען עבר. דאָס איז די אַלטקייט פון א פידעל וואָס שפּיעלט אַלץ בעסער, וואָס מעהר יאָהרען זי האָט.

דער איד איז בכלל מעהר נוטה צו טרויעריגע, אומעטיגע נגונים. דעם אי־אַי־אַי איז איהם נעהנטער ווי דער אַי־אַי־אַי. אפילו אין א שמחת־תורה'דיג פרעהליכס זיינען פאַראַן מעהר טרויעריגע טענער ווי פרעה־ליכע; די מאָטיווען זיינען מעהר אומעטיגע ווי לעבעדיגע. אין די יומים־נוראים'דיגע נגונים פיהלט זיך דער איד איינגאַנצען ווי א פיש אין

וואסער. דאַ הערט ער זיין טאָן, דעם אמת אידישען טאָן, וואָס בעגיסט מיט באַלזאם זיין צובראָכען האַרץ און זיין פערוואונדעטע נשמה.

דער איד פיהלט אַן ערלייכטערונג, ווען ער קען לכל הפחות הויך קרעכצען, ווען ער קען הויך אָבזיפצען און ביי א סקאָרבאָווען נגון זיפצט ער וויפיעל איהם גלוסט זיך. ער זיפצט בקול רם, אין כאָר, צוזאַמען מיט אַלע אידען, וועלכע פיהלען אויך א נויטווענדיגקייט ארויסצוזינגען די אינערליכע מרה־שחורה, וואָס איז שווער און גרויס און דריקט דאָס האַרץ אין דעם ענגען און שמאָלען ברוסט־קאַסטען.

האָט איהר אַמאָל געזעהן דעם זקן רבי ישראל שמחה׳ס, דעם בעל שחרית פון אונזער בית המדרש, ווען ער זינגט אָדער בעסער, ווען ער זיפצט אוים דעם המלך?

אונז, קליינוואַרג, האָט מען געזאָגט, אַז מען טאָר ניט קוקען אין פנים אריין די כהנים, ווען זיי דוכענען און דעם יומים־נוראים׳דיגען בעל תפילה, ווען ער איז זיך מכין צו זיין דער שליח־צבור.

מיר האָבען זיך אָבער ניט געקענט איינהאַלטען און האָבען צייטענווייז געכאַפּט א קוק. אַן אימה פלעגט אונז דעמאָלט ארומנעהמען. שטעלט אייך פאָר אַן אַלטען גרייז־גרויען אידען, וואָס האָט שוין דורכגעמאַכט אַן ערך זיבען צעהנדליג יאָהרען, וואָס האָט שוין באַלד אויסגעגעבענע אייניקלעך, שטעהט מיט אַן אָפען האַריג האַרץ, אַנגעטהאָן אין א ווייסען קיטעל, איינגעהיעלט אין א טלית, די עטרה אריבערגעוואָרפען איבער׳ן קאָפּ, שטעהט און שאָקעלט זיך איבער׳ן אָפענעם גרויסען מחזור און זינגט מיט א שטאַרקער באַסאָווער שטים.

ער זינגט ניט אַליין. דער גאַנצער עולם זינגט מיט איהם צוזאַמען. אַלט און יונג, קליין און גרוים — אַלע זינגען. הונדערטער, טויזענדער אידען שטעהען מיט טליתים אויף זייערע קעפּ און העלפען זינגען דעם אי־אי־אי פאַר׳ן ה־מ־ל־ך.

דעם בעל תפילה רבי ישראל אַרט ניט, וואָס די הונדערטער משוררים זינגען ניט אין טאָן. ער אַליין האָט אין זיין לעבען אפילו קיין שטים־גאָפּעל אין האַנד ניט געהאַלטען און די אָקטאַוועס נעהמט ער ניט אַזוי

ווי עס שטעהט געשריבען אין די „נאָטען", נאָר ווי ער איז אָנגעליינט. דריקט איהם שטאַרק אויפ׳ן הארצען, נעהמט ער א הויכע אָקטאַווע און ברומט ווי א לייב דעם פאַרגעזאַנג פון ה־מ־ל־ך.

רבי ישראל, דער בעל שחרית, איז געווען א שטאַרקער איד מיט אַ שטאַרקע הארץ. זיינע פּריוואַטע צרות האָט ער אריבערגעטראָגען ווי א גבור. ער האָט קיינמאָל זיך ניט בעקלאָגט אויף זיין מזל. ער פלעגט אויף אלע זיינע צרות מצדיק את הדין זיין. ווען ער האָט געהערט, אַז זיין בעליעבטער זון, איינער פון די חובבי ציון, פון די ערשטע פּיאָנירען, וואָס האָבען זיך בעזעצט אין ארץ ישראל, איז געשטאָרבען פון דעם געלען פיבער און האָט איבערגעלאָזען א יונגע אלמנה מיט פיער יתומים־לעך, האָט ער ניט געהאט טענות צום רבונו של עולם. נאָך די ווערטער: ברוך דיין אמת, וואָס ער האָט ארויסגעזאָגט מיט די בלוט פון זיין הארצען, האָט ער אויפגעהויבען די האנט צום הימעל און האָט געזאָגט: ד׳ נתן וד׳ לקח — גאָט האָט געגעבען און גאָט האָט צוגענומען.

רבי ישראל האָט אין זיין לעבען ניט געוויינט, אבער דאָ פאַר׳ן ה־מ־ל־ך האָבען גרויסע טרעהרען ארויסגעפליסט פון זיינע אויגען, זיך געקייקעלט איבער זיינע איינגעפאלענע, איינגעטריקענטע, געלע באַקען און ארונטערגערונען אויפ׳ן מחזור.

איך קען נאָך עד היום ניט פערגעסען רבי ישראל׳ס טרערען, די גרויסע, געזאלצענע, ווארעמע טרערען, וועלכע האָבען גערונען און געטריפט אויף דעם גרויסען מחזור.

דאָס זיינען ניט געווען טרערען פון אייגענע צרות. דאָס זיינען ניט געווען טרערען פון א יחיד. דאָס זיינען געווען כלל טרערען. אין רבי ישראל׳ס טרערען האָבען זיך אָבגעשפּיגעלט די צרות פון גאנצען כלל. דאָס זיינען געווען טרערען, וועלכע פליסען אין דעם בעכער, אין דעם כס הדמעות, וואָס שטעהט אויבען אין די הימלען, נעבען כסא הכבוד און וואַרט ביז ער זאָל פול ווערען כדי משיח זאָל קענען קומען...

רבי ישראל האָט געוואוסט די גרויסע אחריות, וואָס ער נעהמט אויף זיך דערמיט, וואָס ער ווערט דער שליח צבור פאַר אַן עדה אידען אין דעם טאָג, ווען גאָט ברוך הוא אליין קעניגט. ער האָט געוואוסט,

אז אויב ער זאָל חס ושלום נכשל ווערען אין א תפילה, קען דערפון ליי־דען דער גאנצער צבור; אויב ער זאָל חלילה פערבייטען א תקיעה אויף א תרועה, א תרועה אויף א שברים, קען דער שטן האָבען א פתחון פה... און ער האָט דעריבער אזוי געוויינט און געקרעכצט ביים ה־מ־ל־ך, דאָס ערשטע וואָרט מיט וואָס ער פאנגט אָן זיינע תפילות אלס א שליח צבור.

דאָס וואָס דער בעל שחרית רבי ישראל האָט געפיהלט און אויסגע־קרעכצט מיט זיין אַי־אַי־אַי פאר'ן ה־מ־ל־ך, האָט מיט איינינע שעה שפעטער אויסגעדריקט דער בעל מוסף רבי מרדכי־שמואל דורך ווערטער מיט זיין הנני...

און אזוי ווי ביים ה־מ־ל־ך אזוי אויך ביי הנני האָט די עדה אידען געזונגען צוזאמען מיט'ן חזן און עס האָט זיך בעקומען אן אלגעמיינע, איינהייטליכע, הייליגע שטימונג, וואָס האָט געהערשט די גאנצע יומים נוראים.

די ערשטע סליחות.

שבת פאר די ערשטע סליחות איז די שטעדטעל געווארען אונרו־היג. א שטילער פחד האט איבער אלעמען פערשפרייט זייגע טונקעלע פליגלען. די מורא פאר דעם גרויסען יום הדין, וואו דער שופט עליון וועט פאדערן א חשבון פון אלע מעשים, איז געווען קענטיג אויף די געזיכטער.

אלע — פרויען און מענער, קליין און גרויס, אלט און יונג — אלע האבען אנגעפאנגען צו מאכען הכנות פאר ראש השנה, ווען דער מזל פון די רשעים גמורים און פון די צדיקים גמורים וועט גלייך ווערען בע־שטימט.

אן אימה פאלט אן, ווען מען זיצט אין א געריכט־הויז, וואו מען איז דן דיני נפשות. די, וועלכע זיינען אין משפט פערמישט, ציטערען ביי יעדער בעוועגונג פון ריכטער. די הכנות און דער גאנצער סדר פון אויסקלייבען די געשווארענע נעהמען ארויס די געזונט. און דא קומט דער לעצטער שבת פאר דעם גרויסען וועלט־געריכט! גלייך ווי דער שבת ענ־דיגט זיך, רופט דער ריכטער פון אויבען, דער שופט עליון, דעם קטיגור מיט׳ן סניגור, זיי זאלען זיך אנגרייטען מיט זייערע טענות. איז דען א וואונדער, אז דער גאנצער עולם האט געהאלטען אין איין פחדן, אין איין ציטערען אין די טעג פאר ראש השנה?

תפילה איז איינע פון די מיטלען, ווי מבטל צו זיין א שלעכטע גזירה און דער עולם האט זיך זעהר שטארק גענומען אט פאר דעם מי־טעל. אין די עטליכע טעג, וואס זיינען געבליבען ביז ראש השנה, קען מען נאך א סך פועל׳ן ביי דעם רבונו של עולם און מען טאר ניט פער־

לירען די געלעגענהייט, כל זמן עס איז נאך ניט צו־שפעט.

שבת נאך מנחה איז דער עולם ניט אוועק אהיים צו שלוש סעודות ווי דער מנהג איז, נאר איז געבליבען זיצען אין שול גופא. דאס עסען האט איבערהויפט געשפיעלט א קליינע ראליע אין די טעג פון די ערשטע סליחות ביז מוצאי יום כפור. אזוינע פרומע אידען ווי רבי נאטל לאה־דבורה׳ס, ר׳ הלל וועלוועלע העלמען׳ס און אבא דער בית־דין שמש פלעגען די גאנצע צייט פאסטען, בפועל ממש פאסטען. יעדען אווענד נאך מעריב פלעגען זיי זיך וואשען און נעהמען אין מויל אריין א פאר כזיית׳ן, אבער ניט מעהר ווי כזיית׳ן, אונטערצולעהנען דאס הארץ, כדי זיי זאלען קענען אויף מארגען ווייטער פאסטען.

גלייך נאר ווי עס האבען זיך געוויזען די ערשטע סמנים פון׳ם בין השמשות איז ארויף אויפ׳ן בימה שלמה תהלים זאגער און האט אנגע־פאנגען מיט אן אומעטיגער, וויינענדיגער, אבער הארציגער שטים:

אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ד.

און די עדה אידען האט געענטפערט:

אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו.

און אזוי האט זיך א פסוק אום א פסוק געביטען שלמה מיט׳ן גאנ־צען צבור ביז וואנעט אין שול איז געווארען חשך פינסטער.

שלמה תהלים זאגער האט ניט בעלאנגט צו די כלי קודש. מען האט איהם וויפיעל מאל פארגעשלאגען, ער זאל ווערען אין א מנין א שמש, אבער ער האט די שמשות ניט אנגענומען.

— גאט ברוך הוא האט מיר געשאנקען א פאר הענט און איך וויל האבען חיונה פון יגיעי כפי — פלעגט ער שטענדיג בטעמה׳ן זיין אבזאג פון א קהל׳שע משרה.

מלאכות האט שלמה געהאט א סך. זומער צייט פלעגט ער זיך פארקע־נען אין זיין גארטען, וואס ער האט געקראגען בירושה, פלעגט ארונטער־נעהמען אביסעל בולבעס, מערען, ספרוטען און אנדערע ירקות, זיי פערפאקען אין זעק און אליין אוועקטראגען אויפ׳ן מארק פערקויפען.

ווינטער איז שלמה געווארען אן איינבינדער און האט זיך געפיהלט גליקליך, ווען זיינע הענט פלעגען דארפען איינבינדען די גמארא׳ס, די

משניות'ן און אנדערע הייליגע ספרים. קיין למדן איז ער ניט געווען. אפילו ביים עיין יעקוב פלעגט ער זיצען אהן כונה און אונטערכאפען אמאל א דרעמעל. דערפאר איז ער אבער געווען א גרויסער בעל תהלים.

פון א וואך נאך דער חתונה אן — און דאס איז געווען אן ערך פערציג יאהר — האט שלמה ניט פערפעהלט צו זאגען לכל הפחות א יום תהלים פאר'ן דאווענען. דאס איז געווען אין מיטען וואך.

שבת פלעגט שלמה ניט נאר זאגען פאר זיך, נאר אויך פארזאגען פאר אנדערע תהלים. זומערצייט פלעגט שלמה שבת נאכ'ן עסען, ווען אלע פלעגען נאך שלאפען, אוועק אין שול און צוזאמען מיט א פאר מנינים פון זיין חברה תהלים דורכזאגען דעם תהלים פון אנפאנג ביז'ן סוף. ווינטער, ווען די טעג זיינען קורץ און מען קען ניט בעוויזען דורכצוזאגען דעם תהלים בייטאג, פלעגט שלמה אויפשטעהן דריי אזייגער פארטאג.

אלע האבען געוואוסט, אז אין די פערציג יאהר האט שלמה נאך ניט פערפעהלט איין שבת אפילו צו געהן אין שול צו תהלים. און קומען פלעגט שלמה אין שול פינקטליך, צו דער רגע. קיינע שטורעמס, קיינע פרעסט און קיין רעגענס האבען ניט געקענט מאכען, אז שלמה זאל פער־שפעטיגען צום תהלים. די וועלכע האבען געוואוינט אין די גאסען, וואו שלמה פלעגט דארפען דורכגעהן אין שול אריין, זיינען שוין געווען גוט בעקאנט מיט זיינע טריט און פלעגען דערקענען זיין גאנג. אפילו די הינט פון שטעדטעל האבען, משמעות, שוין גוט געקענט שלמה'ס הילוך. זיי האבען קיינמאל ניט געבילט ווען ער איז געגאנגען.

— עס איז שוין דריי אזייגער פארטאג, שלמה געהט שוין תהלים זאגען — פלעגט א לוסטיגע חברה, וואס האט זיך ערגעץ וואו פערשפע־טיגט און ניט געוואוסט די צייט, א כאפ געבען.

אויך די וועכטער און די שטעדטעלשע גויים האבען נאך שלמה'ס טריט דערקענט די צייט. שלמה פלעגט געהן אהן א לאמטערן. ער האט געקענט דעם וועג אין דער פינסטער. פערציג יאהר ווי ער געהט אויף איהם...

דאָס תהלים זאָגען איז פאַר שלמה'ן געווען ניט א מצוה, ניט א חוב, ניט א מוז, נאָר א גרויסער תענוג, א שטיק עולם הזה. אזוי האָט שלמה טאקע מפורש אליין זיך מודה געווען: „עס איז אַן עולם הזה צו זאָגען א פּאָר פּסוקים תהלים".

ווען שלמה האָט א זאָג געטהאָן א למנצח בנגינות, א מזמור שיר, פלעגט ער ווערען מאָדנע בעגייסטערט, זיין פּנים האָט אָנגעפאַנגען צו לייכטען און פון זיינע אויגען האָט דורכגעשטראהלט אַן אינערליכע התלהבות. זיין נשמה איז דערהויבען געוואָרען פון דוד המלך'ס פּאָעזיע און מען האָט געזעהן, ווי ער הערט נאָך איצט, נאָך א שעהנע פּאָר טויזענד יאָהר, יעדען קלאַנג, יעדע בעוועגונג פון דוד'ס האַרפּע.

אזוי ווי דאָס תהלים זאָגען פלעגט א גאַנץ יאָהר פּאַרקומען, ווען דער געוועהנליכער עולם שלאָפט, האָט מען שלמה'ן ווייניג וואָס געזעהן. פון ראש חודש אלול האָט זיך שלמה אָנגעפאַנגען אָפּט צו ווייזען אויפ'ן בימה, אפילו ווען דער עולם האָט ניט געשלאָפען, און פון שבת נאָך מנחה פאַר די ערשטע סליחות ביז דעם אָוועטנד פון כפּרות שלאָגען איז שלמה געווען דער אמת'ער הערשער פון דער בימה.

קוים האָט ער געזעהן, אז דער עולם שטעהט אין שול סתם אזוי און שמועסט, האָט ער גלייך דערלאַנגט א פּאַטש אויפ'ן שולחן און אָנ־געפאַנגען מיט א ניגון אַן אשרי האיש אָדער אַן אשרי תמימי דרך... און ווען שלמה האָט אָנגעפאַנגען, האָט ער זיך שוין פון תהלים ניט אזוי גיך אָבגעריסען. ער האָט געזאָגט און געזאָגט אָהן אַן אויפהער ביז וואַ־נעט עס איז געקומען די צייט פון דאַוונען.

* *

די הקדמה צו די ערשטע סליחות איז געווען דער „מזמור לדוד", וואָס דער חזן מיט די משוררים האָבען געזונגען פאַר מעריב.

דער מזמור לדוד איז געווען דער אריינפאָהר, די „אָווערטיור" צו די סליחות טעג און צו די עשרת ימי שובה. מיט דעם מזמור לדוד איז דער חזן צום ערשטען ארויסגעטראָטען מיט זיינע ימים־נוראים'דיגע נגונים.

יעדעס יאָהר פלעגט דער חזן אנדערש זינגען דעם מזמור, אבער ווי דער ניגון זאָל געווען זיין ניי, האָבען זיך אין איהם שטענדיג אבגעקלונגען, ווי א ווידער־קול, די טענער פון די סקאַרבאָווע מעלאָדיען פון ראש השנה און יום כפור.

שעהן און הייליג איז געווען די שטימונג ביים מזמור לדוד.

אין שול איז געווען פינסטער. א געוויסע מעלאַנכאָליע האָט גע־קלעמט און גענומען פאר'ן הארצען. איטליכער האָט געפיהלט, אז עס קו־מען אָן שרעקליכע, פירכטערליכע טעג; טעג, ווען דער גייסט דארף איינ־נעהמען דעם קערפער, ווען די רוחניות דארפען אריבערוועגען די גשמיות, ווען די נשמה דארף זיך טובל זיין אין א ים פון תפילות און תחנונים. עס קומט א צייט, ווען מען דארף זיך אויסטהאָן פון די קליינליכע מענש־ליכע בעגעהרען און תשוקות, ווען מען דארף זיך רייסען פון דער ערד און שטרעבען צו די הימלען, ווען מען דארף זיין מעהר געטליך ווי מענשליך. אין הסכם מיט אָט אזא שטימונג האָט דער חזן געזונגען; גע־זונגען א תפילה, א מזמור צו דעם קעניג פון אלע קעניגען, צו דעם מלך מלכי המלכים.

מאווים'דיג, אבער שעהן און הייליג האָט מען אין יענע מינוטען געפיהלט!

נאָך מעריב האָט זיך דער עולם געזעגענט, כדי אין גיכען זיך צו זעהן צו די ערשטע סליחות.

שבת־צו־נאַכט זיינען אנדערע געגאנגען שלאָפען צו־שפעט און אנ־דערע צו־פריה. די איינגערע, די וועלטליכע, די סוחרים האָבען גע־ווארט ביז האלבע נאכט און האָבען שוין דאן אָבגעג'פטר'ט די סליחות. די פרומע אידען אבער האָבען זיך געלעגט פריה שלאָפען כדי אויפצושטעהן אויף מאָרגען קודם עלות הבוקר, ווען עס איז נאָך רעכט־פינסטער.

צוויי אזייגער ביינאכט איז אבא דער שול־רופער ארומגעלאָפען מיט זיין גראָבען ראַהרענעם שטעקען אין איין האנט און מיט א גרויסען לאמטערן, וואו עס האָט זיך געהויבען ארויף און ארונטער דער טונקע־לער פלאם פון א חלב'נע ליכט, אין דער צווייטער האנט, און האָט גערו־פען צו די ערשטע סליחות.

אבא דער שול־רופער איז געגאנגען פון הויז צו הויז און האט אנגעקלאפט אין די לאדענס פון די פענסטער:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!

שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

א מוטער שטעהט מיט פערשלאפענע, קלעפיגע אויגען און וויגט איהר קינד, וואס איז אזוי אונרוהיג און וויל ניט אויפהערען צו וויי־נען. זי גיט א ציטער, ווען אבא קלאפט אן אין לאדען און שרייט אוים מיט זיין דיקען הייזעריגען קול:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!

שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

ערגעץ וואו דרעהט זיך א חולה אויף זיין קראנקען בעט, וואו זיינע וועהטאגען לאזען איהם ניט רוהען און צעווייגט זיך, ווען צו זיינע אוי־ערען טראגט זיך אבא'ס אומעטיגער הארץ־נאגענדיגער פזמון:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!

שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

דער ווינט פייפט און ברומט און לאזט ארוים אלערליי משונה ווילדע קולות. די בלעטער פון די פייכטע בוימער ווארפען זיך איינע אויף די אנדערע און סוד'ען זיך. ניט ווייניג פון זיי פאלען אויף דער ווייכער בלאטיגער ערד. פון דער ווייטענס טראגט זיך דער רוגזה'דיגער גערויש פון די וואסער אין טייך, וואס פליסט און פליסט אהן אן אויפהער, אהן א צוועק, און אבא דער שול־רופער קלאפט אין טיר און אין פענס־טער:

שטארקט זיך לעבודת הבורא!

שטעהט אויף צו די ערשטע סליחות!

ראש השנה.

ניי־יאהר ווערט ביי אלע פעלקער און נאציאנען בעגעגענט מיט גרויס פאראד, ביי אידען ווערט ראש השנה בעגעגענט מיט שרעק. די גויים פרעהען זיך מיט'ן ערשטען טאג פון'ם נייעם יאהר. מען זינגט, מען טאנצט, מען הוליעט; די אידען בעוויינען איהם, מען קלאגט, מען פערגיסט טרעהרען, מען יללה'ט.

געזונטע, נארמאלע, לעבענס פריידיגע מענשען זיינען זארגלאז בנוגע דער צוקונפט; זייער לעבען פליסט רעגעלמעסיג, אהן בעזונדערע איבערראשונגען און ענטוישונגען. ציטעריגע, נערוועאישע, בעזארגטע מענשען האלטען אין איין מורא האבען, אין איין איבערקלעהרען.

דער איד האט א רעכט צו זיין פערזארגט. ער וויים פון ערפאהרונג, אז ווי שלעכט עס איז, קען זיין נאך ערגער און א מאדנער פחד נעהמט איהם דורך. שווארצע, פינסטערע פארשטעלונגען און בילדער פאנגען זיך אן צו מאלען אין זיין קאפ, ווען ער דריגט אריין אין דער צוקונפט, וואס איז פערשטעלט מיט א געהיימניספולען שלייער. ווער וויים, וואס דער נייער יאהר וועט מיט זיך ברייגגען? אלע בעשעפעגישען פון דער וועלט ווערען גע'משפט. אלעמענס מעשים ווערען איצט נאכגעזוכט. דאס בוך פון די פאסירונגען, פון די קלענסטע ביז די גרעסטע, ליעגט אפען פאר דעם אויבערשטען וועלט־ריכטער, פאר דעם שופט עליון. עס העלפט דא ניט קיין לייקענען. איטליכער האט מיט זיין אייגען האנד פערשריבען זיינע גוטע און שלעכטע מעשים. ווער וויים, ווי דער פסק דין וועט זיין? ווער וויים, וואס פאר אן איבערקעהרעניש עס קען נאך פארקומען?

דער שטארקסטער מאָמענט, דער פסיכאָלאָגישער מאָמענט פון ראש השנה, ווי פון די ימים נוראים בכלל, קומט פאַר ביים ונתנה תוקף. דער ונתנה תוקף דריקט אויס די שטימונג, וואָס הערשט; עס ווערט דאָ ארויסגעזאָגט מיט ווערטער, וואָס דריקט אַלעמען אויפ'ן הארצען. און דעריבער ווײנען אזוי אידען אין שול, ווען זיי זאָגען ונתנה תוקף:

„מי יחיה ומי ימות, מי בחרב ומי בחנית".

די גאנצע געהיימנים פון דעם מאָרגענדיגען טאָג, די צוקונפט, שטעלט זיך דאָ די אידען פאַר אין איהר גאנצער גרויזאמקייט.

אפשר טאקע — טראכט זיך א גוטע אידישע מוטער — וועט איהר'ס א קינד פערוואָגעלט ווערען ערגעץ־וואו אין עק וועלט און זי וועט פון איהם אפילו קיין בריוועלע ניט האָבען; אפשר — טראכט איבער א טרייער פרומער פאָטער — וועט זיינע א טאָכטער ארונטער־געהן פון גלייכען וועג; אפשר — קלעהרען זייביידע איבער מיט שרעק — וועט קומען דער טויט און ארויסרייסען אימיצען פון זייערע געליעבטע. אפשר...

מען איז ביי גאָט אין די הענד און מען ווייס ניט וואָס מאָרגען און איבערמאָרגען וועט זיין. מען ווייס ניט, וואָס די צוקונפט וועט מיט זיך ברייננגען. און אָט דיזער געדאנק: מאָמער, אפשר קען זיך, חס ושלום, עפּעס וואָס טרעפען, רופט ארויס א שוידער, א געוויין, א יללה.

די גאנצע אידישע לעבענס פילאָזאָפיע איז א גאנץ אנדערע, ווי די לעבענס פילאָזאָפיע פון די אומות העולם.

בעת מיר לעבען לעבען מיר,
און קומט דער טויט שטאַרבען מיר.
אזוי דענקען די גויים.

דעם אידען געהט ניט איין דאָס לעבען אויס מורא פאַר'ן טויט.

דער איד פערטיפט זיך מעהר אין די פראַגען פון „זיין" און „ניט זיין", פון „ווערדען און פערגעהן" און פערשטעהט דעריבער גרינדליכער דעם אונזיכערען פלאַץ, וואָס ער פערנעהמט אין דער וועלט.

דאָס אידיש לעבען איז אזוי אוננאָרמאַל, איז אזוי אונטערגעוואָר־

פען פערשידענע סבות, דאס עס האט זיך געמוזט אויסארבייטען א מין שרעקעדיגער, אונזיכערער גערדאנקען־גאנג.

דער איד האלט ניט נאר אין איין קלעהרען, נאר אין איין א י ־ ב ע ר קלעהרען, דער א פ ש ר הערט ניט אויף איהם צו נאגען. אין יעדער גרויסער שמחה גנב'עט זיך ווי א גיפטיגער שלאנג אריין דער „אפשר" און פערשטערט זי.

ווערט געבוירען א קינד, פאנגט דער פאטער אן איבערצוקלעהרען: אפשר וועט דאס קינד זיך ניט האדעווען ווי עס בעדארף צו זיין, אפשר וועט עס ארונטער פון דרך הישר און וועט האבען פון איהם מעהר צער ווי נחמה. פיהרט א מוטער איהר טאכטער צו דער חופה, האלט זי אין איין וויינען. איהר טאכטער קומט איצט אריין אין א נייער וועלט, זי פאנגט אן צו פיהרען א ניי לעבען, אפשר... אפשר וועט דאס לעבען ברייגען מעהר צרות ווי גליק, מעהר ליידען ווי פריידען.

ראש השנה און יום כפור לעבט דער איד איבער א וועלט מיט גע־דאנקען. אין זיין מח שטויסען זיך צוזאמען, ווי די כוואליעס פון ים, פערשידענע געפיהלען: שרעק און בטחון, חרטה און בעשלאסענקייט, יאוש און האפענונג. דער גרונד־געדאנק, דער לייט מאטיוו פון אט די אלע נשמה־בעוועגונגען איז די מורא פאר דאס אונבעוואוסטע, די אונזיכער־קייט מיט דעם שפעטער, דער מי יחיה ומי ימות, דער מי בחרב ומי ברעב: די אלע אנדערע געדאנקען און רעיונות זיינען בלויז ניואנסען, בעגלייטונגען פון אט דעם לייט־מאטיוו, וואס געהט דורך ווי א רויטער פאדים דורך אלע תפילות, פיוטים און שפיגעלט זיך אב אין די נגונים.

א חוץ ביי ונתנה תוקף, זיינען זעהר שטארק די מאמענטען ביים שופר בלאזען.

צום שופר בלאזען מוזען קומען אלע, אלט און יונג, קליין און גרויס. די קראנקע לאזען איבער די בעט, די אמען — די זויגלינגע, אפילו די דיענסט־מיידלעך לאזען איבער דעם צימעס, טהוען אן א ווייסען פאר־טוך און קומען צו זייערע באלעבאסטעס אין דער ווייבערשער שול הע־רען שופר בלאזען.

דאַ דאַרף מען בייקומען דעם ערגסטען שונא, דעם אונזעהבאַרען שוואַרצען פיינד, דעם מקטרג, דעם שטן, און אַלע מוזען זיין דערביי, קיי־נער טאָר ניט פעהלען.

אום צו קענען שלאָגען דעם שונא דאַרף קודם כל בעשאַפען ווערען אַן אַלגעמיינע שטימונג, אַ מלחמה שטימונג. דאָס ווערט געטהאָן דורך דעם למנצח, וואָס יעדערער מוז איבערזאָגען זיבען מאָל נאָכאַנאַנד.

אין בית המדרש איז שטיל. אַלע שטעהען מיט די טליתים איבער די קעפּ, מיט'ן פּנים צום מזרח און וואַרטען. די קליינע קינדער שטעהען לעבען די טאַטעס, וועלכע הילען זיי איין מיט זייערע טליתים.

עס עפענט זיך די טיר פון בית המדרש און לייכטע לאַנגזאַמע טריט שניידען דורך די שטילקייט. דאָס קומט רבי שלום וואָלף דער בעל תוקע פון מקוה, וואו ער איז זיך טובל פאַר די תקיעות.

עס דויערט ניט לאַנג און שלום וואָלף שטעהט שוין אויפ'ן בימה אין זאָקען, אָנגעטהאָן אין אַ קלאָר־ווייסען קיטעל און איינגעוויקעלט אין אַ גרויסען טלית. אין עזרת נשים בעוועגען זיך ווייסע ליילעכער— תכריכים, וועלכע לעבעדיגע מענשען האָבען אָנגעטהאָן. עס דוכט זיך, אַז אויך טויטע האָבען זיך אויפגעהויבען פון זייערע קברים און געקומען אין זייערע תכריכים הערען שופר צווישען די לעבעדיגע.

רבי שלום וואָלף הויבט אָן מיט אַ וויינענדיגער, הייזעריגער שטים, אין וועלכער עס האָט זיך געפיהלט אי געבעט, אי רחמנות, אי גבורה:

למנצח בנגינות מזמור שיר...

און גלייך נאָר, ווי שלום וואָלף האָט אַרויסגעזאָגט די ערשטע ווערטער, האָט די גאַנצע עדה אידען אָנגעפאַנגען צו זאָגען דעם למנצח.

ווי אין אַ ברויזיגען, שטורעמדיגען ים, וואו פערשידענע כוואַליעס מישען זיך אינאיינעם אוים און לאָזען אַרוים אַ מאָדנעם גערויש, אַזוי האָבען זיך די פערשידענע הונדערטער שטימען דורכגעמישט אין איין שטאַרקען שאַלען, וואָס איז בעגלייט געוואָרען מיט ביטערע געוויינען און שלוכצען, וועלכע האָבען זיך געטראָגען פון דער ווייבערשער שול. קיין איין־איינציג וואָרט, קיין איין־איינציג שטים האָט מען אין דעם

שאלען און דעם גאנצען מענשליכען זשומען ניט געקענט אונטערשיי־דען. אלעס איז געווען דורכגעמישט און דורכגעפלאכטען אין איינעם.

מיט איין מאל האט דאס תהילים זאגען אויפגעהערט. דער ווייבער־שער געוויין איז אבגעהאקט געווארען. אין בית המדרש איז צוריק גע־ווארען שטיל, נאך שטילער ווי פריהער. די עלטערע האבען איינגעהאלטען דעם אטעם און די קינדער האבען מורא געהאט ארויסצולאזען א פיפס. די הערצער האבען געקלאפט. דער עולם איז געשטאנען אין ציטערנים און געדולדיג געווארט...

שלום וואלף האט זיך אויסגעהוסט און ווען אלע האבען געפיהלט, אז ער האט שוין ארייננעשטעלט דעם שופר אין מויל, האט דער בעל שחרית, רבי ישראל צעסנעס, וועלכער איז אויפגעשטאנען פינף אזייגער אין דער פריה און פון דאן אן זיך ניט אוועקגעזעצט, וועלכער איז דריי שעה נאכאנאנד געשטאנען פאר׳ן עמוד און געדאווענט שחרית — פלוצלונג א געשריי געגעבען מיט גרויס גבורה:

תק־י־עה!!

און שלום וואלף לאזט ארויס פון שופר א קלאהרע לאנגע תקיעה, פאר וועלכער דער שטן האט געמוזט צוטומעלט ווערען.

ש־ב־רי־ם...

סופלירט ווייטער רבי ישראל מיט א שטארקען באסאווען קול.

און ר׳ שלום וואלף צוהאקט אזוי קונציג דעם לאנגען טאן פון דער תקיעה אין קליינע טיילען און ענטפערט דורכ׳ן שופר אויף רבי ישראל׳ס סיגנאל.

— תרועה!!

שרייט ווייטער רבי ישראל מיט מעהר שטאלץ און מיט מעהר כח, מיט׳ן פולען בעוואוסטזיין, אז אט־אט ליעגט דער שטן א צו׳הרג׳ע־טער, א דערשלאגענער אויף דער ערד, אז ער וועט שוין קיין פתחון פה ניט האבען.

און רבי שלום וואלף צוהאקט די תקיעה אין נאך קלענערע פיצינקע

טײלכעלער, אזוי אז פון אײן גאנצע תקיעה האָט זיך בעקומען א סך צו־בראָכענע, פּערטיל תקיעות.

און אזוי האָט רבי ישראל געזאָגט מיט װערטער און רבי שלום װאָלף האָט געבלאָזען מיט׳ן שופר די אַלע תקיעות און די שברים׳ס און די תרועות, װעלכע שטעהען אין מחזור, ביז דער לעצטער תקיעה גדולה, פון װעלכער דער שטן איז אזוי מבולבל געװאָרען, אז ער האָט שוין מעהר קײן תקומה ניט געהאַט...

שבת שובה.

שבת שובה האָט פערנומען א בעזונדערן אָרט אין דעם נשמה־לעבען פון אונזערע טאַטעס און זיידעס.

אויב ס׳וואָלט געווען מעגליך פאַרצושטעלען די געפיהלען און איבער־לעבענישען פון די עשרת ימי שובה אין א פּלאַסטישער, בולט׳ער פאָרמע, וואָלט איך געזאָגט, אז שבת שובה איז א גרין, ווייך, חן׳עווודיג פעלד צווישען צוויי גרויסע, ריעזיגע בערג; א שעהן, רוהיג פליסענד טייכעל, וואָס פעראייניגט צוויי מעכטיגע, ברויזענדיגע שטראָמען.

צווישען דעם שאַלען פון די טראָמפּייטען, צווישען די הויכע, שרייי־ענדיגע, פּיעל קולות׳דיגע תפילות און תחנונים פון ראש השנה און יום כפור איז שבת שובה די קול דממה דקה, די שטילע, רוהיגע אינערלי־כע שטים, וואָס בלייבט אין האַרצען און געהט ניט ארויס אין דער אוי־סערליכער וועלט.

שבת שובה איז דער טאָג פון חשבון הנפש; דער טאָג, ווען מען פערטיפט זיך אין זיך אליין, ווען די גאַנצע אויסערליכע וועלט, די אלע מעשים און פּאַסירונגען פון יאָהר ווערען קאָפּירט און איבערגעמאָס־טען אין דעם „איך״, אין דעם חדרי חדרים פון דער נשמה, וואו עס ליע־גען בעהאַלטען די גרעסטע סודות, די טיפסטע געהיימניסען פון לעבען.

דער קטיגור מיט׳ן סניגור, דער אנקלעגער און דער פערטיידיגער האָבען לכבוד שבת שובה אָבגעלאָזען זייערע טענות און וכוחים צווישען זיך. גאָט אליין האָט אויסגעטהאָן זיינע ריכטער־קליידער, די מלחמות צווישען שטן און דעם מליץ יושר זיינען געקומען צו א שטילשטאַנד און די גע׳משפּט׳ע, וועלכע זיצען אויפ׳ן אָנקלאַגע־באַנק, האָבען צייט אַליין

צו בעטראכטען זייערע מעשים, אבצואוועגען דאס גוטע און דאס שלעכ־טע, מאכען א סך הכל פון דעם פערגאנגענעם יאהר, חרטה האבען אויף דאס בייזע און ווידערקעהרען זיך צוריק צו גאט, צו דעם סוד און תכלית פון דער בריאה...

שובה בנים שובבים לד׳ אלהיכם...

קומט צוריק, קעהרט זיך אום צו אייער גאט...

שבת שובה רעדט דער איד ניט ארויס, וואס ער פיהלט. **אינעווע־ניג**, אין הארצען פלאגט איהם דער געפיהל פון חרטה. די חרטה איז צו־שטארק, מען זאל זי אבשוואכען מיט ווערטער; זי איז צו־הייליג פער־שוועכט צו ווערען דורך דער בעריהרונג מיט דער אויסענוועלט.

שבת שובה הערט אויף דער איד צו זיין א טייל פון א רבים, א פרט פון א כלל, זיין אייגען יחיד׳יש וועלטעל ווערט ברייט און גרויס. ער פער־טיעפט זיך אין זיינע אייגענע געדאנקען; ער איז זיך מתבודד אין זיינע אייגענע רעיונות; ער בעטראכט דעם מהלך, די בעציהונג פון איהם צו גאט און קלעהרט וועגען מיטלען ווי זיך צו דערנעהנטערען, זיין נשמה זאל ניט ארומבלאנדזשען איינזאם און עלענד אויף דעם עולם התעה, זי זאל בעסער קומען צו איהר תכלית, צו איהר מקור.

די אויסערליכע נאטור, וואס רינגעלט ארום דעם מענשען אין דער צייט פון די עשרת ימי שובה. איז אין הסכם מיט דעם אידענס רעיונות און מחשבות. דעם אידענס נשמה איז אין א געוויסען זין אן אבשפיגלונג פון דער אויסערליכער נאטור.

אין דער צייט פון יאהר געזעגענט זיך אב דער זומער מיט גאט׳ס וועלטל. די זון לייכט, אבער ווארעמט שוין ניט אזוי ווי אין די זומער־טעג. די גרינע בלעטער אויף די בוימער זיינען פערטריקענט, פערדארט. יעדער בלאז פון ווינט רייסט זיי אראב פון די צווייגען, וואו זיי זיינען געוואק־סען און בעקומען זייער יניקה, און פערטראגט זיי ערגעץ־וואו אין א טייך, אין א בלאטע, וואו זיי ווערען אהן רחמנות פערפוילט און פערווערימט. די זשומענדיגע, פון בלום צו בלום פליהענדע זומער־פויגעלעך און ביה־נען, וועלכע טראגען אין זייערע פליגלען די זריעה פון טויזענדער לע־בענס, זיינען פערשוואונדען. די נאטור האט שוין איבערגעלעבט איהר

ליעבע־צייט: זי האָט שוין בעזאָרגט פאַר דאָס קומענדיג יאָהר א סך נייע בעשעפענישען; זי ווערט עלטער, הערט אויף צו זיין לייכטזיניג; זי וואַרפט אוועק איהר קינדיש שטיפעריישען, קאָקעטישען שמייכעל פון פריה־לינג, איהר חן'עוודיגע, גרינע היליע פון זומער; זי ווערט לייטישער, שטאָלצער און בעגעגענט ניט מיט א ליעבליך, קאָקעטיש פּנים. קעגען דעם פריהלינגס געזאַנג, דעם שיר השירים פון ליעבע און לעבען, פערשפּרייט זיך אין דער נאַטור דער הערבסט, די קהלת שטימונג, וואָס מאַכט מיט דעם הבל הבלים הכל הבל חוזק פון די יוגענדליכע טרוימען און האָפ־נונגען. אַלעס שטאַרבט אָב פאַר די אויגען. די איינציגע וואָס בלייבען לעבען זיינען די מיט נאָדלען בעדעקטע סאָסנעס אין וואַלד, אבער זיי האָבען קיינמאָל זיך ניט געפּוצט מיט בלומען; זיי האָבען קיינמאָל ניט געשטיפט מיט די ביהנען.

אין די לעצטע טעג פון זומער האָט די גאַנצע נאַטור א מין חשבון הנפש. מיט א סקעפּטישען שמייכעל בעטראַכט זי די תענוגים פון לע־בען און דאָס לעבען גופא. אָט האָבען אויפ'ן פעלד געוואַקסען אַזעלכע שעהנע, גרינע, הויכע און בייכיגע זאַנגען, וועלכע האָבען זיך אַזוי שעהן, אַזוי האַרמאָניש, אַזוי פרום געשאָקעלט און געשעפּטשעט אַזאַ הייליגע תּפלה צום אַלמעכטיגען; אין מיטען דערינען איז געקומען דער שניטער און האָט אָהן רחמנות זיי אַרונטערגעהאַקט מיט זיין שאַרפער, שטאָלענער קאָסע און האָט איבערגעלאָזען בלויז שטעכעדיגע גרודעס. אָט האָבען פוי־געלעך מיט אַזוי פיעל טרחה, מיט אַזוי פיעל קונסט און געשמאַק גע־בויט נעסטען פאַר זייערע קליינינקע עופה'לעך אין די ווינקלען פון די הויכע פענסטער אין שול און אין טיפלע, להבדיל, און דאָ קומט דער גלעזער און צושטערט, אפשר ניט ווילענדיג, אין איין הרף עין די חדשים לאַנגע אַרבייט פון די פויגלען. אָט זיינען אין די גערטנער געהאַנגען אויף די קליינע קוסטעס שעהנע, פאַרביגע, אַלערליי קאָלירענדיגע בלומען, פון וועלכע עס האָט זיך געטראָגען א שטאַרקער, בשמים'דיגער אַראָ־מאַט און בעגינען איז געקומען דער פראָסט און האָט פון זיי געמאַכט א תּל.

אומעטום, וואו מען זאָל זיך ניט קערען און ווענדען, בעגעגענט מען פערדאַרבענע, צושטערנדע כחות, וואָס מאַכען א חורבן פון אַלעס, וואָס האָט מיט א קורצע צייט צוריק אַזוי געבליהט. אַן אונזעהבאַרע האַנד פערדאַרבט דעם לעבענס־זאַפט, וואָס האָט אָט גאָר ניט לאַנג צוריק זיך געגאָסען אין אַלע בוימער און גראָזען און געבראַכט מיט זיך פרישקייט, יוגענד און שעהנקייט.

צוויי וועלטען שטויסען זיך צוזאַמען אָנפאַנג תשרי: צוויי צייטען, די יוגענד און עלטער, בעגעגענען זיך: דאָס לעבען און טויט האַלטען מלחמה צווישען זיך. דער פרעהליכער, וואַרעמער זומער אַנטלויפט פאַר דעם נאַסען, כמורעדיגען הערבסט: די יוגענד טרעט אָב פאַר דעם עלטער: דאָס לעבען ווערט בעזיעגט פון טויט.

אַזוינע איבערקעהרענישען און ענדערונגען, וועלכע קומען פאָר צווישען זומער און ווינטער, מוזען בעשאַפען ביים מענשען א מין סקעפּטיציזם, א בטול היש און מען פאַנגט אָן צו זוכען דעם תכלית פון „זיין" ניט דאָ, אויף אונזער קליינער וועלט, נאָר ערגעץ־וואו אַנדערש, וואו די ערדישע צושטערענדע כחות האָבען קיין שליטה ניט.

דער גלות האָט ביים אידען ענטוויקעלט א מעהר ערנסטע, פילאָזאָפישע בעציהונג צו דער אַרומיגער וועלט און צו זיך אַליין און אין די טעג פון חשבון הנפש פאַנגט ער אָן טיעף צו בעגרייפען די ווערטער:

אדם יסודו מעפר וסופו לעפר.

דענקער שרייען ניט, ליאַרמען ניט, פּילדערען ניט, זיי אַנטלויפען פון די געוועהנליכע טאָג־טעגליכע שמועסען, זיי פערשליסען זיך אין זייער אייגען וועלט — אין א וועלט פון ספּעקולאַציאָנען, פון השערות און געדאַנקען. שבת שובה איז יעדער פּשוט'ער איד א דענקער, און דעריבער האָט מען אין אונזערע שטעדטלעך בעגעגענט אין דעם טאָג אַזוי פיעל פערטראַכטע, פערטיפטע מענשען, וועלכע זיינען זיך געגאַנגען אַזוי שטיל, געלאַסען, רוהיג פון הויז אין שול און פון שול אין הויז.

די פערטראַכטע אין זיך'דיגע שטימונג פלעגט אָנהאַלטען ביז נאָך מנחה.

נאָך מנחה איז דער רב אַרויף צום ארון קדוש, וואו דער שמש האָט שוין פון פריהער אַוועקגעשטעלט א שטענדער, האָט דערלאַנגט א קוש דעם לאַנגען ווייס־אַטלאַסענעם פּרוכת און האָט אָנגעפאַנגען זיין שבת שובה'דיגע דרשה.

די דרשה איז געווען פול מיט מוסר. דער רב האָט אָהן רחמנות געשטראָפט דעם עולם פאַר די בעגאַנגענע און ניט בעגאַנגענע חטאים, פאַר די עבירות, וואָס מען האָט געטהאָן במזיד און בשוגג. דער רב האָט גע'מוסר'ט און געוויינט און דער עולם, דער מענערשער, ווי דער ווייבערשער, האָט געוויינט צוזאַמען מיט איהם, געוויינט אויפ'ן קול, ווי אמת'ע בעלי תשובות, וואָס האָבען א טיעפע חרטה פאַר די עבר'דיגע זינד. די גרויסע פּאַטשיילקעס מיט ווייסע באָרטען זיינען דורך און דורך נאַס געוואָרען פון די טרערען, וועלכע האָבען גערונען פון די אויגען־קוואַלען אָהן אן אויפהער.

די דרשה, דורכגענעצט מיט די געוויינען, האָט געדויערט ביז א קורצע ווייל׳ע פאַר מעריב, אַזוי, אַז עס איז נאָך געבליבען צייט פאַר שלמה תהלים־זאָגער אריינצוכאַפּען אַן אשרי תמימי דרך און פאַר די אָנגע'יחסן'טע שטאָדט בעלי דעות צו זאָגען מבינות אויף דעם רב'ס מוסר.

ערב יום כפור.

ווי א שונד־ווארט אין א הייליגער, געטליכער דראמא, ווי א ביליגער וויץ אין א גייסטרייכער פאטעטישער שעפונג קלינגט דאס כפרות שלאגען פון ערב יום כפור. דאס גרילצען און קוויטשען פון די הינער און העהנער, ווען מען בינדט זיי צו כפרות, זייער פאכען מיט די פליגעל, ווען מען דרעהט זיי געבונדענערהייד ארום קאפ, די פעדערען וואס פליהען ארום בעת מעשה אין הויז, ווי דער גאנצער נארישער זה חליפתי, זה תמורתי, זה כפרתי, ברייננען אריין א מאדנע דיסהארמאניע, א דיסאנאנס אין דער שעהנער, געטליכער שטימונג, וואס הערשט אין די עשרת ימי שובה.

ווילד, בארבאריש, עקעלדיג האט אויסגעזעהן דער געהעפט, וואו מען האט געקוילעט די כפרות.

ווי איך האב געהאסט דעם שוחט, ווען ער האט געהאלטען אין דער לינקער האנד די הוהן, וואס האט זיך געריסען, געווארפען מיט אלע כחות און זיך געוועהרט מיט איהרע פרייע פליגלען קעגען איהר תליון און אין דער רעכטער האנד דעם שארפען, קליינעם חליפ׳ל! ווי פיינד איך האב איהם געהאט, ווען ער האט ארונטערגעבויגען די הוהנ׳ס קעפעל צו איהר רוקען, אויסגעצופט די פעדערלעך פון איהר העלזעל און געמאכט מיט דעם חליף כיט־כיט...

איינמאל, געדענק איך, בין איך מיטגעלאפען צום שוחט זעהן ווי ער קוילעט די כפרות, ניט מעהר ווי איין מאל, אבער דאס איז גענוג געווען, אז עס זאל ביי מיר בלייבען איינגעווארצעלט אן אייביגע שנאה צום חוכר, וואס האט פערקויפט פאר פינף קאפיקעס קאראבקע געלד די

צעטעלעך, אהן וועלכע דער שוחט האט ניט געקוילעט, און נאך מעהר צום שוחט גופא, וועלכער האט אהן רחמנות געשניטען די העלזעלעך און געשאכטען אויף רעכטס און לינקס די אונשולדיגע עופות, וועמענס ווארעמע בלוט עס האט זיך געגאסען און געגאסען צוזאמען מיט זייער לעבען.

ווי פאסט זיך אט די איבערבלייבעכץ פון געצענדינעריי אין אזעלכע הייליגע, געהויבענע טעג?! ווי קומט דאס שוחט'ן, דאס פערניכטען פון אזוי פיעל לעבענס אום ערב יום־כפור?!

אבער ניט לאנג האט דאס כפרות־שלאגען געשטערט די שטימונג פון די עשרת ימי שובה. נאך די כפרות האט די ערנסטע, מאוים'דיגע שטימונג צוריק פערנומען איהר פלאץ.

נאך האלבען טאג, ווען די הערבסט זון איז נאך געשטאנען הויך אין הימעל, האבען זיך געצויגען פון פערשיעדענע זייטען שורות מענשען מיט לאנגע וואקסענע ליכט אין די הענד אין בית המדרש צו דאווענען מנחה מיט'ן אל חטא.

אין אריינגאנג פון בית המדרש, אין די „פאלעס", וואו עס איז א גאנץ יאהר אנגעשטעלט קאסטענס אלטע שמות, זיינען געווען לאנגע און שמאלע טישען, בעדעקט מיט זויבערע טישטעכער, אויף וועלכע עס זיינען געשטאנען א סך קערות. די גבאים פון בית המדרש זיינען געזעסען אויבען אן ביי אן אפענעם פנקס, נעבען די ערשטע קערה און געחשבונ'ט די נדרים, וויפיעל איטליכער איז שולדיג פאר די עליות און סתם כבודים. יעדע חברה האט געהאט א בלייענע קערה, וואו עס האבען אלע ווייל געקלונגען מטבעות, קופערנע און זילבערנע, וואס יעדער מנחה־דאווענער האט אריינגעווארפען. צווישען אלע קערות איז אויך געשטאנען א קערה פאר דעם שבת־גוי, פאר דעם ליכטלעשער, אונטער דער השגחה פון איהם, פון דעם שבת־גוי גופא.

דער שבת־גוי איז געווען א מין אידישע אינסטיטוציאן, א טייל פון אידישען לעבען און איז געווען בערעכטיגט צו אידישע געלד אזוי ווי אלע אידישע ענינים.

די עלטערע אידען האבען נאכדעם, ווי זיי האבען אבגעצאהלט זייערע חובות און אויסגעטיילט געלד אין די פערשיעדענע קערות, זיך ארייגגע׳גנב׳עט אין זייטען־שטיבעל, וואו אבא דער שמש איז געשטאנען און געשלאגען מלקות. אויף אן אויסגעשפרייטער ראגאזשע האבען זיך זעכציג־זיעבעציג יעהריגע אידען געלעגט אויף די קניה, די קאפ ארונטערגעבויגען צו דער ערד, די אויגען פערמאכט, און האבען געזאגט ודוי. דער בעל ודוי שעפּצעט מיט כונה אשמנו, בגדנו גזלנו... און גיט זיך ביי יעדען ווארט א קלאפ אין הארצען און אויפ׳ן רוקען שמייסט אבא דער שמש מיט׳ן רימען. אבא צעהלט אויך מיט כונה יעדע מלקה. ער איז געווען א גרויסער מקפיד, אבא דער שמש, אז עס זאל חס וחלילה ניט געמינערט ווערען פון די ניין און דרייסיג מלקות.

איז איין זקן אויפגעשטאנען, לייגט זיך אן אנדערער און זאגט אויך ודוי און קריגט אויך מלקות פון אבא דעם שמש, וועלכער האט מיט פערגלאצטע אויגען געשלאגען און געצעהלט, געצעהלט און געשלאגען.

נאך די מלקות האט מען זיך אנגעפאנגען צו בעטען איינע די אנדערע מחילה.

יום כפור איז נאר מכפר עבירות פון בין אדם למקום, אבער ניט פון בין אדם לחברו. פאר די עולות, וואס מען איז בעגאנגען קעגען מענשען, מוזען די געקריוודעטע, די מענשען גופא מוחל זיין. גאט קען דערביי גאר ניט העלפען.

— זייט מיר מוחל, רבי ישראל! איך בין אפשר אמאל ניט געווען אויסגעהיט מיט מיינע לעפצען קעגען אייך. איך האב חרטה און בעט אייך מחילה! — האט רבי נאטעל, ווי א פערזינדיגטער, זיך געבעטען ביי זיין משניות־חבר, רבי ישראל, מיט וועמען ער פלעגט אפט חולק זיין אין א פשט, אין א רש״י.

— איך בין אייך מוחל במחילה גמורה, רבי נאטל, — האט רבי ישראל מיט׳ן גאנצען הארצען געענטפערט.

— אפשר קענט איהר מיך אויך מוחל זיין, רבי נאטל, איך בין געווען צו האסטיג, צו גיך געווארען אין כעס, — בעט זיך גלייך רבי

ישראל מיט גרויס הכנעה ביי רבי נאטל׳ען.

— במחילה גמורה... רבי ישראל! במחילה גמורה... — האט רבי נאטל געזאגט אזוי ערנסט אבער אזוי ווייך, אזוי צארט, ווי א פאטער צו זיין קינד.

רבי נאטל איז געווען אן איש תמים. ער פלעגט זיצען יום ולילה אין חברה תורה קלויז און לערנען. אויסער פאר דברי תורה זיינען זיינע ליפען געווען א גאנצען טאג געשלאסען. אויף זיין הוצאה, וואס איז בעשטאנען פון א פאר בערלינקעס א וואך, פלעגט פערדיענען זיין אשת חייל, לאה דבורה די הענדלערקע. איהרע פערדיענסטען פלעגען קלעקען ניט נאר פאר זיי אליין, נאר עס פלעגט נאך ארונטערקומען אמאל פאר אן אורח, וואס רבי נאטל פלעגט אפט מיטברייגגען פון קלויז.

ביי רבי נאטל׳ען איז געווען א מנהג, ניט ארויסצולאזען אן אורח הונגעריג. מיט דריי סעודות, וואס זיינען בעשטאנען פון צוויי פיימענע פארווע בייגעל און א גלאז מילך, פלעגט ער יעדען אורח מוזען מכבד זיין.

האט עס אמאל געטראפען, אז לאה־דבורה האט א גאנצען טאג קיין איין פרוטה ניט פערדיענט און עס איז ניט געווען וואס אנצובייסען, איז רבי נאטל אריבערגעגאנגען צום גביר פון שטעדטעל און געבעטען א נדבה, ניט פאר זיך חלילה, ער האט פיינד געהאט קצבה און פלעגט בעסער אונטערהונגערען איידער אנצוקומען צו מענשען. עס איז אבער ביי איהם געווען אן אורח, וואס טאר ניט אוועקגעהן הונגעריג פון זיין הויז, און אט צוליעב דער מצוה פון הכנסת אורחים פלעגט ער בעטען ביים גביר א פאר גראשען.

דער גביר פלעגט גאנץ אפט איין כעס ווערען אויף רבי נאטל׳ען, פארוואס ער דרעהט איהם די קאפ.

ערב יום כפור, נאכדעם, ווי ער האט זיך געלאזט שלאגען מלקות און זיך איבערגעבעטען מיט זיין חבר רבי ישראל, פלעגט רבי נאטל אוועק צום גביר און איינגעבויגענערהייד, מיט א וויינענדיגען קול האט ער געבעטען מחילה ביים נגיד.

ע ר, רבי נאטל, האט געבעטען מחילה ביים קארגען גביר...

* * *

נאכ'ן מחילה בעטען האט מען געאיילט אהיים צו דער סעודה המפסקת.

אין דער היים האט שוין געהערשט די גאנצע יום־כפור אטמאס־פערע. דער טיש איז געווען געדעקט מיט א צארטען ווייסען טישטוך, וואו עס זיינען געשטאנען די גלאנציג אבגעשייערטע זילבערנע לייכ־טערס. אין די לייכטערס זיינען געווען אריינגעשטעקט גרויסע וואקסע־נע אדער סטעארין ליכט. די מאכלים זיינען געווען געקליבענע און לייכ־טע. פון לאקשען און דעם כפרות־עוף איז די סעודה בעשטאנען. אויף די קונציג געפלאכטענע קיטקעס איז געווען אויסגעשפרייט דאס ווייסע, אטלאסענע אויסגענייהטע חלה־רעקעל. די מאמע איז געווען אנגעטהאן אין ריינע, געפלעטע ווייסע קליידער, די מיידלעך, וואס האבען צו כל נדרי געדארפט בלייבען אין הויז, זיינען געווען אין זייערע מארגען־קליידער, די אינגלאך ריין ארומגעוואשען און אויסגעפוצט. די מחזורים — דער ווייבערשער מיט'ן עברי טייטש און דער מענערשער מיט פרושים — זיינען געלעגען אויף א צווייטען טישעל שוין אנגעגרייט. אויפ'ן זעל־בען טישעל איז אויך געלעגען דעם טאטענס טלית און קיטעל.

ביים עסען זיינען אלע געזעסען שטיל און פערטראכט. די ווער־טער זיינען געווען געצעהלטע, די נויטיגסטע און זיינען ארויסגעזאגט געווארען לאנגזאם, ווייך, מיט א בעזונדערער צערטליכקייט. איטלי־כער איז געווען פערטיעפט אין די געדאנקען. די געזיכטער האבען אב־געשפיגעלט דעם אינערליכען נשמה־צושטאנד. א שטראם מיט געפיה־לען און רעיונות האט געפליסט אין מח. די רעיונות זיינען געווען פער־שיעדענע, טיילמאל ענטגעגענגעזעצטע. מורא און האפנונג, צווייפעל און בטחון האבען זיך דורכגעמישט. מען איז געזעסען שווייגענדיג און געווארט אויף דעם גרעסטען און הייליגסטען טאג פון יאהר, אויף דעם יום גדול ונורא, ווען דער פסק דין, דער אורטייל איבער'ן לעבען און טויט, איבער געזונד און פרנסה דארף ארויסגעטראגען ווערען.

וואָס וועט זיין איבעראיאָהר אין דער צייט? — האָט יע־דער איינציגער פאר זיך געטראכט. וועט אויך איבעראיאָהר די גאנצע פאמיליע זיצען אינאיינעם און פערפאסטען, אָדער... אָדער... ווער ווייס? און שווערע, פינסטערע, שווארצע פאָרשטעלונגען פאנגען אָן ארויפצו־קומען אויף דעם געדאנק און דאָס הארץ הויבט אָן צו קלעמען, צו ציהען, עס ווערט דורכגענומען מיט מורא פאר די צוקונפט. מען שטארקט זיך ניט צו טראכטען, ניט אויסטייטשען שלעכט, ניט ארייננעבען דעם יזטן אין מויל אריין. פאָרשטעלונגען, האלבע, צופיצעלטע פאָרשטעלונגען שטויסען זיך צוזאמען און עס בעקומט זיך א מישמאַש פון געדאנקען און איבערלעבענישען, אן איבערבליק אויף דאָס פערגאנגען יאָהר, א מטושטש׳ער בליק אין דעם אונבעוואוסטען צוקונפטיגען יאָהר.

וואָס ווערט אין דער קורצער צייט פון דער ערב יום־כפור׳דיגער סעודה המפסקת ניט דורכגעזופט אין מח?

מעהר ווי ביי אלעמען איז דאָס הארץ געווען פערדריקט און פער־קלעמט ביי דער מאַמען. די מאמע האָט, משמעות, טיעפער איבערגע־לעבט די ספיקות, די אונבעוואוסטקייטען, וואָס האָבען אזוי גענאָגט און געצופט די נשמה. זי האָט געקוקט אויף דעם טאַטען און די קינדער און געטראכט. לאנג טראכטען און פערבאָרגען א י ן ז י ך די פערשיע־דענע געפיהלען איז פאר איהר געווען אונמעגליך, זי איז געווען צו שוואך דערצו און גלייך נאָר ווי מען האָט אָנגעפאנגען צו בענשען האָט זי אָנ־געפאנגען צו וויינען אויפ׳ן קול. ווי שרעקליך, ווי הארצרייסענד עס איז געווען דער מאַמעס געוויין נאָכ׳ן פערפאסטען, ביים בענשען! א גאנצער ים פון ניט קלאָהרע, מטושטישע געפיהלען האָבען זיך אָבגעשפיגעלט אין דער מאַמעס טרעהרען און דער וואָלקען, וואָס איז שוין פון פריהער אָן געלעגען אויפ׳ן טאַטענס פּנים, איז געוואָרען נאָך טונקעלער און די שווע־רע מעלאַנכאָליע, וואָס האָט געדריקט די קינדער אויפ׳ן הארצען, איז גע־וואָרען נאָך שווערער.

נאָכ׳ן בענשען, ווען די זון האָט זיך אָנגעפאנגען צו קלייבען צו איהר נאכטרוה, האָט דער טאַטע ארונטערגענומען די שיך פון די פיס, האָט

אַנגעטהאַן דעם קיטעל, זיך איינגעוויקעלט אין טלית, און זיך גענומען קלייבען אין בית־המדרש אריין.

די מאמע מיט די קינדער זיינען אוועק צום זיידען זיך בענשען. אָהן דעם זיידענס ברכה האָט קיינער פון די קינדער ניט געוואגט צו געהן אין בית המדרש.

ביים זיידען אין שטוב האָבען זיך אַלע אייניקלעך צוזאמענגעטראָפען. ביי אנדערע ימים טובים פלעגען אזוינע בעגעגענישען פון די אייניקלעך פיהרען צו שטיפערייען, צו געשרייען, וועלכע זיינען ניט געווארען שטיל ביז די גרויסע האָבען זיך ניט אריינגעמישט און געמאכט א פשרה.

ביי דער בעגעגעניש ערב יום־כפור האָט זיך די קליינוואַרג פערהאַלטען רוהיג, מיט דרך ארץ, קיינער האָט זיך ניט ערלויבט צו הויבען א הויכען קול און צו מאכען אַן איבעריגע בעוועגונג.

דער זיידע איז געשטאַנען אַנגעטהאַן אין טלית און קיטעל. דער העלער פייער פון די אַנגעצונדענע גרויסע ליכט האָט בעלויכטען אין דעם דונקעלען צימער זיין געקנייטשט פנים. די אויסגעגעבענע טעכטער און שניר, וועלכע האָבען זיך גלייך נאָך די כפרות איבערגעבעטען, זיינען געזעסען און געווארט ביז דער זיידע וועט זיי געבען א וואונק. די אייניקלעך זיינען געשטאַנען נעבען די מוטערס און האָבען מיט א מאָדנעם יראת הכבוד געקוקט אויפ'ן זיידען, וועלכער איז אויסגעוואקסען אין א הייליגען.

מיר האָבען זיך געפיהלט רוהיגער, זיכערער ביים זיידען אין הויז. מיר האָבען געוואוסט, אז דער זיידע וועט אונז חס ושלום ניט ווינשען קיין שלעכטס, ער וועט אונז בענשען, און דעם זיידענס א ברכה וועט געווים מקוים ווערען.

בסדר, נאָכ'ן עלטער נאָך, איז יעדער צוגעגאַנגען צום זיידען. פריהער די טעכטער און די שניר און דערנאָך די אייניקלעך.

דער זיידע האָט אויפגעהויבען זיינע מאָגערע, ציטערענדיגע הענד, האָט זיי ארויפגעלעגט אויפ'ן קאָפּ און האָט מיט כונה, מיט'ן גאַנצען הארצען געבענשט.

ווען מיר האָבן פערלאָזען דעם זיידענס הויז איז דער ראנד פון הימעל געווען רויט ווי פייער. אויף די שטילע גאסען האָבען מיר אויף יעדען טריט בעגעגענט מאנסלייט אין טלית און קיטעל, יונגע פרויען אין ווייס-אטלעסענע הילעס, די עלטערע, די באָבעס, איינגעדעקט אין ווייסע ליילעכער.

אלע זיינען געגאנגען אין בית המדרש צו כל נדרי...

נעילה.

ניט לאנג איז געבליבען ביז דעם ענד פון די ימים נוראים. ניט מעהר ווי קנאפע צוויי שעה. דער אורטייל, דער גזר דין איז שוין ארויסגעטראָגען געוואָרען. דער מזל פון יעדער בעשעפעניש, אריינגערעכענט אויך דעם מענשען, איז שוין אָנגעשריבען און כמעט פער׳חתמ׳ט. קיין גרויסע ענדערונג קען שוין אין משפט ניט פאָרקומען. האָט די פמליא של מעלה ארויסגעטראָגען א פסק „זכאי" אויף אימיצען, וועט דער שטן שוין געוויס מעהר קיין שליטה ניט האָבען עס צו פערוואנדלען אין א „חייב". די, ווידער, וועלכע זיינען אבגע׳משפט געוואָרען, ביי וועמען דער גזר דין איז געווען „חייב", וועלען נאָר אין גאנץ זעלטענע פאלען, אין אויסנאהמס־פאלען, קענען פועל׳ן ביי דעם מלך מלכי המלכים, ער זאָל משנה הדין זיין.

גאָט ברוך הוא איז געוויס בארעמהערציג, אן אל רחום וחנון און טהוט פיעל חסד מיט די מענשען־קינדער; אין דער עלפטער שעה קען ער דאָס „חייב" פערוואנדלען אין א „זכאי". מיט מאנכע טהוט ער דאָס. ער שענקט זיי זיין גנאָד, זיין חסד. דאָס קען אבער נאָר זיין מיט יחידים, מיט איינציגע. בכלל וועלען שוין קיינע פערענדערונגען ניט פאָרקומען. ווי פערשריבען, אזוי וועט ווערען פער׳חתמ׳עט.

די גאנצע עדה פיהלט אן ערלייכטערונג. די גאנצע פירכטערליכע, מאוויים׳דיגע פראָצעדורע פון משפט איז שוין פערביי. נאָך דעם שטורם קומט א שטילקייט. די שווערע כמארעס, וואָס האָבען ווי בליי גע־דריקט אויפ׳ן הארצען אומגעפעהר זעקס וואָכען צייט, פאנגען שוין אן

צו פערשווינדען. עס ווערט לייכטער, פרייער. די מרה שחורה טרעט אָב. אויפ'ן געמיטה ווערט ליכטיגער.

די אונזיכערע שיף, וואָס האָט געמוזט דורכשניידען אין די לעצטע טעג אַזא שטורמדיגען, קאָכעדיגען ים, דערנעהנטערט זיך שוין צום ברעג. זי שווימט שוין אויפ'ן גלאַטען, רוהיגען וואַסער. ניטאָ מעהר קיין וויינען, קיין טרערען גיסען. וויפיעל עס זיינען געוועזן — זיינען שוין אויסגערונען געוואָרען פריהער. עס קלעמט שוין ניט אַזוי פאר'ן הארצען. די שווערע משא איז ארונטער. עס איז געוואָרען גרינגער.

די שטימונג האָט אויפגעהערט צו זיין שוואַרץ, געדריקט. זי איז אָבער ניט געוואָרען וואָכעדיג, קליינליך. די נעילה־שטימונג איז די שעהנסטע און די הייליגסטע, וואָס אונזערע טאַטעס האָבען אין זייער צייט דורכגעלעבט.

צו נעילה איז די נשמה ריין, ווי אין קדשי קדשים פון משכן. זי איז שעהן ווי די שכינה. זי איז צאַרט ווי דאָס געוועב פון די יריעות. דאָס שווערע, דאָס מגושם'דיגע איז ארונטערגעוואַשען געוואָרען דורך די טרער־רען, אין וועלכע מען האָט זיך אַזוי לאַנג געבאָדען. דער גאַנצער „איך" איז אויסגעלייטערט געוואָרען. די טהירישע ליידענשאַפטען און תאוות זיינען ווי ווילד־גראָז אויסגעוואָרצעלט געוואָרען פון דער נשמה. די נשמה האָט זיך בעפרייט פון גוף. א מלאך האָט זיך אין איהר בעזעצט און איז ארויף מיט איהר אין די הימלען.

וואָס פיהלט מען אין אזא צייט? אין אזא צייט ווילט זיך צוזאַמען מיט די מלאכים זינגען א ליעד, א לויב־ליעד, א שבח צו דעם בורא, וואָס האָט בעשאַפען אלע וועלטען, אלע חיות און פלאַנצונגען, איבער וועלכע ער האָט געלאָזט קעניגען דעם מענש. דער בין השמשות פערשטאַרקט די הויכע, פּאָעטישע פיהלונג. דער צאַנקענדיגער פלאַם פון די וועקסענע ליכט, וואָס האלטען ביים אויסגעהן, פלאַנצט איין אין דער נשמה, צוזאַ־מען מיט דעם בין השמשות, א שטילע, רוהיגע בענקעניש.

די נעילה־שטימונג קען ניט אויסגעדריקט ווערען דורך ווערטער, ניט דורך ליניען און פאַרבען. קולטור־מיטלען זיינען ניט גענוג אויסצודריי־קען אזא שטאַרקע, גייסטרייכע, הויך־פּאָעטישע פיהלונג, וואָס עס הערשט

אין אזוינע מאָמענטען. געזאנג — איז דער איינציגער וועג, ווי ארויסצו־טראָגען דרויסען דאָס, וואָס מען פיהלט אין אזא צייט.

און דער עולם פאנגט אָן צו זינגען...

דער ניגון פון נעילה־קדיש איז צוזאמענגעזעצט פון איינפאכע פּשוט'ע טענער, אבער ווי שעהן, ווי הערליך אָט די פּשוט'ע טענער קלינ־גען! קיין סימפּאָניע אין דער וועלט קען ניט איבערגעבען אזא טיף־רע־ליגיעזע, אזא פּאַטעטיש־געהויבענע בין השמשות שטימונג, ווי דער גע־זאנג ביים קדיש פון נעילה.

דער נגון פון נעילה קדיש איז דאָס אידישסטע געזאנג, וואָס מיר פערמאָגען. כל נדרי איז בעשאפען געוואָרען אין פערלויף פון דער גע־שיכטע. די טענער פון נעילה־קדיש זיינען קיינמאָל ניט בעשאפען גע־וואָרען. זיי זיינען געבוירען געוואָרען צוזאמען מיט דעם אידען. אין איהם פיהלט זיך אונזער אָריענטאַלישע אבשטאַמונג, אונזער לאנגער גלות און די האָפנונג אויף שפּעטער. ווען מען זינגט דעם נעילה־קדיש לעבט מען איבער ניט דעם בין־השמשות פון טאָג, נאָר דעם בין־השמשות פון יאָהר, דעם בין־השמשות פון גאנצען לעבען.

דער נעילה נגון גלעט און צערטעלט די נשמה. עס ווערט פון איהם אזוי זיס, אזוי מחיה'דיג, דאָס עס ווילט זיך, אז ער זאָל דויערן אָהן אן ענד. מען וואָלט זיך געפיהלט גליקליך, אויב די וועלט וואָלט זיך אָב־געשטעלט אָט ביים זינגען פון'ם נעילה־קדיש און ווייטער זיך ניט גע־ריהרט.

ווען דער רב פון אונזער שטעדטעל, רבי יאנקעלע חריף, האָט מיט זיין זיסען, בנעימות'דיגען, הארציגען קול אָנגעפאנגען צו זינגען דעם נעילה־קדיש מיט דער בעגלייטונג פון דעם חזן'ס משוררים, וואָס האָבען ארומגערינגעלט דעם עמוד, בעלויכטען מיט די לעצטע שטראהלען פון דער יום־כפור־דיגער זון, האָט זיך געדוכט, אז די מלאכים פון הימעל זיינען ארונטער מיט זייער גאנצער הימעלשער קאפּעליע און געהאָלפען מיטזינגען.

דער הונגער, די מידקייט און די גאנצע אָנגעשטרענגטקייט פון דעם וויינען און זאָגען זיינען אוועק ווי א רויך. מען איז מיטגעריסען און פער־

כאפט געווארען מיט דער שעהנער מעלאדיע. ווי א זיסער עלעקטרישער שטראם איז יעדער טאן דורכגעלאפען דורך די נערוועז, וועלכע האבען זיך פשוט געטרייסעלט, געציטערט, ווי די סטרונעס פון א פידעל.

צוויי מאל אין יאהר פלעגט דער רב אנטלייהען פון חזן זיינע משוררים: שמחת תורה צו די הקפות און יום כפור צו נעילה. פון לאנגע צייטען איז געווארען א מנהג, אז דער שליח צבור פון נעילה זאל זיין דער גרעסטער איד, דער רב. די משוררים גופא האבען זיך דעמאלט געפיהלט הייליגער אונטער דעם רב'ס השגחה און האבען געזונגען ניט גע־צוואונגענערהייט, נאר מיט'ן גאנצען הארצען און מיט דער גאנצער נשמה.

נעילה איז דער קדשי קדשים פון די ימים נוראים. דער נעילה נגון — דער שיר השירים פון אלע תפילות. מאמענטענווייז הערט מען אפילו אויף צו טראכטען וועגען דעם גזר דין, וואס דארף איצט פער'חתמ'עט ווערען. מען פערגעסט זיך אן דעם מארגען. די צייט איז אזוי שעהן, אז מען פערגעסט אן אלעם. מען ווערט פערכאפט מיט איהר שעהנקייט. גאט איז הייליג, די מלאכים זיינען הייליג, די וועלט איז הייליג און דער מענש איז הייליג....

די טויערן פון די הימלען זיינען אין דער צייט אפען. ניטא קיין מחיצה צווישען אידען און די מלאכים. דער איד פיהלט די התקרבות צו דער שכינה און וואלט וועלען זיך מתדבק זיין, אויף אייביג פערבלייבען מיט איהר, מיט דער שכינה.

עס קלינגט דעריבער אזוי אויפריכטיג, אזוי שעהן, אזוי ריין דער יחביאנו בצל ידו תחת כנפי השכינה.

צו נעילה איז קענטיג אן אמת'ע התפשטות הגשמיות. אין יענער צייט איז דער איד אינגאנצען אויסגעטהאן פון די ערדישע גלוסטען און תשוקות. זיין גייסט שוועבט אין א סביבה פון הוילע רוחניות, אין אן עולם שכלו טוב, אין א הימעלשער וועלט, וואו מען לעבט אייביג, וואו דער מלאך המות האט קיין שליטה ניט; אין א וועלט פון אמת, צדק און יושר. דער נצוץ, דער געטליכער פונק, איז משפיע, גיט אריין חיות, הגם מען האט שוין איבער א מעת־לעת גארנישט אין מויל געהאט; ער וואר־

רעמט און לייכט, ניט געקוקט, וואָס די זון איז שוין במעט אונטערגע־גאנגען און די נאכט שאָטענס שפרינגען ארום אויף די אינוועניגסטע ווענט פון בית המדרש.

צו נעילה הערט גאָט אויף צו זיין דער ריכטער. ער ווערט דער סימ־באָל פון היילינקייט.

דער המלך הקדוש וועגט אריבער דעם דיין אמת, דעם אל קנא ונוקם.

און ווי גאָט איז הייליג, אזוי איז אויך הייליג זיין פאָלק ישראל!

יעדער פשוט׳ער איד פון א גאנץ יאָהר ווערט צו נעילה געהייליגט. פיעל, זעהר פיעל וואָלטען אין אזא צייט ביישטעהן דעם נסיון און זיך מקריב זיין על קדוש השם.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נעילה האָט אזוי פערכאָפּט דעם עולם, אז קיינער האָט ניט בע־מערקט ווי די זון איז פערגאנגען. איין־איינציגער שטראהל בלאָנדזשעט נאָך ארום אויף דער ערד, וואָס איז שוין איינגעהילט מיט דער טונקע־לער נאכט־הילע. די ליכט, וואָס האָבען געברענט איבער פיער און צוואנציג שעה, האַלטען שוין ביים אויסגעהן. דער פלאַם פון די אויסגע־ענדיגטע וואַקסענע ליכט שפּרינגט און טאנצט שטארק נערוועאיש און די אידען אין די ווייסע קיטלען און די טליתים, און די אידענעס אין די ווייסע לייכער דאָרטען אין עזרת נשים שטעהען נאָך אויף די פיס. דער אָרון קודש איז נאָך אָפען און די ספרי תורות אין די ווייסע העמדלעך קו־קען ארונטער אויף די מתפּללים.

דער גרויסער טאָג מוז נאָך פערענדיגט ווערען מיט א תקיעה.

אויף דער תקיעה וואַרטען אַלע מיט אונגעדולד, מיט שרעק. מען ווייס, אז די תקיעה קען שוין קיין זאך ניט מתקן זיין. עס איז שוין פער־שריבען און פער׳חתמ׳עט. דער גרויסער משפט איז צו ענד. דער פּסק דין איז שוין ארויסגעטראָגען. די תקיעה וועט אבער בכלל ווייזען וואָס פאר א פּסק דין די עדה אידען האָבען געקראָגען. דאָרטען אויבען איז טאַקע שוין אלעס בעשלאָסען געוואָרען, צי „חייב“, צי „זכאי“, אבער דאָ אויף דער ערד ווייס מען נאָך ניט פון דעם פּסק.

מעהר ווי אלע ציטערט ר' שלום וואָלף דער בעל־תוקע. ער וואָלט וועלען די תקיעה זאָל זיין א קלאָרע, א ריינע, אָהן א פּגימה, אָבער ווער ווייס... ער איז דאָך ניט מעהר ווי א שליח. די תקיעה וועט נאָר לאָזען הערען דאָס, וואָס עס איז אָבגעפּסק'ענט געוואָרען אויבען.

אָט שטעהט ער שוין אויפ'ן בימה. די ליפּען זיינען פערטריקענט, די הענט ציטערען. ער שטאַרקט זיך אבער. ער האָט בטחון, אז אלץ איז דאָרטען גוט. גאָט איז דאָך אַן אל רחום וחנון.

עס ווערט שטיל. יעדערער האלט איין דעם אָטעם. רבי ישראל צעס־נעס גיט א געשריי מיט זיין בעקאַנטען באַסאָווען קול: תקיעה!

און רבי שלום־וואָלף בלאָזט מיט'ן שופר.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ער האָט זיך ניט פערהיקעט. די תקיעה איז ארויס א קלאָרע.

„ז כ א י", „נ י ט ש ו ל ד י ג" הייסט עס. אזוי האָט מען גע־פּסק'ענט אויבען! אלע פאַנגען אָן צו אָטעמען פריי. אויפ'ן הארצען ווערט פרעהליך. די שווערע אָנשטרענגונג פון די ימים נוראים פערשווינדט און מען שרייט אויס מיט הויכע, קלינגענדיגע שטימען:

לשנה הבאה בירושלים.

* *

גלייך נאָך נעילה איז זיך דער וויבערשער עולם צוגאַנגען אהיים און די מענער זיינען געבליבען אין שוהל ביז איבער מעריב.

נאָך מעריב איז שוין די נייע האלבע לבנה ווי א סערפּ געהאַנגען איבער'ן שול־הויף און דער עולם האָט זיך געשטעלט איהר מקדיש זיין...

לעבעדיג, מונטער האָט מען זיך איינע די אנדערע געזאָגט און גע־ענטפערט: שלום עליכם, עליכם שלום...

— א גוטען חודש, א גוטען יאָהר!

— גם אתם!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין דער היים איז געווען ליכטיג, וואַרעם, פרעהליך. דער גרויסער, בייביגער סאַמאָוואר איז געשטאַנען אויפ'ן טיש. הייסע, גליהענדע קויה־

לען זיינען געפאַלען פון זיין קוימען אויפ'ן מעשענעם טאַץ. דאָס וואסער האָט פרעהליך געזידט און געקאָכט. מען האָט זיך דערצעהלט וועגען תענית און די נגונים. קרובים, שכנים און אזוי גוטע פריינד זיינען געקומען געוואָר ווערען וואָס מען מאַכט.

נאָך דער סעודה האָבען זיך אַלע אוועקגעלאָזען צום זיידען, וועלכער האָט אָבגעפאַסט שפּעטער ווי אַלע און צווישען די געריכטען האָט ער און דער אורח און די אייניקלעך אָנגעפאַנגען צו זינגען דעם „הדו“, דעם פרעהליכען יום־טוב'דיגען זמר פון שמחת בית השואבה.

* *

אין זעלבען אווענד פון מוצאי יום כפור, פאַר האַלבע נאַכט, איז אריינגעשלאָגען געוואָרען דער ערשטער צוואָק פאַר דער סוכה.

סוכות.

אבגעריסען איז דער איד פון דער נאַטור. ער איז ווייט פון די פעל־דער און וועלדער, וואו מען קען פריי אָטהעמען און פריי הנאה האָבען פון די ברייטע לאַנדשאַפטען. דער חוש פאר די שעהנע נאַטור איז אבער ביי איהם ניט פערטעמפט געוואָרען. דער לאַנגער גלות האָט ניט געקענט פערדארבען דעם שעהנקייטס געפיהל, וואָס ליגט איינגעוואָרצעלט טיעף אין דער נשמה.

ביי יעדער געלעגענהייט זיך צו בעגעגענען פנים אל פנים מיט דער נאַטור אדער מיט א טייל פון איהר קלייבט דער איד נחת. ער קוועלט אָז, ווען ער קען זיך ארויסרייסען פון שטוב און זיין אונטער'ן בלויזען הימעל. ער האָט האָלד די מצוות, וואָס רופען ארויס די זכרונות פון דער אַלטער פערגאַנגענהייט, פון יענע צייטען, ווען ער איז געזעסען תחת גפנו ותחת תאנתו.

פון אַלע ימים טובים איז סכות דער פרעהליכסטער. סכות איז דער חג האסיף, דער ערנטע־פעסט.

ביי אַלע פעלקער איז א גרויסער יום טוב נאָכ'ן שניט, ווען מען פיהרט ארונטער די גאַרבען פון פעלד. מען פרעהט זיך מיט דער מוטער־נאַטור, וואָס ערנעהרט אַלע בעשעפענישען: די פיש אין וואסער, די פויגעל אין דער לופט און די חיות מיט'ן מענשען אויף דער יבשה.

דער איד איז זיך אויך משמח נאָך דעם, ווי די תבואה איז שוין אראָבגענומען פון פעלד. אין זיין זכרון טראָגט זיך דער איד אריבער אין יענע אַלטע גוטע צייטען, ווען מען פלעגט אַליין בעארבייטען די ערד, ווען מען פלעגט אַליין אַקערן, אַליין זעען, אַליין שניידען און אַליין אריינ־

פיהרען די תבואה אין שייער.

דער איד וויל ניט טראכטען פון דעם אַנקומענדיגען קאלטען, נאַסען ווינטער, ווען דער מוח וועט שטארק דארען אויף דער ביטערער חיונה, ער וויל פערגעסען אַז דער נאָהנטער צוקונפט און פאנטאזירט פון דער אלטער, גאנץ אלטער פערגאנגענהייט, ווען אלע תבואות זיינען שוין גע־ווען אונטער׳ן דאך, ווען די ווענד פון די זאסיקעס האָבען זיך געבויגען אונטער די דיקע, פעטע זאנגען, ווען מען איז מיט דער חיונה פאר א גאנץ יאָהר שוין געווען בעזאָרגט, ווען אלע ברכות פון ויתן לך זיינען מקוים געוואָרען.

די סוכה דערמאָנט אָן יענע שעהנע, גוטע, גליקליכע צייטען. ער זיצט דעריבער אין איהר מיט פערגעניגען, ניט געקוקט, וואָס דער הערבסט ווינד רייסט זיך אריין דורך די שפאַלטען פון די דינע ווענטלעך, וועלכע זיינען צונויפגעשלאָגען געוואָרען פון אלטע ברעטלעך און שפענדלעך.

דער סכך דריקט ניט אזוי אויפ׳ן קאָפּ, ווי די סטעליע אין די היי־זער, און ניט געקוקט, וואָס די פענסטער זיינען אין סוכה קיינמאָל ניט אזוי געראָטען, דאָך פיהלט זיך אין איהר דער פרומער איד גאנץ הרחבה־דיג. אפילו דער אויפגעקלעהרטער, דער משכיל, האָט ליעב די סוכה. ערשטענס דערפאר, וואָס זי דערמאָנט דאָס שעהנע נאַטור־לעבען און, צווייטענס, ווייל זי, די סוכה, איז דער סימבאָל, די עמבלעם פון איצטי־גען גלות, פון דעם נע־ונד לעבען.

וואַלגערען זיך דען ניט די אידען ארום אין פערלויף פון צוויי טויזענד יאָהר אין לייכטע, ווינדיגע, אויף גיך אויפגעשטעלטע סוכות? האָט דען אונזער גאנצעס לעבען ניט מעהר וואָלקענס ווי זונען־שיין?

אונזערע טאטעס האָבען דעריבער מיט גרויס חשק געקלאפּט די ברעטלעך, געשלאָגען די צוועקעס פאר די זיעבען־טעגיגע געצעלטען און מיר, אינגלעך, פלעגען שלעפּען דעם סכך מיט׳ן גאנצען כח און העלפען דעקען די אידישע סוכה, וואו עס בעדארף זיין מעהר שאָטען ווי ליכט...

אפשר נאָך מעהר ווי די סוכה זיינען אונזערע טאטעס געווען ליעב דער אתרוג מיט׳ן לולב, די הדסים מיט די הושענות. ווי ציטריג דער אתרוג איז געווען ביים טאטען? ווי ער האָט איהם געצערטעלט, עס זאָל

חס וחלילה אויף איהם קיין שטויבעלע ניט פאלען? ווי ער האט איהם געוויקעלט אין די פאקעלעס, וואס האבען אזוי געשמעקט מיט ציטראָ־נען אראָמאט און געבראכט א גרוס פון ארץ ישראל — דאס לאנד פון די פאטערס.

א מוטער ציטערט איבער איהר בן־יחיד׳ל ניט אזוי פיעל, ווי אונ־זערע טאטעס פלעגען ציטערען איבער דעם אתרוג, דעם מהודר, וואס האט געמוזט זיין גאנץ, אָהן א ברעקעל פגימה, אפילו ווי א שפילקע קעפעל, וואס האט בעדארפט האבען א פרוכטיגע, געלע פארב, א שעהנעם גע־וואוקס און א שעהנעם, ארויסגעוואקסענעם פטום.

מיר, קליינע וועווריקעס, פלעגען ערב סכות ניט טארען זיך צוריה־רען צום קאמאר, וואו עס איז געשטאנען די זילבערנע פושקע, אין וועל־כער עס איז געלעגען גאנץ בעקוועם איינגעוויקעלט אין פאקעלעס מיט׳ן פטום ארויף דער מהודר׳דיגער אתרוג.

די מאמע האט אויך געהאט ניט ווענייג צרות פון אתרוג. זי האט געמוזט אויפפאסען, אז עס זאל אין צימער, וואו דער אתרוג איז געלעגען, ניט זיין צו ליכטיג און צו פינסטער, ניט צו טרוקען און צו נאס. זי האט אבער ניט געזשאלעוועט איהר ארבייט און אבגעהיט די טעמפעראטור און די ליכט. זי האט געוואוסט, אז דער טאטע איז א גרויסער מקפיד צו האבען אן אתרוג א מהודר, א שעהנס, א פיינס און פלעגט טאקע אליין אויף קלייבען נחת פון איהם, פון מהודר.

אין אן אנדער ווינקעל פון צימער, וואו דער אתרוג איז געלעגען, איז געשטאנען א דייזקע וואסער, וואו עס זיינען געווען איינגעטונקט ביז א דריטעל, פונקט אזוי ווי דער אתרוגים סוחר האט גע׳פסק׳ענט, די הדסים.

די הדסים האבען געמוזט זיין לכל הפחות דריי טפחים פון אויבען, תלתא בקן אחת. די דריי בלעטלעך, וואס האבען ארומגערינגעלט דעם שטאנגעל, האבען געמוזט ארויסגעהן פון איין נעסט.

אויף א קליינעם טישעל זיינען געלעגען אויף האלב־פייכטע מאך די ערבות (הושענות), וואס דער קברות איד פלעגט אנרייסען נעבען בית עולם. אנגעשפארט אין טישעל איז געשטאנען דער לולב — דער צענטר פון דעם גאנצען הייליגען בוקעט.

דער לולב מוז זיין א ירוק, א גרינער, א הייךיאָהריגער. מיט א יבש, מיט א פערטריקענטען, מיט א פאראיאָהריגען לולב פלעגט מען זיך בענר־צען נאָר על פי הדחק, אין א צייט, ווען קיינע אנדערע זיינען ניט געווען.

די בלעטער פון לולב זיינען געווען פליישיגע, זאנפטיגע, דורכגע־זעטיגט מיט דעם פעטען שטארקען פלאנצען־זאפט. עס האָט פון זיי גע־שפּריצט א פרישקייט, עס האָט זיך געפיהלט אן אנגענעהמער געזונדער אראָמאט. אויבען האָט דער לולב געמוזט זיין גאַנץ. די צוויי צענטראלע בלעטער, וואָס וואקסען פריהער פּאראלעל איינע קעגען די אנדערע און געהען זיך שפּעטער פאַרנאַנדער אין ענטגעגענגעזעצטע ריכטונגען, האָ־בען געמוזט זיין צוזאמענגעוואקסען. א סדוק, א געשפּאָלטענער לולב, איז פסול און מען טאָר אויף איהם קיין ברכה ניט מאכען.

מיט א טאָג פריהער איידער רבי שלמה זלמן פלעגט דארפען געהן אָנקוקען דעם „אתרוג" (אונטער'ן "אתרוג" האָט געהייסען דער גאנצער געשטעל: דער אתרוג גופא, דער לולב און די הדסים), פלעגט ער פּאמע־ליך דורכקוקען זיינע ברילען, אויב זיי זיינען גאַנץ, זיי גוט אויסווישען מיט דער פאטשיילע און זיי האַלטען אָנגעגרייט.

ביים קלייבען דעם אתרוג פלעגט ער אונטערזוכען און נאָכזעהן יע־דען פּינטעלע, יעדע שטויבעלע, וואָס איז געלעגען אויפ'ן אתרוג. אליין פלעגט רבי שלמה זלמן ניט געהן קויפען אן אתרוג. ער האָט זיך ניט אָנ־געטרויט אזא וויכטיגע ארבייט, פלעגט ער מיטנעהמען מבינים, וואָס ליי־דען ניט פון שנופּען, רחמנא לצלן, וואָס האָבען א גוטען חוש הריח און ביי וועמען עס טרעהרט ניט פון די אויגען, וואָס האָבען א גוטען חוש הריאה.

ניט אזוי גיך פלעגט רבי שלמה זלמן ענדיגען מיט'ן אתרוגים סוחר. ער האָט געמוזט אפריהער פונאנדערוויקלען אלע אתרוגים, זיי אויסלי־גען אין א רייהע איינער קעגען די אנדערע און אָבוועגען די מעלות און חסרונות פון יעדען בעזונדער. דער אויסערוועהלטער אתרוג האָט בע־דארפט זיין דער גרעסטער מהודר פון קאַסטען.

ווען דער אתרוג איז שוין געלעגען ביי רבי שלמה זלמן אין הויז אלס זיין אייגענטום, האָט די גאנצע שטעדטעל געוואוסט, אז רבי שלמה

זלמן האָט איינגעהאַנדעלט דעם טייערסטען אתרוג, דעם שעהנסטען מהודר.

רבי העשיל, איינער פון די פּני, וואָס האָט אויך געהאַט א חזקה צו האָבען א גרויסען מהודר, האָט שטאַרק מקנה געווען רבי שלמה זלמן'ען פאַר דאָס גליק, וואָס איז איהם אריינגעפאַלען.

אין דער פריה צום דאַווענען, איז רבי העשיל צוגעגאַנגען צו רבי שלמה זלמן'ען און האָט, אזוי ווי ער וויים פון קיין זאַך ניט, א פרעג גע־טהאָן:

— האָט איהר שוין געזעהן אן אתרוג ביי לייבע דעם רבי'נס?

— שוין געענדיגט, ברוך השם, מיט איהם נעכטען פאַר מנחה — ענטפערט רבי שלמה זלמן מיט ניט ווייניג שטאָלץ.

— נו, א מהודר? — פרעגט ווייטער רבי העשיל.

— שייך א מהודר, א מהודר שבמהודרים, א מובחר שבמותחברים! אן אמת'ער ארץ־ישראל'ניק און א פּטום ווי ביי א קאַראַפּירער. הייגט א מראה! הייגט דער גדול! פּש... אן אמת'ע צאַצקע. דער כהן־גדול אליין האָט געמעגט מיט איהם בענשען. ווילט איהר אפשר א קוק טהאָן אויף איהם, רבי העשיל?

— מהיכי תיתי. פאַרוואָס ניט, לאָמיך טאַקע אויך אָנקוקען אייער מציאה — האָט רבי העשיל געענטפערט מיט אביסעלע קנאה, פאַר וואָס רבי שלמה זלמן האָט אויסגעכאַפּט דעם בעסטען מהודר.

ביי רבי שלמה זלמן'ן אין שטוב האָט מען קודם כל זיך גוט אויס־געשנייצט די נעזער, געוואַשען די הענד, גוט, טרוקען זיי אָבגעווישט און אנטהוענדיג די ברילען אויפ'ן נאָז, האָט מען אָנגעפאַנגען צו קוקען אויפ'ן מהודר. רבי שלמה זלמן מיט נחת און מיט גאוה און רבי העשיל מיט ער־גערנים און מיט קנאה...

דעם ערשטען טאָג סכות פלעגען די עלטערע אידען אויפשטעהן צור־זאַמען מיט די ערשטע שטראַהלען פון דער מאָרגען־זון, פלעגען ארויס־נעהמען דעם אתרוג און איהם איבערלעגען אין צאַרטע ווייסע וואַטע. די הדסים זיינען ארויסגענומען געוואָרען פון דייזשקע און צוזאַמען מיט די הושענות האָט מען זיי ארומגעבונדען אונטען ארום דעם לולב. די הדסים

מיט די הושענות האָט מען בעהעפּט צום לולב מיט רינגעלעך אָדער מיט א הדס, וואָס די אינגלעך פלעגען קונציג אויספלעכטען פון לולב־בלעטער.

אז אלעס איז געווען צונויפגעשטעלט, איז מען אריין אין סוכה בענ־שען אתרוג.

אין סוכה איז געווען קאלט. דער פערפרוירענער מאָרגען־טהוי האָט ערשט אָנגעפאנגען אָבצוגעהן און האָט געטריפט פון'ם סכך, וואָס האָט ארויסגעגעבען א שטארקען וואלד־ריח.

אין איין האנד דעם אתרוג, אין דער צווייטער דעם לולב, האָבען אונ־זערע אידען מיט גרוים כונה געמאכט די ברכה שהחיינו.

דער סכך־דאך, דער שעהנער גרינער פאלמען־צווייג, די פרישע דריי בלעטערדיגע מירטען און די שעהנע פרי, דער אתרוג גופא. האָבען זעהר שטארק אָבגעפרישט אין זכרון די אלטע טרוימען פון א לעבען נאָהענט צו דער נאַטור.

נאָכ'ן טאַטען איז געגאַנגען די מאַמע בענשען אתרוג. אליין א גע־לערענטע, האָט זי געוואוסט, אז דער אתרוג מוז אָנהאלטען זיין מהודר'־דיג פּנים ביז הושענה רבה, און האָט אויפגעפּאַסט איהרע הענד זאָלען זיין טרוקען בעת זי נעהמט דעם אתרוג.

צרות פלעגט זיין מיט דער דינסט־מיידעל, וועלכע האָט געמוזט ניט נור וואשען, נאָר שייערען די הענד א היבשע צייט איידער מען האָט איהר אויף א רגע אָנגעטרויט דעם אתרוג.

— זיינען דיינע הענד ריין? פלעגט די באַלעבאָסטע נעהמען צום דאַפראָס דאָס מיידעל, וואָס איז געשטאַנען ביים אריינגאַנג אין סוכה, זיך געווישט מיט'ן פאַרטוך די נאָז און געוואַרט ביז וואַנעט עס וועט קומען איהר צייט צו בענשען אתרוג.

— ריין ווי גאָלד — האָט זי מיט שטאָלץ געענטפערט.

— ווייז אַקאָרשט — האָט די באַלעבאָסטע זיך געוואָלט אליין איי־בערצייגען. — וואָס מיינסטו, דאָס איז א בולבע, אָן עפּיל, א באַרנע איז דאָס? דאָס איז דאָך אן אתרוג! — פלעגט די באַלעבאָסטע בע'טעם'ען איהר געניויע אונטערזוכונג.

אין בית־המדרש האָט יעדער נכבד געטראָגען דעם אתרוג אליין. שטאָלץ איז געווען רבי שלמה זלמן, ווען ער איז געגאַנגען מיט דעם מאַנ־טעל אויף די פּלייצעס, אין דער רעכטער האַנד די זילבערנע פּושקע מיט'ן אתרוג און אין דער לינקער האַנד — דעם לולב. נור א געליעבטער, וואָס טראָגט א בוקעט שעהנע, פרישע בלומען צו זיין געליעבטע, קאָן פער־שטעהן, וואָס יעדער פרומער איד האָט געפיהלט, ווען ער איז זיך געגאַנ־גען מיט'ן אתרוג און לולב אין בית־המדרש.

ביי דעם „אנא" פון הלל איז געווען שעהן צו זעהן, ווי די לולבים האָבען זיך בעוועגט אזוי סימעטריש אין מזרח און מערב, אין צפון און דרום, אויבען און אונטען. דער גאַנצער בית המדרש איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין א גרין הויז מיט די שעהנסטע טראָפּישע פלאַנצונגען.

נאָך שעהנער איז די פּראָצעסיאָן, די הקפות ביים הושענות זאָגען. די ספר תורה איז געשטאַנען אויפ'ן בימה ארומגערינגעלט מיט א בעוועג־ליכען פּרעכטיגען רינג פון יונגע, גרינע, שעהנע פּאַלמען־צווייגען, וואו די בלעטער האָבען ארויסגעלאָזען א געהיימניספולען גערויש.

אין קאַלטען בית־המדרש האָט מען אָט איצט, הערבסט־צייט, דער־פיהלט דעם בשמים'דיגען, פיעל־ריחות'דיגען פריהלינג.

הושענה רבה.

ווען איהר בלעטערט דורך א פנקס פון די חברות: משכיל אל דל, סומך נופלים, לחם עניים, בקור חולים און דאס גלייכען, וועט איהר שטענדיג געפינען אין דער רשימה פון די הכנסות א גרויסע סומע געלד פאר „הושענות“.

יעדע חברה פלעגט בארגען און לייהען און מאכען מעהר הוצאות וויפיעל מזומן עס איז פאראן ביים גאמן אויף דעם חשבון פון הושענות־אויסטראגען.

די הושענות זיינען געווען די בעסטע סחורה, פון וועלכער א חברה האט געקענט מאכען רוחים, און די נאכט פון הושענה רבה איז געווען די פאסיגסטע צייט דערצו.

פאר דעם שעהנעם סימבאלישען נאמען אליין, וואס די האלב אב־געוועלקטע קליינע ווערבעס האבען זוכה געווען, פערדיענען זיי, מען זאל מיט זיי האנדלען ניט פאר פריוואטע עסקים, נאר פאר חברות, וואס זייער צוועק איז אויסצוהעלפען, אונטערצושטיצען א נויט בעדערפטיגען.

די הושענות האבען בעסער ווי טויזענדע דרשות ערוועקט דעם רחמנות געפיהל און ארויסגערופען דעם געדאנק, אז איין מענש מוז דעם צווייטען ארויסהעלפען אין דער צייט פון נויט.

דער איד פערשטעהט גאנץ גוט, אז אום גאט זאל איהם העלפען, דארף ער, וואס וויינט און בעט זיך: „הושענה!“, קודם אליין העלפען אנ־אנדערן. מען קען ניט האבען פערשטאכענע אויגען און קומען בעטען

הילף, בעת מען וויל אליין ניט העלפען. וויל מען אז גאָט זאָל זיין צו א ו נ ז גוט, דארפען מ י ר זיין גוט צו לייטען.

„העלף אונז, גאָט!", שרייען די אידען אום הושענה רבה.

„העלפט זיך איינע די אנדערע", רופט אן אינערליכע שטים.

און מען העלפט זיך טאקע אויס.

הושענה רבה איז געווען דער הילפס־טאָג ביי אונזערע טאטעס און זיידעס. אין דער צייט האָט יעדערער געפיהלט זיינע התחייבות'ן, זיי־נע פליכטען צו זיינע מיט־מענשען און האָט געהאָלפען מיט א פולער האנד און מיט א גאנצען הארצען.

די ווערבעס, די הושענות זיינען פערבונדען מיט א וויכטיגען קאַ־פּיטעל פון דער אידישער פערגאנגענהייט. איינע פון די שעהנסטע בלע־טער איז אין אונזער דיקען היסטאָרישען בוך דורך זיי פערשריבען גע־וואָרען.

אין דעם גלות בבל, נאָך דעם חורבן פון ערשטען בית המקדש, ווען מען האָט אונז פערטריבען פון אונזער לאנד און מיר האָבען געמוזט זיך ארומוואלגערן אין א גלות־לאנד, ארום די טייכען פון אונזערע אונטער־דריקער, און אין דער שטיל וויינען אויף אונזער פערלוירען היים, אויף ציון, האָבען מיר אויף די ווערבעס אויפגעהאנגען אונזערע פידלען.

ניט אויף בלומען האָבען מיר אויפגעהאנגען אונזערע אינסטרו־מענטען פון פרייד, ניט אויף הויכע ביומער האָבען מיר געלייגט אונזע־רע האָפנונגען, נאָר אויף די אָרעמע, מאָגערע, פערדארטע ווערבעס.

על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו...

די איינפאכע ווערבעס, די וואָס וואקסען פאזע טייך, אונטער'ן בארג, די, אויף וועלכע מען טרעט אָהן רחמנות, ברייגנען מעהר טרייסט צו דער אידישער צוואוועהטאָגטער נשמה, ווי די הויכע דעמבעס, וועלכע פערררייסען דעם קאָפּ...

ווען אונזערע טאטעס האָבען בעדארפט קלייבען געלד, האָבען זיי דעריבער גענומען א פּאַק ווערבעס אונטער'ן אָרעם און מיט זיי געגאנגען פון הויז צו הויז.

מען האט געהאלפען מיט הושענות אום הושענה רבה...

אין דער נאכט פון הושענה רבה איז די גאנצע שטעדטעל געווען אויף די פיס. קיינער איז ניט געשלאפען; אלעמען האט זיך געוואלט זעהן ווי דער הימעל שפאלט זיך. ווער וואלט דאס וועלען פערשלאפען אזא וויכטיגען מאמענט, אזא גרויסע געלעגענהייט אין לעבען?

די עלטערע אידען זיינען געזעסען אין בית המדרש און געזאגט דעם תקון. די באלעבאסטעס האבען זיך א גאנצע נאכט געפארקעט אין קיך. די קליינע אינגלעך פלעגען ארומלויפען אויפ'ן שול-הויף אוןווארטען מיט גרויס אונגעדולד אויף דער רגע, ווען מלאך מיכאל וועט ארונ־טערקוקען אויף דער ערד. די יונגע-לייט — זיי האבען געטהאן די וויכ־טיגסטע ארבייט: זיי האבען אויסגעטראגען הושענות פאר זייערע חברות.

* * *

צוויי אזייגער באגינען.

די נאכט איז קאלט אבער פריש. אויף דעם קלא־רען געשטערענטען הימעל שווימט שטאלץ די לבנה. זי איז אינ־גאנצען ענטפלעקט מיט איהר ליכטיג פנים. ערגעץ וואו שטעהט א פער־טראכטער איד אוןווארט אויף דער רגע, ווען אלע זיינע בקשות קענען ערפילט ווערען. דערווייל זוכט ער אין דער לבנה יהושע בן נון'ס פרצוף. פון די ליכטיגע שולען און בתי מדרשים טראגט זיך א געמיש פון פער־שידענע אלערהאנדיגע שטימען. אין די סוכות, וועלכע זיינען בעגאסען מיט דער לבנה ליכט, ליעגט א מאדנע געהיימניס. די נאדלען פון דעם סכך היטען אב זעהר שטארק, אז אין זיי זאל ארייגקומען וואס ווייניגער ליכט. אין די הייזער זיינען אנגעצונדען אלע לאמפען און פרעהליכע, קלינגענדיגע פרויען שטימען מישען זיך דורך מיט דעם אפטען קלינגען פון די זילבערנע לעפעל, גאפעל-מעסער און אנדערע געשיר.

ליכטיגער ווי אומעטום איז ביי יאָסעל רבי שלמה'ס. די באַלע־באָסטע, פּייגעל רבי יאָסעל'ס, האָט זיך אויף א ווײַלע צוגעלעגט. רבי יאָסעל אליין איז אין בית המדרש ביים תקון. געבליבען אין דער היים איז רבקה, די יונגע כלה, רבי יאָסעל'ס מיזינקע. זי פּוצט אויף די הויז מיט אַלע קליפּערלעך. אויף דעם גרויסען רונדען טיש האָט זי אויסגע־שפּרייט דעם צאַרט־ווייסען ליינענעם טישטוך, וואָס איהר פאָטער האָט געבראַכט ערב יום טוב פון מקום. אויפ'ן טישטוך שטעלט זי אויס אַלע גאָלדענע און זילבערנע געשיר מיט משקה און טאָרט און פערשידענע איינגעמאַכטסען. זי אליין איז שעהן פערקעמט און אָנגעטהאָן אין איהר שעהנסטער מאַרגען־קלייד. זי איז אביסעלע נערוועאיש. איהר נערוועזיטעט קומט אָבער ניט פון פערדרוס, נאָר פון פרייד. איהר הארץ קלאַפּט פרעהליכער ווי געוועהנליך. ווען די דיענסט, וואָס העלפט איהר „גרייטען דעם טיש" געהט אריין אין קיך, כאַפּט זי זיך צו צום שפּיגעל און מאַכט צורעכט די האָר, איהר זאָל בעסער קליידען. אָהן בעזונדערע כונות צום זינגען מורמעלט זי אונטער א שמחת תורה'דיגען נגון. איהר גאַנצעס וועזען ציטערט און זינגט. מינוטענווייז פערטראַכט זי זיך אין ווערט טרויעריג. דער איצטיגער הושענה רבה איז דער לעצטער פאַר איהר חתונה, וועט זי פּועל'ן ביים רבונו של עולם, וואָס זי פערלאַנגט?.. . דיזע ספקות האַלטען אָבער לאַנג ניט אָן. זיי ווערען בטל בששים, זיי פערשווינדען אין ים פון פרעהליכע געדאַנקען, וואָס הויבען זיך ווי הוי־כע כוואַליעס אין איהר מח.

אויף וועמען וואַרט זי?

זי וואַרט אויף איהר חתן, דעם וואָלאָזינ'יק, וואָס איז געקומען צו איהר אויף יום טוב צו־גאַסט.

די וואוילע בחורים און די יונגעלייט פון שטעדטעל האָבען איהם אריינגענומען אין זייער חברותא, צו געהן אויסטראָגען הושענות פאַר דער חברה לחם עניים.

איהר חתן האָט זיך אזוי ווי אַלע אנדערע יונגעלייט פון די נכבדים אָנגעטהאָן אין א צילינדער־הוט און אין א וואַרעמען שאַטען־פּעלץ, וואָס

ער האָט מיטגעבראכט. ער האָט אויך געטראָגן די גאָלדענע קייט מיט דעם גאָלדענעם זייגער, וואָס איהר פאָטער האָט איהם געגעבען אין די חתן מתנות.

ווי שעהן, ווי חנ׳עוודיג ער, איהר חתן, זעהט אויס?... אזוי וועט ער אויך אויסזעהן אונטער דער חופה — האָט זיך רבקה געטראכט — ווען זי מיט איהרע עלטערען, מיט די מחותנים וועלען ארום איהם מאכען די הקפות. זי וועט איהם דאן ניט קענען זעהן. איהר פנים וועט זיין פער־דעקט. אבער אזוי, פונקט אזוי וועט ער זיין אָנגעטהאָן...

זי הערט פון דער ווייטענס א פרעהליכען „גוט יום טוב" און איהר בלוט פאנגט אָן געשווינדער צו קלאַפּען אין איהרע שלייפען. זי האָרכט זיך צו ביים פענסטער... יא, דאָס זיינען זיי, דאָס איז ער... זי דער־קענט זייערע שטימען... אָט געהען זיי שוין.

א פרעהליכער קלאַפּען אין טיר. ישראל דעם רב׳ס שרייט אויס אין דער הויף, אז מען האָט געקענט דערהערען אויף דער צעהנטער גאס: „פתחו שערים!"

— ויבא „גוי" — רופט זיך אָב איינער פון דער חברה.

אלע צולאכען זיך.

רבקה כאפּט א גיכען קוק אין שפּיגעל און לויפט אנטקעגען עפענען די טיר.

— גוט יום טוב, כלה! א גמר חתימה טובה!

— גוט יום טוב, גוט יאָהר — ענטפערט רבקה מיט׳ן גאנצען האר־צען און איהרע בליקען בעגעגענען זיך מיט די בליקען פון איהר חתן, וואָס האָט געטראָגען א גאנצען מולטערל מיט הושענות. די חתן־כלה פער־שעהמען זיך...

— אָה, משקה! כבוד! — **שרייט אויס** ישראל דעם רב׳ס און נעהמט זיך גלייך אָנגיסען א כוס.

אלע טהוען איהם נאָך.

די כלה סארווערט און שטעלט אונטער יעדען א שטיק טאָרט צו פערבייסען.

— לחיים! — שרייט אויס ישראל. — לחיים כלה־לעבען!

— טרינקט געזונטערהייד — ענטפערט רבקה מיט נחת.
— און דעם חתן לאָזט איהר אויס? — פרעגט איינער.
— וואָס הייסט? לחיים חתן־לעבען!
— לחיים טובים!
האָט איהר שוין פערקויפט דער כלה הושענות? — פרעגט חיים'ל אברהם'ס, וואָס האָט געהאַלטען די רויטע פאַטשיילע מיט די געלד.
דער חתן נעהמט ארויס א בינטעל הושענות און דערלאַנגט דער כלה.
די כלה האָט דאָס צוגענומען מיט א ליעבליכען שמייכעל, ווי דעם פרעכטיגסטען בוקעט בלומען און האָט מנדר געווען פאר דער חברה חי מאָל חי גילדען.
חי מאָל חי! — שרייט חיים'ל אויס אין דער הויך, דער חתן זאָל טאקע וויסען, וואָס פאר א ברילליאַנטענע הארץ זיין כלה האָט.
— זאָל זייז צום לעבען — ענטפערען אלע מיט אמאָל און מען נעהמט זיך ווייטער צום טיש מיט די כבוד.
מען טרינקט לחיים'ס, מען זינגט פרעהליכע נגונים און ניט בעמערקט פאר זיך אליין האָט מען פערקאַשערט די רעק און געטאַנצט א קארעהאָד מיט דעם חתן און מיט דער כלה. פון דעם טאַנץ האָט זיך פייגעל די מחותנת'טע אויפגעכאַפט און האָט מיט גרויס נחמה צוגעזעהן, ווי איהר טאָכטער טאַנצט צוזאַמען מיט איהר חתן א כשר'ן טאַנץ, א טאַנץ לשם מצוה.
זי האָט ארייגעוואָרפען אין דער פאַטשיילע נאָך אמאָל חי און זיך איינגעפלאָכטען אין רקוד'ל...

שמחת תורה.

שמיני עצרת בייטאָג, ווען דער עלטערער עולם, וואָס איז נאָך ניט געווען אויסגערוהט פון דער הושענה רבה נאכט, האָט זיך אויף א ווײַלע צוגעלעגט, כדי ניט צו זיין שלעפעריג ביי די הקפות, האָט זיך אין די גאַסען פון שטעדטעל געהערט א לעבעדיגער אינגעלשער געזאנג, וואָס איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון הונדערטער דינע גרילצענדע שטימען.

דער געזאנג איז געווען א צושפּיעל צו א מין סאָלאָ, וואָס זלמן דער מלמד האָט מיט זיין הייזעריגען פערשטיקטען קול געזונגען.

זלמן איז געווען א דרדקי־מלמד אין דער תלמוד תורה. אזוי ווי אין תלמוד תורה איז קיינמאָל קיין געלד ניט געווען, פלעגט זלמן קיין שכר לימוד ניט קריגען און איהם פלעגט אויסקומען צו הונגערן מעהר ווי איין מאָל א טאָג.

— ווער ווייס, וואָס פון מיר וואָלט געוואָרען — פלעגט זלמן אליין מודה זיין — ווען מיין טאַטע, זכרונו לברכה, וואָלט מיר ניט געלאָזען די הויז. מיט'ן עסען קען מען ווי עס איז נאָך דורכקומען. איז ניטאָ קיין ווארעמעס פעררויכערט מען די ליולקע. די ליולקע איז פונקט אזוי ווי עסען. זי פערשלאָגט דעם הונגער. אָבער צו וואַלגערען זיך בשכנות, זאָל גאָט אויסהיטען. געלויבט און געדאנקט דער השם יתברך דערפאַר— פלעגט זלמן ענדיגען זיין שמועס, אויפהויבענדיג זיינע הענד צום הימעל.

„די הויז“, וואָס זלמן דער מלמד האָט געקראָגען בירושה, איז געשטאַנען פאַזע טייך. ערב פסח, „ווען די קריעם פלעגען געהן“ איז זיין „הויז“ געווען די ערשטע כפרה פערפלייצט צו ווערען. דאָס מאַטעריאַל,

פון וועלכען זי איז געווען אויפגעבויט, איז אויך ניט געווען אזוי פוי־געלדיג. זי איז געווען אויפגעבויט פון ברעטלעך און פערפוילטע באל־קענס, אויף וועלכע דער שימעל האט זיך גאנץ הרחבה'דיג איינגעוואר־צעלט. צווישען די פענסטער און די ווענד זיינען געווען לעבער, וועלכע זיינען ווינטער־צייט געווען פערשטאפט מיט לופטעס.

דער ווינד פלעגט זיך אין „הויז" גאנץ ברייטליך ארומשפאצירען און דורכנעהמען די ביינער פון זלמן'ען אליין און פון זיין ווייב.

— ווען גאט וועט אונז העלפען — האט תמיד געהאפט זלמן'ס ווייב, די מלמד'יכע — וועלען מיר קודם צורעכט מאכען אונזער הויז, דער ווינד זאל דארטען ניט אזוי שטארק בלאזען...

קיין פלאץ האט די „הויז" ארום זיך ניט געהאט און עס איז ניט גע־ווען וואו אויפצושטעלען א סוכה, פלעגט זלמן געהן עסען אין זיין שכן'ס סוכה.

אין די זיבען טעג פון סוכות פלעגט זיך זלמן פשוט מחיה זיין. דער ווינד האט אין שכן'ס סוכה ניט אזוי שטארק געבלאזען, ווי ביי זיך אין דער היים.

שמיני עצרת נאכ'ן דאווענען, ביים אבזאגען דעם לעצטען „יהי רצון" אין סוכה, ווען ער האט בעדארפט געהן אין זיין אייגען „הויז", פלעגט ער נעהמען אן איבעריגען לחיים און אנפאנגען צו זינגען מיט גרויס התלהבות:

קד־ש־נו במצ־ו־תי־ך
ותן חל־ק־נו בתו־ר־תי־ך...

די חדר־אינגלעך האבען שוין געוואוסט זלמן'ס מנהג, האבען זיי איהם אבגעווארט ביים סוכה און זיינען דערנאך צוזאמען מיט איהם געגאנגען אין אלע גאסען און געזונגען מיט איהם:

קדשנו במצותיך
ותן חלקנו בתורתיך...
אי,אי, אי.

אין דער צייט, ווען זלמן מיט די קינדער האבען נאך געהאלטען אין מיטען זינגען, האט מען זיך שוין אנגעפאנגען צו קלייבען ביי רבי שמחה

מאיר׳ס, דעם גבאי ראשון פון חברה קדישא.

צוערשט זיינען געקומען די גבאים, די „זקנים" און אלע אנדערע בעלי התמנות׳ן. שפעטער האבען אנגעפאנגען צו קומען אלע חברה לייט, וועל־כע האבען זיך געזעצט ארום די גרויסע, ווייס געגרייטע טישען, אויף וועלכע עס זיינען געשטאנען פלעשלעך מיט משקה און גרויסע בעקענס מיט אבגעקאכטע באב.

אזוי ווי רייז־קאשע האט ניט געטארט פעהלען אויף א סיום, אזוי האט אבגעקאכטע באב געמוזט זיין אויף יעדער שמחה פון חברה קדישא.

די סארוועדס פון דער שמחה זיינען געווען די קברות־לייט און די שמשים. זיי האבען יעדען חברה־מאן דערלאנגט די פלעשלעך, אנגעגא־סען די גלעזלעך, געטיילט די לעקעך און פאנאנדערגעשטעלט די טאשען אבגעקאכטע באב.

צווישען די שמשים האט מעהר ווי אלע געארבייט זושע קאפיטאן.

זושע קאפיטאן האבען די רעקרוטען־כאפער אבגעריסען פון זיין מא־מע׳ן די אלמנה, ווען ער איז נאך ניט אלט געווען זעקס יאהר. די אלטע לייט, וואס האבען געדענקט די גאנצע געשיכטע, האבען נאך עד היום ניט געקענט פערגעסען די בלוטיגע רציחה פון די „כאפערס", וועלכע האבען ניט געהערט חיה די אלמנה׳ס געוויינען און יללה׳ס, ווען מען האט פון איהרע הענד צוגענומען איהר קינד.

— אזא רציחה — האבען זיי דערצעהלט — איז גאר ניט געהערט געווארען.

די אונגליקליכע חיה האט זיך אנגעטשעפעט אן די רעדער פון וואַ־גען, וואו איהר קינד איז געווען געזעסען שוין אבצושיקען אין אויעזד. אבער דער רעקרוטען כאפער האט איהר דערלאנגט א שמיץ מיט׳ן בייטש. זי איז געבליבען אין חלשות און איהר קינד איז אבגעפיהרט געווארען..

נאך פינף און צוואנציג יאהר איז זושע געקומען אן אויסגעדיענטער מיט מעדאלען זוכען זיין אלטע מוטער. זי איז שוין אבער צו זיין גרויסען וועהטאג לאנג געלעגען אויפ׳ן בית־עולם.

זושע האט אנגעפאנגען אפט צו געהן אויפ׳ן קבר פון זיין מאמען.

דער בית־עולם איז געווארען זיין ליעבלינגס־ארט, וואו ער האט פער־בראכט דעם גרעסטען טייל פון טאג.

ווען אין שטעדטעל האט מען זיך דערוואוסט, אז זושע חיה'ס איז צוריקגעקומען א איד, ניט קוקענדיג אויף די געברענטע צרות, וואס ער האט געהאט אויסצושטעהן פאר זיין אידישקייט, האט מען איהם אנגע־פאנגען שטארק מקרב צו זיין. מען האט גענומען א מלמד, איהם אויסגע־לערענט דאוונען און צו מאכען די ברכה, ווען ער וועט עולה לתורה זיין און מען האט אנגעפאנגען זוכען פאר איהם א פרנסה.

פון אלע פרנסות האט זיך זושע אליין אויסגעקליבען צו זיין א שמש אין חברה קדישא.

— איך וועל קענען געהן אפט אויפ'ן בית עולם... זיין אויפ'ן קבר פון מיין מאמען — האט זושע ערקלערט, פאר וואס איהם געפעלט דוקא די שמשות פון דער חברה קדישא.

פאר זיינע מעדאלען און אויך דערפאר, וואס אלע האבען גע־וואוסט, אז ער וואלט געקענט ווערען א פאלקאווניק, ווען ער וואלט זיך גע'שמד'ט, האט די שטעדטעל זושע'ן א נאמען געגעבען: „זושע קא־פיטאן".

אויף יעדער שמחה פון חברה קדישא פלעגט זיך זושע משמח זיין מעהר ווי אלע. ער האט געמאכט לחיים'ס איינס נאך די אנדערע. א לחיים לכבוד דעם גבאי ראשון, א לחיים לכבוד דעם גבאי שני, א לחיים פאר די זקנים און לחיים'ס פאר אלע חברה־לייט.

זושע האט געטרונקען, ווייל ער האט געוואוסט, אז עס איז א מצוה צו טרינקען אויף א שמחה.

זושע האט געקענט יעדען חברה־מאן בעזונדער און האט געוואוסט יעדענס פלאץ, ווי נאהענט ער דארף זיצען נעבען גבאי ראשון.

— בארעך אבע (ברוך הבא) ר' יצחק! — פלעגט דער ערשטער אויסשרייען מיט א שטארקען באסאווען קול, ווען איצעל דער דיין האט זיך בעוויזען אין טהיר.

— בארעך־אבע, בארעך־אבע! (ברוך הבא, ברוך הבא) כאפט אונ־טער דער עולם. א גערודער, אלע פאנגען זיך אן צו רוקען מיט די שטוהלען,

אבער עס דויערט ניט לאנג און זושע קאפיטאן מאכט א סדר און טיילט ווידער פאנאנדער די אבגעקאכטע באב.

דער עולם האט געטרונקען, געגעסן אבגעקאכטע באב און געזונגען די תפילה פון נעילה:

יחבאנו בצל ידו...

א גרויסע לעבעדיגקייט פלעגט ארייננברייננגען רבי נחמיה, דער פאר־א־יאהריגער גבאי ראשון*).

רבי נחמיה איז געווען א גרויסער הוליאק און פלעגט שוין קומען אנגעסנאשקעטערהייד צו דעם יורש פון זיין גבאי ראשון שטוהל. רבי נחמיה האט בטבע געהאט א גוט הארץ און פלעגט קיין מאל ניט שרייען אויף די שמשים. זושע קאפיטאן איז ביי איהם געווען א גאנצער בן־בית. ער פלעגט דארט עסען און טרינקען, העלפען איהם דעקען די סוכה און איהם אויסטראגען שלוח־מנות. רבי נחמיה האט זושען שטארק מתקרב געווען.

גלייך נור ווי רבי נחמיה האט זיך בעוויזען, האבען שוין אלע געוואוסט, אז דא וועט ווערען לעבעדיג.

— ג־ו־ט י־ו־ם ט־ו־ב! — שרייט רבי נחמיה אויס מיט א הויכען לאנגען קול.

— גוט יום טוב, גוט יאהר! —ענטפערען אלע אידען מיט דעם זעלבען ניגון, ווי רבי נחמיה.

און איידער רבי נחמיה איז צו צו מזרח־וואנד, וואו דער גבאי ראשון איז געזעסען, האט זושע קאפיטאן איהם אונטערגערוקט א כוס.

רבי נחמיה טהוט אויס זיין צילינדער־הוט — דעם זעלבען, וועלכען ער האט געטראגען אונטער דער חופה מיט א יאהר פופציג צוריק, נעהמט ארונטער דעם מאנטעל פון די פלייצעס, בלייבט אין יארמולקע און אין די אטלעסענע קאפאטע, נעהמט דעם כוס פון זושען און שרייט אויס פרעהליך:

---

*) נאך די תקנות, וואס עס זיינען פערשריבען אין פנקס פון דער חברה קדישא, טאר דער גבאי ראשון ניט זיין מעהר ווי איין יאהר.

— לחיים, רבותי, לחיים גבאי ראשון!

— לחיים, לחיים רבי נחמיה — ענטפערט דער גבאי מיט א האר־ציגען שמייכעל.

— לחיים לכל המסובין בכאן — שרייט רבי נחמיה נאך העכער אויס און די חברה־לייט ענטפערען:

— לחיים טובים ולשלום.

— השם יתברך זאל געבען, מיר זאלען זיין איבער א יאהר אין ירושלים! — ווינשעוועט רבי נחמיה.

— און דארטען וועלען מיר טרינקען כפל כפליים — ענטפערט אייגער א יונגער חברה־מאן, מיט גרוים התפעלות.

— כיציאת מצרים — הערען זיך קולות.

— ונאמר לחיים — פערענדיגט רבי נחמיה מיט'ן נגון פון חתן תורה, אויפהויבענדיג דעם כוס צום עולם.

און דער עולם ענטפערט ווייטער:

— לחיים טובים ולשלום!!!

רבי נחמיה פאנגט אן אויסצושפרייטען די הענד צום הימעל און זינגט:

וואס מיר זיינען, זיינען מיר
אבי אידען זיינען מיר,
און וואס מיר טהוען, טהוען מיר

דער גאנצער עולם כאפט אונטער:

אבי אתרוג בענשען מיר.

רבי נחמיה:

וואס מיר זיינען, זיינען מיר
אבי אידען זיינען מיר,
און וואס מיר טהוען, טהוען מיר

דער גאנצער עולם:

אבי ברכות זאגען מיר.

ביים דריטען פערז ענטפערען אלע:

אבי גומל בענשען מיר.

און אזוי געהט מען דורך דעם גאנצען אליף בית.

איידער רבי נחמיה האט געענדיגט דעם גאנצען זמר איז געווארען אין שטוב א גרויסער טומעל. אלע חברה־לייט האבען זיך אויפגעהויבען לכבוד דעם רב, וואס איז געקומען אבגעבען כבוד דעם גבאי ראשון און איבערהויפט די גאנצע חברה קדישא.

ווען דער רב איז אריין מיט דעם פרעהליכען גוט־יום־טוב! האבען איהם רבי נחמיה, דער גבאי און זושע קאפיטאן און די אנדערע הוליאקעס בעגעגענט טאנצענדיג.

דערווייל האט שוין זלמן דער מלמד און זיין גאנצער אינגעלשער כאהר, וואס איז אנגעוואקסען ביז א פאר הונדערט קיין עין הרע, שוין בעוויזען דורכצוגעהן אלע גאסען און איז געקומען צום גבאי.

אלע האבען מיט פרעהליכע פנים'ער בעגעגענט זלמן'ען מיט די קליינע חברה־לייט און דער רב אליין, א לוסטיגער מענש, האט אין דער הויך אויסגעשריען

צאן קדשים!

און ר' זלמן מיט די קינדער האבען געענטפערט:

מע—ע—ע!

מעהר פון אלעמען איז אריין אין התלהבות זושע קאפיטאן. קיין בעל אידיש איז ער ניט געווען און די ליעדער מיט ווערטער האט ער ניט געקענט מיטזינגען. דערפאר אבער האט ער געשריען און געברומט העכער ווי אלע דעם

מע! מע! מע!

ווען עס איז געקומען די צייט פון מעריב זיינען שוין אלע טישטיכער געווען ארונטערגעשלעפט פון די גרויסע טישען, די טאשען באב איבערגעקעהרט פון רבי נחמיה'ס האפקעס, און דער עולם האט זיך אנגעפאנגען מכין צו זיין צו פיהרען דעם גבאי און דעם רב און די אלע נכבדי העיר אין שוהל אריין.

געפיהרט האט מען דעם גבאי דורכ'ן מארק־פלאץ, אונטער חופה־שטענגלאך. די חופה־שטענגלאך האבען געטראגען די שמשים. דער גאנ־

צער עולם איז געגאנגען טאנצענדיג. מען האט געטאנצט און געזונגען.

דער פיהרער פון דעם גאנצען פאראד איז געווען זושע קאפיטאן.

נאך זושען זיינען געגאנגען רבי נחמיה און רבי ישראל צעסנעס און האבען געזונגען דעם פרעהליכען נגון פון רבי עלינקע לידא'ר. דער גאנ־צער עולם האט געפליעסקעט מיט די הענד און אונטערגעבאמקעט. צווי־שען איין נגון און צווייטען נגון פלעגט זושע קאפיטאן שרייען מיט זיין טיעפען באסאווען לייבען־קול, וואס האט זיך געהערט כמעט איבער דער גאנצער שטעדטעל:

— פוי, פוי, פוי!

דער פוי איז געווען די איינציגע גייסטיגע ירושה, וואס ער האט מיטגעבראכט פון דער צייט, ווען ער איז געווען א סאלדאט. ער האט פעראידישט דעם קול פון אן אראמאטען־שאס און איהם אויסגענוצט אום שמחת־תורה.

פון צייט צו צייט האט דער רב איבערגעריסען דעם געזאנג מיט זיין

צאן קדשים!

און דער גאנצער עולם האט ווידער אבגעענטפערט:

מע—מ—ע!

אין שוהל איז דער גאנצער פרעהליכער עולם אריין טאנצענדיג און זינגענדיג. א גרויסע רוישענדיגע מענשען־כוואליע האט פערפלייצט אין איין הרף־עין דעם בית־המדרש. מען האט זיך געהויבען און געבאמקעט אלע צוזאמען און יעדער פאר זיך, ביז וואנען דער חזן האט מיט זיינע, משוררים און מיט דער גאנצער עדה אנגעפאנגען צו זינגען דעם שמחת־תורה'דיגען ברכו...

הערבסט.

הערבסט.

דער הימעל וויינט. די ערד איז קויטיג און נאס. ווינטען און רעגענס האלטען צווישען זיך מלחמה איבער דער ממשלה פון שטעדטעל. אדער עס פליוכעט דער רעגען, אדער עס פייפט דער ווינט. ווערט מען פטור פון איין אנשיקעניש, קומט די צווייטע. איבער דער שטעדטעל איז אויסגעגאסען א מין טרויער. זי איז אינגאנצען איינגעהילט אין שווארצען. די הייזער זעהען אויס ווי פערלאזענע ניט־בעוואוינטע חורבות, וואו ניט־גוטע האבען געבויט זייערע נעסטען. פערזונקען אין בלאטע, פערשווארצט און פער׳חשכ׳ט פון פייכטקייט, קוקען די הייזער אויף די אויסערליכע וועט מיט א מאדנער קראנקהאפטער גלייכגילטיגקייט. ניטא קיין ברעקעל שיין אין די מוטנע, פערטרערטע פענסטער. אלץ איז פערכמורעט און פעריאמערט.

די מענשען אין שטעדטעל בעוועגען זיך ווי שאטענס. דורכגעווייקט פון נעץ און דורכגענומען פון קעלט געהען זיי ארום איינגעהויקערט, איינגעקארטשעט, אזוי ווי זיי וואלטען וועלען זיך בעהאלטען אין זייערע מלבושים פון דער בייזער, צארנדיגער נאטור, וואס גיסט אויס כל־חמתה אויפ׳ן מענשען. אין די הייזער איז גרוי, טונקעל. די ווענט נאס. אויף דער פארלאגע שטעהען שיסלען, וועלכע נעהמען אריין די טראפענס, וואס טריפען פון דער סטעליע אזוי רעגעלמעסיג ווי דער טיק־טאק פון וואנט־זייגער. א ריח פון פערפוילטקייט און שימעל דערפיהלט מען,

ווען מען קומט אריין פון דרויסען אין שטוב. דער אָטהעם ווערט פערכאפּט און מען פאנגט אָן צו הוסטען.

די הייזעריגע, פערשטיקטע הוסטען־שטים איז א בלאסער ווידער־קול, וואָס רייסט זיך ארויס פון דעם אידענ'ס ברוסט, אויף דער טויט־שטימונג, וואָס הערשט איבעראל. דער הייזעריגער הוסט איז דער לייטמאָטיוו פון דעם אידישען לעבען אין די זאמוטע און ליטווישע שטעדטלעך הערבסט־צייט. אומעטום הערט זיך דער מאָנאָטאָנער, לאנגוויילינער הוסט. דרויסען, אין די קראָמען, אין די הייזער, אין די בתי מדרשים און שוהלען — אומעטום פערפאָלגט אייך דער הוסט. אפילו שלאָפען ביינאכט לאָזט ער אויך ניט. דער הוסט איז דער אויסדרוק פון דער קאלעמוטנעקייט, וואָס דריקט אויפ'ן הארצען.

דער אידישער דלות, וואָס איז א גאנץ יאָהר ווי עס איז בעהאלטען, קריכט אין הערבסט ארויס פון די פערשטעקטע ווינקעלעך. מיט אָן אויפגעהויבענעם קאָפּ שפּאצירט ער פראנק און פריי אין דער אידישער שטעדטעל.

די נאסע, קאלטע פּאָגאָדעס קומען פריהער איידער עס איז פאראן די מעגליכקייט זיך צו נייהען ווינטערדיגע בגדים. אין שטוב איז פּונקט אזוי קאלט ווי דרויסען. נאָר איינינע נגידים קענען בעווייזען צו ברייננען א קלאפּטער האָלץ און א וואָגען טאָרף. אנדערע געוועהנליכע אידען מוזען האָבען געדולד און וואַרטען ביז די וועג וועט זיך שטעלען און די פּויערים ווילען ניט זיין אזעלכע טייערע יעקעלעך. ווען די וועג איז שלעכט זיינען זיי גאנצע יחסנים און ווילען א רענדעל א לייט.

די שלעכטע וועגען! זיי קוילען איינגאנצען אוועק. א גאנצען זומער איז דער פּויער פערנומען אויפ'ן פעלד און קומט ניט אין שטאָדט. די פּדיונות זיינען זעהר מאָגערע. עס קריכט די אויגען פון קאָפּ ארויס אייער מען זעהט אָן א צורת מטבע. אלץ ווערט אָבגעלעגט אויף הערבסט.

הערבסט האָט דער פּויער זיינע תבואות אונטער'ן דאך, איז פרייער אין א קאָפּיקע און די שטעדטעל וואָלט אריינקריגען מעהר לייזונג, איז אָבער די צרה מיט די „וועגען". די ערלים ווילען זיך ניט מוסר נפש זיין צו קומען אין שטאָדט אין אזעלכע וועטערען. א צער בעלי חיים

אויף די פערד... דער פדיון איז שוואך און אז דער פדיון איז שוואך קען מען אפילו קיין גמילת חסד ניט קריגען און אהן א גמילת חסד... זאל גאט שומר ומציל זיין...

איז נאך ווייניג די אייגענע צרות, טא קומען נאך צו זייטיגע צרות, צרות הכלל. אט ליעגט א שכנ׳טע מיט פערטריקענטע ליפען אויפ׳ן טוי־טען־בעט און עס איז ניטא קיין אייגענער, וועלכער זאל איהר דערלאנ־גען כאטש א לעפעל היהנערשע זופ. אט געהען כיענע דעם שוחט׳ס קינדערלעך ארום קרועה בלואה און האבען קיין שיכעלעך ניט אנצוטהאן צו געהן אין חדר. אט האט יאשקע דער שמייסער אבגעלאזען דעם שדוך מיט יאכע דער בלינדער׳ס פערזעסענער מויד, וואס קהל האט קוים מיט צרות צונויפגעפיהרט, ווייל פסח־נאטע דער מלוה פוילט זיך אבצושטע־קען די ק״ן רובל נדן, וואס ער האט גענומען ביי יאכען אויף א שטר עסקא. איז דאס נאך ווייניג, איז געקומען הירשע דער חוכר און האט דערצעהלט דעם רב, אז איינער, וואס וועט געווים קיין ליגען ניט זאגען, האט אליין מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווי מאטע דעם קצב׳ס בענאק האט זיך געשושקעט מיט לאה׳קע די גרעטוואשערקע׳ס חצופישע טעכטערל אוןביידע זיינען שפעטער אוועק אין דער רויטע קרעטשמע.. ער קען שווערען, ער קען געבען זיין האנט — עס איז דאך נאריש, ער וועט דאך א תקיעת כף ניט געבען—אז דאס איז אמת... וואס איז דער חידוש, אז עס איז אזא קינדער איבערגאנג און וואס אזויפיעל יונגע קינפעטא־רינס געהן פאר דער צייט אוועק פון דער וועלט!

און דא קומט נאך אן דער פריזיוו. דער פריזיוו פלעגט דעם טונ־קעלען גרויען הימעל נאך טונקעלער מאכען. די אומעטיגע טעג נאך שווע־רער מאכען. די געוויינען, די יללות פון די מוטערס, וועמעס קינדער עס דארפען פאהרען „זיך שטעלען״, האבען דורכגעלעכערט דאס הארץ. דער שרעק פאר׳ן פריסטאוו׳ס איבערפאלען און פאר בערקע איצעלע׳ס צונג... האט אזוי צוטרייסעלט די נערווען, אז מען האט פשוט ניט געוואוסט אויף וואסער וועלט מען איז. דער ארון קודש איז תמיד געווען בעלא־גערט פון די אומגליקליכע מאמעס, וועלכע זיינען געקומען בעטען רחמים

ביי דעם, וואס די הענט ניט געוואשען, ער זאל דורך א נס מציל זיין זייערע קינדער פון גוי'אישע הענט.

די מאמעס האבען געבראכען די הענט, געשריען מיט אלע זייערע כחות און איבער די כחות און דער גאנצער עולם האט זיי מיטגעפיהלט. די אייגענע דאגות חיונה זיינען פערשטעלט געווארען מיט דעם ווייכען, צארטען רחמנות געפיהל, וואס האט אזוי געצויגען און גענאגט פאר'ן הארצען. דער רחמנות געפיהל האט ארויסגעפיהרט דעם אידען פון זיין אייגענער צרה'דיגער וועלטעל אין א העכרע און שעהנערע וועלט, וואו דער מענשליכער „איך" איז ברייטער, גרעסער און דערהויבענער, ווי דער „איך" פון דעם טאג־טעגליכען לעבען.

דער איד האט זיך אין הערבסט דערהויבען צו א גרויסען אידעא־ליסט מיט א ווארעם הארץ און א ברייטער נשמה. ער האט זיך אנגעפאנ־גען מעהר פעראינטערעסירען מיט זיינע מיטמענשען, ווי מיט זיך אליין.

אלע חברות, ווי די חברה מתיר אסורים, לחם עניים, סומך נופלים און בקור חולים פלעגען בענייט ווערען אין די לאנגע פינסטערע הערבסט אווענדען, וועלכע זיינען תמיד געווען פערנומען מיט אסיפות.

די אסיפות פלעגען פארקומען אדער ביים רב, אדער אין די זייטענ־שטיבלעך פון בית המדרש. אין בית המדרש האט דעם אידען הערבסט־צייט שטארק געצויגען. דא האט ער פערגעסען אז זיין שווערען לעבען, אז זיינע צאהלונגען און וועקסלען, אז זיין קאלטע, נאסע דירה, און האט געקליבען נחת פון דעם לעבעדיגען, קלינגענדיגען „תנו רבנן", וואס האט פערהילכט די גאנצע לופט.

דער גמרא נגון פלעגט דערוואַרעמען דעם אידענ'ס נשמה, איהם מאכען פיהלען לייכט און גוטמוטליך. וואס שווערער עס האט דעם אי־דען געפרעסט דער יאך פון חיונה, אלץ פרייער האט ער זיך געפיהלט ביי דער גמרא; וואס ענגער עס איז איהם געווארען אין קראם, אלץ פריי־ער האט ער זיך געפיהלט צווישען אביי'ען און רבא'ן, צווישען רבי ישמעל'ן און רבי עקיבא'ן, וועלכע האבען איהם רייך געמאכט מיט א ים פון געדאנקען.

ווי שטערן אין א פינסטערע נאכט האָבען די שולען און די בתי־מדרשים בעלויכטען דעם אידישען פערכמורעטען הערבסט. ווי די שטראהלען פון דער זון האָבען זיי געווארעמט דאָס צוּאווּעהטאָגט אידיש הארץ. אין די הייליגע ערטער האט דער איד ארונטערגעוואָרפען פון זיך די וואָכעדיגע, קליינליכע דאגות חיונה. ער איז געוואָרען אַן „אויבערמענש", א מענש מיט א גרויסע און ברייטע געדאנקען־וועלט.

דרך ארץ פאר די האלב איינגעפאלענע ניט ליכטיגע אידישע שולען! אכטונג פאר די אלטע גמרא'ס! דאָס איז געווען דער נר תמיד פון אידישען פער'חושב'טען לעבען אין ליטא.

חנוכה.

דער כמורנער, רעגענדיגער און ווינדיגער הערבסט האט זיך געענדיגט. דרויסען איז קאלט, אבער טרוקען. דער געפרוירענער שנעע כרוסקעט אונטער די פיס. דער מארק־פלאץ איז אנגעשטעלט מיט שליטענס, וועלכע בעוועגען זיך אזוי גלאט, אזוי שטיל און בנעימות׳דיג און קראכען ניט און קרעכצען ניט ווי די רעדער ארום די אקסען פון א וואגען. די פדיונות זיינען ניט צו פערזינדיגען. די גוטע שליטוועג ברייננט א סך פויערים פון די ארומיגע דערפער. מען לייזט, מען ווערט פטור פון די אלטע צאהלונגען און מען מאכט נייע. עס רודעלט זיך אויפ׳ן מארק, אין קראם. מען איז ניט אזוי זשעדנע אויף א רובעל.

קלינגט עס אין טאמבאנק איז לייכטער אויפ׳ן הארצען. די הערבסטיגע פערוואלקענדיגע פנים׳ער ווערען ליכטיגער. מען הערט אויף צו פיהלען קאלאמוטנע. די צוקהאכענע, צודרומסקעטע מענשען ווערען אויסגעגלייכט. פאר דער צייט האט מען זיך שוין אנגעגרייט מיט ווינטערדיגע קליידער, מיט וואליקעס און די קעלטען נעהמען ניט אזוי דורך אלע אברים. פערקעהרט, מען שלינגט מיט אן אפענעם מויל די מחיה׳דיגע טרוקענע פראסטיגע לופט. אין שטוב זיינען שוין ארייננעשטעלט די טאפעלטע פענסטער, די לעכער אין די לובעס זיינען פערקאלכט און די טיר איז ארומגעזעהן מיט שטיקער אלטע פעלץ, וועלכע לאזען קיין ווינד ניט דורך. דער אויווען האט זיך שוין צוגעוואהנט צו דעם טארף און האט אויפגעהערט צו טשאדען. אגב איז דער מקח פון א וואגען האלץ געווארען קלענער און עס איז קיין אונגליק ניט אין גאנצען ניט צו הייצען מיט טארף.

די בראַזעווע האַלץ גיבען צו אַזאַ געשמאַקע געזונדע וואַרעמקייט, אַז אַלע גליעדער ווערען אויסגעצויגען און אָבגעפרישט, ווען מען קומט אַריין פונ'ם קאַלטען דרויסען אין דער וואַרימער שטוב. איבערהויפּט איז אַ מחיה צו זיצען אין דער היים, ווען דער לאָמפּ רויכערט ניט און גיט אַ העלען פלאַם.

די צאַהלונגען זיינען ברוך השם אָבגע'פּטר'ט. אין שטוב איז וואַרעם און ליכטיג. וואָס וויל דען אַ איד מעהר? געלויבט דער די הענד ניט געוואַשען דערפאַר...

מען זיצט ביי אַן אָפּענער גמרא, ביי אַן אויסגעשפּרייטען „הצפירה“ אָדער אַזוי ביי אַ ספר מיט דעם לאַנגען צוביק אין מויל און מען דערצעהלט מעשות וועגען אנטיוכס הרשע, וואָס האָט אַזוי געפּייניגט אונזערע עלטערען און געוואָלט זיי פערטיליגען, ביז וואַנען עס זיינען אויפגעשטאַנען די חשמונאים, וועלכע האָבען מיט אַ הויפען גבורים אַרונטערגעוואָרפען דעם יאָך פון די יונים. מען רעדט וועגען דעם וויטען עבר און אויף די געדאַנקען קומט אַרויף דער היינט...

— פאַר וואָס בעוויזט זיך איצט ניט אַ יהודה המכבי — טראַכט זיך יעדער — וועלכער זאָל מיט אַזאַ גבורה און מסירת נפש אונז בעפרייען פון די יונים, פון די צוררי ישראל?

די טאַטעס און די רבי'ס פלעגען חנוכה צייט זיין אַזוי אויפגעלעגט, אַז זיי האָבען זיך ניט געמאַכט קוקענדיג אויף די מעשים, וואָס מיר פלעגען אָבטהאָן אויפ'ן גליטש.

דער טייך איז געווען פערפרוירען און מיר פלעגען אויפ'ן גלאַזיגען אייז איבערקעהרען וועלטען. אַלערליי קונצען האָבען מיר דאָרטען דורכגעמאַכט. מיר פלעגען זיך גליטשען אויף די זיילען און אויף די שפּיצען פון די קנאָפּעל, וואָס איז געווען בעשלאָגען מיט פּאָדקאָוועס. אַ חוץ דעם זיינען מיר געווען גרויסע מאַדים'ס אויף אַ ויאמר דוד גליטש, אויף אַ קדושה גליטש און אויף אַן עושה שלום גליטש, וואו מען פלעגט זיך אַזוי גיך איבערקוליען און שעהמען אויסצוזאָגען, אַז מען האָט געקראָגען אַ זעץ, אַז פונקען זיינען געפלויגען פון די אויגען.

אין געוועהנליכע צייטען פלעגען מיר פאר אזעלכע „מעשים תעתועים" קריגען אנגעבראכען די ביינער פון רבי'ן. חנוכה־צייט האט ער זיך ניט געמאכט וויסענדיג און האט געקוקט אויף אלע אונזערע שטיפע־רייען דורך די פינגער.

— עה, זאלען זיי אויך וויסען, וואס חנוכה בעדייט, זאלען זיי אויך וויסען, אז עס איז אמאל געווען א יהודה, א מתתיהו בן יוחנן כהן גדול!

— פלעגט דער רבי אזוי גוטמוטהיג ענטפערען, ווען מען פלעגט איהם קו־מען דערצעהלען, אז מיר קעהרען איבער דעם טייך און אז א פולק שקצים לויערט אויף אונז אנצופאלען.

דער רבי האט געוואוסט, אז ס'איז קיין סכנה ניט, אז חנוכה צייט זיינען מיר פול מיט גבורה, פארט אייניקלאך פון די חשמונאים, אין אונ־זערע אדערען פליסט דאך די בלוט פון יהודה המכבי. מיר וועלען שוין די שקצים ווי עס איז בייקומען. ער פלעגט אונז דעריבער ניט דערעסען מיט די געוועהנליכע שאלות ו ו א ו, וואו מיר זיינען געווען, ו ו א ס מיר האבען געטהאן און אז. וו.

אגב אורחא האט דער רבי זיך סתם מיט אונז ניט געוואלט איינרייי־סען, ווייל ער האט געוואוסט, אז מיר דארפען איהם ברייגנען חנוכה־געלד. ער האט אונז ניט געטשעפעט אפילו ווען ער האט בעמערקט, אז מיר פיהרען גרויסע מסחרים מיט די גארן. גאנץ אפט פלעגט דער רבי גופא נעהמען אויספרובירען אויפ'ן טיש דעם גאר, ווי ער געהט און אויב די אותיות „נ. ג. ה. ש." (נס גדול היה שם) זיינען קלאהר.

חנוכה האט יעדען איד אנגעפיהלט מיט שטאלץ, מיט מוטה, מיט קאמף־לוסט און מיט גבורה. די אלטע חשמונאים, די גרויסע גבורים האבען איינגעפלאנצט א שטארקע האפנונג אויף א גוטער צוקונפט. אויב אנטיוכס הרשע האט ניט געקענט אבמעקען דעם אידישען נאמען פון דער ערד, וועט קיין אנדער צורר דאס געוויס ניט קענען טהאן. עס שלומערן כחות אין אידישען פאלק, וועלכע ערוואכען אין צייט פון א גרויס גע־פאהר. די אידישע ליכט, די אמת'ע, ריינע, הייליגע ליכט קען קיינמאל ניט אויסגעלאשען ווערען פון די רשעים. איין קריגעל אויל איז תמיד בעהאלטען אין די חדרי חדרים פון דעם אידישען פאלק, אין די טיעפסטע

טיפעניש פון דער אידישער נשמה. און אויב אלע אנדערע אוילען זיי־נען טמא, פעראומרייניגט, וועט דורך א נס דאס קליין קריגעל אויל ברע־נען און לייכטען דעם פינסטערען וועג אין גלות...

דאס פאלק פון מכבים דארף זיך ניט מייאש זיין — האט יעדער איינציגער בעוואוסטזיניג אדער אונבעוואוסטזיניג בעשלאסען אין די חנוכה־טעג.

אנגע׳יחסן׳ט מיט דעם אלטען עבר און בעפליגעלט מיט האפנונגען אויף דער צוקונפט, האט דער איד שטאלץ געטראגען די חנוכה ליכטלעך, וועלכע דערצעהלען אזעלכע שעהנע, הייליגע מעשות פון אידישע העלדען...

די ערנסטע אנגעשטרענגטקייט פון דעם אידישען לעבען איז חנוכה ניט געווען צו בעמערקען. אלע האבען זיך געפיהלט ווי נאך א זיעג איבער׳ן שונא. פריי, אונאבהענגיג און הרחבה׳דיג האט זיך יעדערער געפיהלט. די אידישע נשמה יתירה איז געווען קענטיג אפילו אין מיטען וואך.

דער האנדעל און די געוועהנליכע טעגליכע עסקים האבען ניט אויפ־געהערט, אבער עס איז געווען צו בעמערקען, אז א חוץ דעם האנדעל איז פאראן נאך עפעס אין דער אידישער וועלטעל. אלע זיינען געווען גוטמו־טהיג און האבען גענומען דאס לעבען לייכט אהן די געוועהנליכע דאגות און עגמת־נפש.

אין די וואך פון חנוכה איז מען געגאנגען בעסער אנגעטהאן. די שעה־נע יונגעלייט האבען געטראגען זייערע שאטען־פעלצען. די קראמען פלע־גען פערמאכט ווערען פריהער, און ווען די אשת חיל פון געשעפט איז געווען די מאמע, פלעגט מען די קראם פערמאכען פאר מעריב. די מאמע האט געמוזט הערען ווי דער טאטע בענשט חנוכה־ליכט און איז שוין גע־בליבען אין הויז דעם גאנצען אבענד, ווען קרובים, שכנים און סתם גוטע פריינד פלעגען קומען צוגעהן שמועסען אביסעל.

דער טאטע איז געווען פערטיפט אין א שאך. דער יונגער דור האט געמאכט אן „אקע" און די קליינוואַרג האט געשפיעלט אין דריידיל.

אזייגער אכט־ניין האבען זיך אלע געזעצט ארום טיש צום בולועס־קוגעל, וואס האט געמוזט זיין געראטען לכבוד חנוכה.

גוטמוטהיג איז מען געזעסען ארום טיש און געשמועסט... דער איד האט ליעב צו שמועסען, סתם אזוי זיך, וועגען אלץ און וועגען קיין זאך ניט. א גאנץ יאהר איז ניטא ווען צו שמועסען. חנוכה איז דא גענוג צייט דערויף. אפילו אברהם הירש דער שמש, וואס פלעגט פורים ניט וועלען פערבלייבען אן איבעריגע רגע אין שטוב נאכדעם. ווי ער האט געקראגען זיין פורים־געלד, פלעגט חנוכה ארונטערבויגען דעם הויכען פעלצענעם קראגען, אויסלעשען זיין גרויסע לאמטערן, זיך זעצען ביים טיש, נעהמען א לחיים, פערדרעהען א באנקרוטקע, און שמועסען.

— חנוכה איז גרוים גענוג... און איך׳ל בעוויזען — פלעגט אברהם הירש ענטפערען, ווען מען האט איהם געפרעגט, אפשר האט ער קיין צייט ניט.

הלכה האט מען חנוכה ווייניג וואס געלערענט. אפילו די ישיבה־בחורים, וואס האבען געקראגען „טעג״ פאר׳ן לערנען, פלעגען אויך חנוכה בטלן די צייט אין שטיפערייען און אין לצנות.

פון אבענד פלעגען די ישיבה בחורים ארויפקלעטערען אויף די ווייבערשע שוהל און מאכען א קערטעל.

די גבאים, דער ראש ישיבה און אפילו דער רב האבען דערפון געוואוסט און האבען זיך ניט געמאכט ווילסענדיג. און ווען זעליג יעקעס, א בייזער איד, פלעגט זיך צושרייען, אז די אפיקורסים, ימח שמם, עפענען ניט א ספר און שפיעלען גאנצע נעכט אין קארטען, אז מען דארף די „קארטיאזשניקעס״, די טריף־פסול׳ניקעס, געבען רוק און לענד און ארויסטרייבען פאדסטראי פון שטאדט, האבען די גוטע יונגע לייט, די מוסמכים, איהם בערוהיגט:

— נישקשה, נישקשה, היינט איז חנוכה און א ישיבה בחור מעג אויך הנאה האבען פון חנוכה — האט מען איינגעשטילט דעם כעסן זעליג יעקעס.

דער גרעסטער טאג פון חנוכה איז געווען די פינפטע ליכטעל.

די פינפטע ליכטעל האט מען אלעמען געמוזט אויסצאהלען חנוכה־געלד. דאס איז געווען דער לעצטער טערמין און עס האט ניט געטארט אבגעלייגט ווערען.

גלייך נאָכ׳ן דאַווענען פלעגען מיר, קליינע מזיקים, זיך אָנטהאָן אין אונזערע וואַרעמע בגדים. אַרום קאָפּ פלעגט די דיענסט־מיידעל אונז אַרומבינדען דעם „באַשליק", אויף די הענטלעך פלעגט זי אונז אָנטהאָן די וואַרעמע וואָלענע פויסטענע הענטשקעס, וואָס זיינען געווען אָנגע־קניפּט אָן אַ שנור צוטראָגען אַרום האַלז, כדי זיי ניט צו פערלירען. און נאָכדעם ווי מען האָט אונז אָנגעזאָגט, מיר זאָלען ניט פערקריכען אויפ׳ן טייך און ניט מאַכען קיין עושה שלום גליטש, וואו מען קען זיך חלילה צושלאָגען די קעפּעל, האָבען מיר זיך אַוועקגעלאָזען צו די קרובים נאָך חנוכה געלד.

קודם כל זיינען מיר געגאַנגען צום זיידען, נאָכדעם צום פעטער יאַנקעל־יאָשע, שפּעטער צו דער מוהמע ברײנע, און אַזוי פלעגען מיר קיינעם פון די קרובים ניט אויסלאָזען.

פון דער מוהמע בריינע האָבען מיר געהאַט וויינינג נחת.

איידער זי פלעגט אונז געבען די בערלינקע חנוכה־געלט, פלעגט זי אונז אַרויסציהען די עצמות מיט איהרע שאלות: וואָס די מאַמע מאַכט, וואָס דער טאַטע טהוט, ווער עס איז געבטען אַוועגד ביי אונז געווען, מיט וואָס די מאַמע האָט מכבד געווען נעכטען די געסט, צי יענטע די פליקערקע האָט שוין צוגעשיקט די גאַנז פאַר גריבענעס אויף פרייטאָג, צו די מאַמע האָט אויף היינט געהייסען פערדוקען אין אייווען אַ בולוועס קוגעל, צי אַברהם־הירש דער שמש האָט שוין איינגעמאָנט זיינע חנוכה־געלד און אַז וו. איז דאָס נאָך געווען וויינינג, פלעגט זי אַראָבנעהמען די באַשליקען און אונז מכבד זיין מיט איהרע געראָטענע לאַטקעס, וועלכע „צוגעהן אין מויל".

די מוהמע האָט אויך געוואָלט אונז אַליין אויסטהאָן די פעלצלעך, אָבער דאָס האָבען מיר איהר ניט געלאָזען. מיר האָבען זיך מקדים גע־ווען און עס אַליין געטהאָן. מיר האָבען דאָס געטהאָן ניט דערפאַר, ווייל מיר האָבען ניט געוואָלט מטריח זיין אַן עלטערען מענשען, נאָר פשוט דערפאַר, ווייל ווען די מוהמע וואָלט אונז אויסגעטהאָן די פעלצלעך, וואָלט זי זיי אַזוי געראָטען אַוועקגעלעגט אויפ׳ן זאַפּע, אַז אונזער חנוכה־געלט,

וואָס מיר האָבען געקראָגען פון פעטער יאנקעל־יאָשע און פון זיידען וואָלט זיך ארויסגעקייקעלט פון די קעשענעס.

ווען מיר זיינען שוין, ברוך השם, געזעסען ארום טיש און געוואָלט נעהמען די לאַטקעס, האָט די מוהמע ברײנע אונז אזש אין פנים אריין אריינגערוקט איהר פארטוך, פון וועלכען עס האָבען זיך געהערט אלערליי ריחות און האָט אונז ארומגעווישט די נעזלעך (עס רעדט זיך אזוי „גע־ווישט". אין אמת'ן האָט זי, די מוהמע, מיט איהר פארטוך אונז אויס־געדרעהט די נעזלעך. אויב דער נעזעל איז ניט געווען אזוי טרוקען, האָט זי איהם נאָך מעהר פערשמירט). אַזאַ טבע האָט זי שוין געהאַט די מוהמע ברײנע: זי האָט געמוזט ארומווישען מיט'ן פארטוך, וואָס האָט איהר געדיענט אויף פאר א האנטוך און פאר א נאָז־טיכעל, איהר אייגען נאָז און די נעזלעך פון די קינדער פאר'ן עסען, צי מען האָט געדאַרפט צי ניט.

מיר פלעגען זיצען אויף שפילקעס און האָבען זיך ניט געקענט דער־ווארטען די רגע, ביז וואנעט זי האָט ארייגעשטעקט די האנט אין פאר־טוך־קעשענע און אונז אויסגעטיילט די חנוכה געלט.

גלייך נאָר ווי מיר האָבען געקראָגען די חנוכה־געלט, האָבען מיר ווי א פייל פון בויגען פערלאָזען די מוהמע'ס שטוב, כדי זי זאָל ניט פער־ווארפען מיט וויטערדיגע שאלות און טענות.

צוריקלויפענדיג פון דער מוהמען האָבען מיר די הענטלעך ניט גע־האלטען אין די הענדטשקעס, נאָר אין די קעשענעס פון אונזערע פעלצלעך. וואו די חנוכה־געלט איז געלעגען. מיר זיינען ניט געגאנגען, נאָר געשפרונ־גען און מיר האָבען געהאַט אן אמת'ע הנאה פון דעם קלונג, וואָס די חנוכה געלט האָט ארויסגעגעבען ביי יעדען שפרונג, ווען די מטבעות האָבען זיך אָבגעשלאָגען צווישען זיך אין קעשענע, וואָס איז געווען פער־מאכט מיט די הענטלעך.

אויף פאר דעם עלטערען דור איז די פינפטע ליכטעל געווען א גרויסער טאָג. די פינפטע ליכטעל איז געווען דער קאָנצערט־אָווענד פון יאהר. דעם אָווענד פלעגט דער חזן מיט די משוררים בענשען חנוכה ליכט אין בית המדרש. און ניט נאָר דער חזן, אויך די שטאָדטישע קאפעליע

פלעגט שפּיעלען אַלערליי פרעהליכע נגונים אין בית המדרש נאָך „הנרות הללו".

דער בית המדרש פלעגט זיין געפּאַקט ביז הינטער די טירען. דער עולם איז געווען יום־טוב'דיג אויפגעלייגט. מען האָט זיך געוויצעלט צו־ליעב אַנטיוכוס'עס מפּלה און גערעדט וועגען די איצטיגע רדיפות, און געוואונשען, אַז די איצטיגע אַנטיוכוסעס זאָלען האָבען דיזעלביגע מפּלה, ווי יענער אַנטיוכס. דער חזן האָט מיט דער בעגלייטונג פון די משוררים ניט נאָר געדאַווענט מעריב, נאָר האָט אויסגעזונגען דעם גאַנצען אידי־שען רעפּערטואַר.

דעם חזנ'ס חנוכה ליכט בענשען איז געווען איינגעפלאָכטען אין אַ מערקווירדיג שעהנעם זמר, וואָס האָט געהאַט אַ מאָדנע מתיקות. היינט דאָס געזאַנג פון „הנרות הללו"! דאָס איז געווען אַ שטימונגספולער שטאָלצער און לעבעדיגער נגון, אַ זיעג מאַרש, וואָס פלעגט שפּעטער ווערען איבערגעזונגען אויף חתונות און אַלע אַנדערע שמחות.

אין דער צייט, ווען דער חזן האָט גערוהט האָט געשפּיעלט די קאַ־פּעליע מאָטיווען פון טריאומף, פון נצחון. די קאַפּעליע האָט אויך מכבד געווען מיט די בעסטע נגונים, וואָס זי האָט פערמאָגט.

דער פאָלקס־קאָנצערט, אָדער ווי מען האָט דאָס גערופען „דעם חזנ'ס חנוכה ליכט בענשען" האָט געדויערט ביז האַלבע נאַכט, און דער עולם, אַן אויפגעלייגטער, שטאָלצער, זיעגרייכער, איז זיך צוגאַנגען מיט גרויס הרחבה אהיים, אַנגעזעטיגט מיט נחת.

די לעצטע דריי טעג, ווען דער טאַטע האָט געבענשט חנוכה־ליכט, האָבען די קינדער איבערגעזונגען דעם „הנרות הללו", ווי דער חזן האָט געזונגען צו די פינפטע ליכטעל אין בית המדרש.

דער טאַטע מיט די קינדער האָבען געזונגען „הנרות הללו". די מאַמע האָט געגרייט דעם טיש פאַר דער אייגענער פאַמיליע און פאַר די געסט, וואָס האָבען בעדאַרפט קומען און די חנוכה ליכטלעך האָבען העל געברענט און אַבגעשיינט אויפ'ן פענסטער.

קליין זיינען געווען די חנוכה ליכטלעך, אבער א גרויסען מהלך פון אונזער געשיכטע האבען זיי בעלויכטען. זיי האבען אונז געפיהרט צוריק צו דער צייט, פון וועלכער מיר זיינען שוין אבגעגאנגען איבער צוויי טויזענד יאהר. און ווי זונען שטראהלען אויף פערטריקענטע גראזען האבען די עראינערונגען פון יענער צייט אבגעפרישט און אבגעלעבט דאס אומעטיג פער'חושך'ט לעבען אין דעם לאנגען אידישען גלות.

חמשה עשר בשבט.

קליין איז געווען די ממשות׳דיגע וועלטל, וואו אונזערע טאטעס האבען טאג איין, טאג אויס געשלעפט דעם שווערען יאך פון פרנסה, אבער גרויס און ברייט איז געווען די גייסטיגע וועלט, וואו זיי האבען אין דער ווירקליכקייט געלעבט. די וועלט, וואו זיי האבען געשעפט פערגעניגען און גענאסען פון לעבען מיט׳ן פולען האנד, איז געווען פאנטאסטיש און האט נור עקזיסטירט אין דער פארשטעלונג, אין דער איינבילדונגס־קראפט, אבער דאס האט ניט געשטערט דעם געגוס און דעם תענוג. די מאטעריעלע, די גשמיות׳דיגע וועלט פערשאפט איבערהויפט ווייניג פערגעניגען פון דעם העכערן זארט. וויל מען באמת געניסען פון לע־בען, טא מוז מען זיך אבריסען פון דער ערד, פון דער שווארצער, וואו־כעדיגער ערד און פליהען מיט די פליגלען פון דער פאנטאזיע הויך, הויך צו דעם בלויען הימעל און צו דער העלער זונן...

די פאנטאסטישע וועלט האט ניט קיין גרענעצען, זי האט ניט קיין פערבאטענע ווינקעלעך, דארטען זענען ניט פאראן קיין תקנות, קיין גע־זעצען און קיין פארשריפטען, וואוהין צו געהן און וואו דער איינגאנג איז פערבאטען, מען קען דארטען בויען די טייערסטע פאלאצען, מען קען דארטען שפאצירען אין די בלומענרייכסטע גערטנער און קיינער שטערט אייך ניט צו פלאנצען די שעהנסטע אלעיען.

ניט אלע זענען, געוועהנליך, ביכולת זיך אבצורייסען פון דער ממשות׳דיגער, מגושם׳דיגער וועלט, ניט אלע זענען אינשטאנד צו פלי־הען. על פי רוב ווערען די מענשען געבוירען אהן פליגלען און זענען גע־צוואונגען דאס גאנצע לעבען צו ק ר י כ ע ן אויף דער ערד. קריכע־דיגע בעשעפעניסען קענען ניט פליהען און די מעהרסטע מענשען געהערן צו דעם מין, „קריכעדיגע“...

אונזערע גוטע און פרומע טאַטעס זענען יאָ געווען בעפליגעלט מיט דער פאַנטאַזיע, זיי האָבען געקענט ביי זיך אויסארבייטען א בטול היש. איז די איצטיגע וועלט זיי ניט געפעלן געווען, האָבען זיי זיך געשאַפען אַ צווייטע וועלט, א וועלט וואָס האָט ניט צו טהאָן מיט'ן גשמיות'דיגען לע־בען, א וועלט פון הוילע גוטס, א וועלט וואו מען קען שטענדיג הנאה האָ־בען פון דער זיוו השכינה.

איז די געגענוואַרט שוואַרץ, גרוי, וואָכעדיג, אָהן ליניען, אָהן פאַר־בען און אָהן קאָלירען האָבען זיי ביי זיך געפועלט אין גאַנצען ניט האָ־בען צו טהאָן מיט איהר און האָבען געבויט וועלטען מיט דעם מאַטעריאַל פון דער אַלטער פערגאַנגענהייט און פון דער ווייטער צוקונפט. און אַט די וועלטען זענען געווען גרויס, שעהן, פּאָעטיש שעהן און האָבען פער־שאַפט פיעל מעהר תענוג, ווי די ארומיגע וועלט, וואָס מיר קענען משיג זיין מיט אונזערע חושים.

האָט דער גלות בערויבט פון אידען זיינע פעלדער און וועלדער, זיינע תבואות און פירות — האָט ער אָנגעפאַנגען זיך בולט'ר פאַרשטעלען אין זיין פאַנטאַזיע דאָס לאַנד, וואָס רינט מילך און האָניג און האָט אָנגע־פאַנגען איבערצולעבען די שעהנקייטען פון דער נאַטור, אזוי ווי זי וואָלט איהם אַט דאָ ארומגערינגעלט.

האָט דער איד ניט געהאַט קיין געלעגענהייט צו ליבען די נאַטור לײדענשאַפטליך, מיט פלייש און בלוט, ווי דאָס נאָרמאַלע נאַטור־קינד, האָט ער איהר אָנגעפאַנגען צו ליבען פּלאַטאָניש, האָט ער איהר אָנגע־פאַנגען צו פערגעטערן... און ביי יעדער עראינערונג אָן דער געטין־נאַ־טור איז דער איד געוואָרען יום טוב'דיג געשטימט.

חמשה עשר בשבט איז געווען איינער פון די טעג, ווען עס האָט זיך געפיהלט אין שטעדטל די שטימונג פון א נאַטור־פּאָלק, ווען אונזערע אידען האָבען אין זייער פאַנטאַזיע זיך פּאָרגעשטעלט, אז זיי זענען ארומגענומען מיט אַלערליי בוימער: מיט הויכע צעדערן און מיט די טייערסטע אוילבערטען און אז זיי זעהן ווי אַט די אַלע טייערע ליבע בוימער ערוואַכען פון דעם ווינטער־שלאָף און פאַנגען פון דער ניי אָן צו שפּראָצען.

חמשה עשר בשבט איז ראש השנה לאלנות.

די נאטור ערוואכט צו א נייעם לעבען... דער פריהלינג קומט!

אויפ'ן גאס איז, אמת, נאך שרעקליך קאלט. די גאנצע שטעדטל איז פערשנייט און איינגעפרוירען. די פרעסט זענען מאוויים'דיג אבער אין דער אידישער נשמה ווערט ווארעם און ליכטיג פון דעם ערשטען שטראהל, וואס די פריהלינגס-זונן שיקט אויף דער קאלטער, אייזיגער ערד.

דער איד זעהט, ווי אין ז י י ן וועלט, אין זיין פאנטאסטישע וועלט, פאנגען די פעלדער אן צו גרינען, די בוימער לאזען ארויס קנאספען, ער שפירט דעם ריח ניחוח פון די וויינגערטנער און פון די אתרוגים-פלאנצונגען און איהם ווערט ליכטיגער, פרישער אויפ'ן געמיטה.

חמשה עשר בשבט איז דער ערשטער אנזאגער פון פריהלינג און א מין פאעטישע, אונבעוואוסטע בענקעניש פאנגט אן אזוי אנגענעהם צו ציהען פאר'ן הארצען און צו וועקען דעם געפיהל, אז מען פערגעסט אן דעם קאלטען ווינטער און מען ווערט אריבערגעטראגען אין יענע אייביג זוניגע לענדער... דארטען...

וואו די ציטראנען בליהען...

בעזונדערס גוט אויפגעלייגט איז מען חמשה עשר בשבט געוועזן אין חדר און אין דער ישיבה.

אין חדר האט יעטווידער אינגעל געבראכט באקסער, ראזשינקעס מיט מאנדלען און אנדערע פירות, און דער רבי האט זיי אלע צונויף געמישט אין איין קופה און שפעטער איינגעטיילט די קינדער, וועלכע זענען געזעסען ארום די גרויסע טישען מיט דרך ארץ און געווארט... א גלייכע מאס פון יעדען מין. ארעם און רייך — אלע האבען געקראגען א גלייכען חלק.

דער רבי האט צוגעשפילעט די דיקע וועסט, זיין קאלע מאגערע ברוסט זאל זיך ניט ארויסזעהן, האט ארויפגעהויבען די יארמולקע העכער אויפ'ן קאפ, האט אנגעטהאן די היטעל, וואס האט פערדעקט די גאנצע קאפ און א האלבע יארמולקע, און נאכדעם ווי ער האט געוואשען די הענד און איינגעדעקט מיט זיין מאנטעל זיינע פלייצעס, האט ער זיך געזעצט

אויף זיין געוועהנליכען אָרט און האָט מיט גרויס כונה געמאַכט די ברכה אויף יעדען מין בעזונדער.

נאָך'ן רבין האָט יעטווידער אינגעל איבערגע'חזר'ט מיט א הויכען קלינגענדיגען קול'כעל די זעלביגע ברכות און האָט טועם טעם געווען פון די פּירות.

א גרויסער יריד איז געוואָרען אין חדר, ווען פּראַדע די באָב אידענע פלעגט זיך בעווייזען אין טיהר מיט איהרע צוויי גרויסע קערב. אין די געוועהנליכע טעג פלעגט פּראַדע פערקויפען אָבגעקאָכטע באָב, אָבגעקאָכטע ארבעס, אינגבערלעך, אווענדלעך און פערשידענערליי איינגעמאַכצען. חמשה עשר בשבט איז איהר הויפּט סחורה געווען באָקסער.

— אמת'ע, ארץ־ישראל'דיגע, זאָל דער אויבערשטער מיר אזוי העלפען, ווי זיי זענען כשרה, ארץ־ישראל'דיגע באָקסער, הלואי זאָל איך נאָך אויפגעריכט ווערען און זוכה זיין צו קומען דאָרטען, וואו די באָקסער האָט געוואַקסען — פלעגט פּראַדע יעדען חמשה עשר בשבט איבער־חזר'ן דעם זעלביגען פּזמון.

און מיר זענען בעפאַלען פּראַדעס קערב ווי ביהנען ארום האָניג און מיר האָבען געקויפט באָקסער פאַר גראָשענס, פאַר פּיים'ס און פאַר קאָפּיקעס.

מיר האָבען געקויפט און געגעסען מיט גרויס כונה די באָקסער, וואָס וואַקסט אין ארץ ישראל אזוי פיעל, אז ציגען גריזשען זיי פראַנק און פריי.

אָה, ווי מיר האָבען דעמאָלט מקנא געווען די ארץ ישראל'דיגע ציגען !...

חמשה עשר בשבט איז געווען דער טאָג, ווען מען פלעגט געוועהנליך מאַכען די התחלות און די סיום'ס.

האָט א כתה בעדאַרפט אָנפאַנגען לערנען חומש, אָדער גמרא, אין מיטען ווינטער, פלעגט די התחלה אָבגעלייגט ווערען אויף חמשה עשר בשבט. דאַסגלייכען פלעגט מען אָבלייגען א סיום אויפ'ן פּרק ביז דעם טאָג. ביי אזא פּאַסירונג פלעגען קומען אין חדר די תלמידים'ס עלטערן. די טאַטעס האָבען געקליבען נחת פון די „אויסריידען", און די

מאמעס האָבען געוויינט פאר שמחה, דאָס זיי האָבען זוכה געווען מגדל צו זיין זייערע קינדער לתורה.

א חוץ באָקסער און אנדערע ארץ ישראל'דיגע פּרות, פלעגען די עלטערן דעמאָלט אויסטיילען פאר'ן גאנצען חדר לעקעך און בראַנפען.

אין ישיבה האָט מען חמשה עשר בשבט דערשפּירט, אז עס קומט דער סוף זמן און אז דער קומענדער זמן וועט זיין זומער און ניט ווינ־טער.

אזוי ווי חמשה עשר באב פלעגט מען אָנפאנגען צו לערנען ביסלעכ־ווייז גמרא ביינאכט, אזוי פלעגט מען אום חמשה עשר בשבט אָנפאנגען צו בטלן די צייט ביי נאכט מיט פערשידענע ענינים, אבי ניט צו לערנען.

עס האָט זיך שוין ניט איינגעזעסען ביי דער גמרא און דאָס הארץ האָט זיך געריסען ערגעץ אנדערשוואו. די נשמה האָט געלעכצט נאָך אן ענדערונג, נאָך א שטיקעל שמחה'לע, נאָך א האַפּקע, וואו דער גאנצער גוף זאָל זיך עפּעס א שטארקען טרייסעל געבען.

די לבנה, די קאלטע שטאָלצע לבנה פלעגט אין די טעג אָנפאנגען ארייננצוקריכען ארום צעהן, עלף ביי נאכט אין דער ישיבה און האָט עפּעס גערופען און געשלעפּט מיט א געהיימניספולער קראפט פון דעם ענגען בית המדרש.

חמשה עשר בשבט פון אווענד האָבען די ישיבה בחורים אוועקגע־לייגט זייערע גמרות און האָבען אָנגעפאנגען זיך מסדר צו זיין צום פורים שפּיל.

פורים.

פון אלע אידישע ימים טובים איז פורים נעהנטער צום הייטיגען אידען.

פורים איז איבערהויפט ניט קיין יום טוב, נור א שמחה.

א יום טוב איז א פייערליכע ערינערונג פון אמאליגע צייטען, אן אבקלאנג פון א וויכטיגער גרויסער פאסירונג, וואס איז פארגעקומען אין לעבען פון דער נאציאן.

די היסטארישע פאסירונג, צוליב וועלכער אידען מאכען אלע יאהר פורים, איז ניט אזוי אונגעהייער וויכטיג. אונזער גאנצער יחוס פון יענער צייט איז, וואס אחשורוש איז געווען א מלך טפש, א מענש אהן א כאראקטער און דערצו א גרויסער בעל תאוה. צווישען די אידישע קינדער האט זיך איינגעפונען א שעהן מיידל, וואס האט געקראגען חן אין די אויגען פון דעם נארישען קעניג, און האט איהם אזוי אונטערגעטעניגט אונטער איהר ווילען, אז ער האט שפעטער געטהאן אלעס, וואס זי האט פון איהם פערלאנגט.

די גאנצע מגלת אסתר איז געבויט אויף א צופעליגען עפיזאד, וואס איז ניט פערבונדען מיט דער אידישער נשמה. מיר זעהען דא ניט גרויסע אידישע גבורות. אפילו דאס, וואס מרדכי איז עולה לגדולה געווען און איז געווארען א שני למלך און פלעגט געהן אין קעניגליכע קליידער, איז אויך ניט אזוי וויכטיג, דאס אידען זאלן יעדען יאהר מאכען א יום טוב צוליב דעם. די גאנצע פורים געשיכטע איז צונויפגעפלאכטען פון גליקליכע צופאלען, וואס האבען געקענט יא זיין און ניט זיין. עס ליגען ניט אין דער געשיכטע גרויסע חכמות, מיט וועלכע טויזענדע און טויזענדע דורות זאלען קענען אזוי שטארק שטאלצירען. דער ספור המעשה גופא האט ניט אין זיך די עלעמענטען, דורך וועלכע זי זאל קענען ווערען פער־

היילינגט. ניטא דא די גרויסקייט פון דעם אידישען נביא און מיר זעהען דא ניט די מסירת נפש פונ'ם אידישען גבור.

און דאך איז פורים ליעב יעדען אידען.

פורים איז ניט א היילינגע צייט נור א פרעהליכע צייט. פורים איז זיך דער איד משמח, ניט ווייל עס איז א מצוה זיך משמח צו זיין, נור ווייל עס איז א תענוג, א פערגעניגען זיך משמח צו זיין און זיך אנטרינקען עד דלא ידעי בין ארור המן לברוך מרדכי.

המן און מרדכי זענען ניט צוויי היסטארישע טיפען, נור טיפען פון דער געגענוואַרט.

המן'ען בעגעגענען מיר היינט, פונקט ווי מיר האבען איהם בעגעגענט מיט טויזענד יאהר און מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק, און מיר בעגעגענען איהם אין אלע לענדער, וואו עס איז פאראן א מרדכי היהודי, א איד וואס האט זיין אייגענעם גאט, זיינע אייגענע מנהגים און לעבט זיך אויף זיין אייגענעם שטייגער.

המן'ס מסירה, אז עס איז פאראן איין פאלק, וואס איז צוזעעט און צושפרייט צווישען די פעלקער אין אלע מדינות, א פאלק וואס האט זיך זיינע אייגענע געזעצען — אנדערע געזעצען ווי ביי אלע פעלקער*) און מען דארף עס ניט דולדען, — אט די גרויסע מסירה הערען מיר טאג טעגליך אויך אין היינטיגע צייטען.

דער איד פאלט אבער ניט ארונטער ביי זיך, ער איז זיכער, אז סוף כל סוף מוז דער איינגע'עקשנ'טער מרדכי בייקומען די המן'ס, וועלכע וועלען קריגען זייער מפלה און עס וועט ווייטער זיין ליהודים... און ער איז זיך דעריבער משמח מיט זיין גאנצען הארצען.

דער איד לאכט, ער מאכט חוזק פון די המן'ס, וועלכע ווילען אבמעקען דאס פאלק ישראל און פערגעסט ניט דערביי אן זיינע ארעמע, עלענדע קרובים, וועלכע נויטיגען זיך אין זיין הילף.

---

*) ישנו עם אחד מפזר ומפרד בין העמים בכל מדינות מלכותך ודתיהם שנות מכל עם... ולמלך אין שוה להניחם.

פורים ווייזט דער איד ארויס ניט נור זיין גרויסע נשמה, נור אויך זיין ברייט הארץ. א קמצן, א קארגער, א קליינליכער מענש קען פון פורים קיין הנאה ניט האָבען.

אויף המן'ס מפלה קען זיך נור יענער פרעהען, וועלכער איז אויך מקיים דעם מנהג פון שלוח מנות און מתנות לאביונים.

און דער איד אין דער ליטווישער שטעדטל האָט מקיים געווען דעם מנהג פון מתנות לאביונים ניט געצוואונגענערהייט, ניט אלס נדבן, אלס וואהלטעטער, נור אלס אן אמת'ר געפיהלפולער מענש מיט אווארעם הארץ, וואָס איז פול מיט ליעבע, אמת'ע, ווארעמע ליעבע צו די יעניגע, וועמען דאָס לעבען האָט ניט אזוי געצערטעלט.

ביי אונזער זיידען אין שטוב איז פורים אין דער פריה געווען א גאנ־צער יריד. די ארטיקלען, וואָס זענען געווען בעשטימט פאר שלוח מנות, זענען געלעגען אויף אלע טישען. די ארטיקלען זענען געווען פערשידענע פון אלערליי מינים און זענען געווען צוגעפּאסט צו די בעדערפנישען פון די קרובים, פאר וועמען זיי זענען געווען בעשטימט. דער זיידע און די באָבע האָבען געוואוסט, ווי עס לעבען די אָרעמע קרובים און גוטע פריינד און האָבען געקויפט פאר זיי דאָס, וואָס זיי דאַרפען.

פאר דער עלטער מוהמען איז געלעגען א האַרבאנד, פאר דער מוה־מען — א שייטעל, פאר דבורה די אלמנה — „צייג" צו נייהען איהרע קינ־דערלעך קליידער, פאר איין קרובה'ס קינדער — שיכעלאך, פאר א צווייטע קרובה'ס קינדער — זעקעלעך, פאר'ן רב א פלאש וויין, פאר'ן דיין א פלאש בראנפען, פאר'ן מלמד — טיי און צוקער, און פאר דער ארעמער שכן'טע — א חודש דירה געלד.

א חוץ די ארטיקלען האָט דער זיידע אין טעלער, וואו עס איז גע־לעגען דער שלוח מנות פאר יעדען קרוב אָדער קרובה, געמוזט צולייגען אן אפעלסין, א ציטראָן און אבגעקאָכטע באָב און די באָבע האָט פון איהר זייט ארייגעלעגט אין יעדען טעלער א המן־טאַש און פורים־צאַצ־קעס פאר די קליינע קינדער, וואָס איז בעשטאַנען פון קראָכמאלדיגע מענשעלעך, גמרא'לעך, מגילה'לעך און פידעלעך.

איינפאקען די שלוח מנות פלעגט דער פעטער בערע, וועלכער איז געווען א מאדים גוט ארומצובינדען דעם טעלער מיט דער גרויסער פאטשיילע אזוי, אז כאצע דער אונטערשמש'ל, וואס איז ניט געווען בעוואוסט פאר א געראטענער יונגער מאן, זאל ברענגען דעם פעקעל מתנות און עס זאל ניט פעהלען א האר דארטען.

די איינקלעך צווישען זיך פלעגען אויך שיקען איינע די אנדערע שלוח מנות אין בלינדע טאשען, פערמאכט מיט טיכלעך, אבער די טיכלעך זיינען נור געווען פאר לייטען. ביי זיך גופא האבען מיר געוואוסט פון א פריהער, וואס פאר א שלוח מנות עס ליגט אונטער'ן טיכעל. מיר פלעגען שוין ערב פורים צווישען זיך אבמאכען, וואס פאר א שלוח מנות מיר וועלען זיך איינע די אנדערע שיקען.

ניט אזוי לייכט פלעגען מיר צווישען זיך משוה ווערען וועגען דעם שלוח מנות. האט איינער פון אונזער כתה אסתר־תענית מודיע געווען, אז ער וויל קריגען דוד המלך'ס פידעלע, וואס מענדע דער מארק איד בעט א פיים א שטיק, האבען אלע געוועלט דוקא אט אזא פידעלע און מען האט געמוזט ווארפען צווישען זיך גורל, וועמען אט אזא שלוח מנות זאל אנקומען. און פורים גופא איז אויך ניט אזוי אריבער גלאט ביי אונז. אנדערע פלעגען אבנארען און אנשטאט א פידעלע פלעגט מען אין טאש געפינען א האלבען המן ־ טאש מיט באב... דאס פלעגט פיהרען צו געוויינען און צו ברוגז'ן, וואס האבען אנגעהאלטען ביז שושן־פורים, ווען מען איז צוריק געווארען חבר.

אין שטוב אויפ'ן טיש איז א גאנצען טאג געשטאנען דער הייסער סאמאוואר מיט א גרויסע שיסעל אבגעקאכטע באב, א פלעשעלע משקה און איינענע געבאקטע המן טאשען צו פערבייסען.

דאס איז ניט געווען אנגעגרייט פאר דער פאמיליע, נור פאר אלע גוטע פריינד און סתם בעקאנטע, וועלכע פלעגען אריינקומען פון גאס אביסעל פערברייננגען.

די געסט האבען ניט געווארט מען זאל זיי מכבד זיין. פורים — האבען זיי געוואוסט — דארף מען ניט ווארטען אויף כבוד, מען מוז אליין נעהמען און הנאה האבען פון המן'ס טפלה.

ארום מנחה־צייט האָט זיך שוין איבער׳ן שטעדטל געהערט דער גע־זאנג פון די פּורים־שפּילער, וועלכע זענען געגאַנגען פון הויז צו הויז און געשפּילט און געזונגען.

ושתי׳ן האָבען מיר, פערשטעהט זיך, ניט אזוי שטארק ליעב גע־האַט, און ווען חייקע די גרעטוואַשערקע, וואָס האָט אויסגעזעהן פּונקט אזוי ווי ושתי מיט א רויטען געזונדען פּנים, האָט אָנגעפאנגען צו זינ־גען: „איך ושתי המלכה, די ווייב פון אחשורוש"... האָט זי ביי אונז גאַנץ ווייניג אויסגענומען. דערפאַר האָט געפונען לייטזעליגקייט אין אונזערע אויגען יאַנקעל דעם פּוהרמאַנ׳ס יונגע ווייבעל, וואָס האָט אויס־געזעהן מיט איהר גרינעם פּנים אָט אזוי ווי אסתר המלכה.

אויסגעריסענע יאָהרען האָט פון אונז געהאַט שיקע דעם קצב׳ס, ער האָט אָנגעטהון א פּאָר אַלטע סאָלדאַטסקע שטיוועל מיט קלינגענ־דיגע שפּאָרענס, א פּאָר גרויסע פערדרעהטע וואָנצעס און א דרייעקיגע הוט — דאָס איז געווען המן הרשע. ער, שיקע, האָט נעבעך געהאַט ניט ווייניג אויסצושטעהן פאַר זיינע פּאָר גראָשען. יעטווידער, וואָס האָט נור געהאַט גאָט אין הארצען, האָט זיך נוקם געווען אָן המן׳ן. ווער א שטורכע, ווער א בוכצע, ווער א קניפּ, ווער א שפּיי, — אלע האָבען גע־האַלטען פאַר א גרויסע מצוה אָנצוטהון המנ׳ן אלערליי נגיפות. דער גליקליכסטער פון די פּורים שפּילער איז געווען ברוך׳קע, יענטע די טור־קערקעס זוהן. ער האָט געטראָגען א לאַנגען ווייסען פלאַקסענעם באָרד, א יאַרמולקע אונטער׳ן הוטעל און א הייקער — דער אמת׳ר מרדכי. אזוי ווי אסתר האָט געמוזט זיין א גרינע, אזוי האָט מרדכי געמוזט האָבען א הייקער.

מרדכי האָט מיט זיין געזאַנג שטארק אויסגענומען און איהם פלעגט מען טאַקי אויך אריינרוקען אין האַנד די מטבע פּורים געלד...

די אמת׳ע שמחה האָט זיך אָנגעפאנגען פון אָוועגד ביי דער סעודה, צו וועלכער עס זענען געקומען אלע קרובים, די רייכע ווי די אָרעמע, אפילו די גאַנץ ווייטע אָרעמע קרובים.

אויפ'ן טיש זענען געשטאַנען די זילבערנע און גאָלדערנע כלים, די לאָמפּען האָבען העל געלויכטען, פון טייגעכץ האָט געשלאָגען א פּארע און די אייגענע און די געסט האָבען פּערצעהלט חכמות און געלאַכט, גע־לאַכט גוטמוטהיג, אויפ'ן קול, מיט'ן גאַנצען הארצען. עס איז געווען פרעהליך אין הויז, ווארעם אין דער נשמה און לייכט אויפ'ן געמיטה.

מעהר ווי המן אליין האָבען פאר דעם ציעלברעט פון די וויצען גע־דיענט די עשרת בני המן פון אמאָל און היינט.

יעדען צורר פון דער איצטיגער צייט האָט מען צוגערעכענט צו המן'ס משפחה.

האָט זיך אַבגעדרוכט, אז דער צורר איז א גרויסער, א דיקער, א גראָ־בער האָט מען איהם א נאָמען געגעבען פּרשנדתא. איז ער געווען א קליי־נער, א מאָגערער, א נידעריגער האָט מען איהם געקרוינט מיט'ן נאָמען ויזתא. פאר יעדען צורר האָט מען געפונען דעם פּאסענדען נאָמען. אפילו דלפון און אשפתא האָבען געהאָט נאָכפאָלגער. האָט מען געוואוסט, אז א געוויסע פּריצ'טע איז א מרשעת — האָט מען איהר בעטיטעלט מיט'ן נאָמען זרת, און מען האָט איהר — אין די געדאנקען פערשטעהט זיך — מכבד געווען מיט דער זעלביגער פּאמוניצע...

פּורים אבענד אין א אידישער הויז איז ניט געווען קיין גרויסער תעניג צו זיין א צורר ישראל. מען האָט איהם אריינגעזאָגט אויף אן עכט אידישען שטייגער.

נאָך דער סעודה איז מען אוועק צום ראש ישיבה, וואו די ישיבה בחורים האָבען אויפגעפיהרט דעם „שפּיעל".

פּורים זענען די ישיבה לייט געווען די העלדען פון טאָג. דער סוף פון זמן האָט זיך שוין אַנגעהויבען. דער ראש ישיבה האָט אויפגעהערט צו זאָגען אלע טאָג דעם שעור און דער משגיח האָט שוין ניט געהאָט אזא שליטא אויף די אַרעמע בחורים, וועלכע האָבען זיך געקליבען מיט זייער אַנגעזאמעלטער תורה און מאָגען קראנקהייטען פון די „טעג" צוריק אהיים.

די ישיבה בחורים איז געווען גוט אויפ'ן הארצען און ווען זיי איז געווען גוט האָבען זיי געזונגען און געזאָגט גלייכווערטלעך אין גראָ־

מען. און זינגען און זאגען האבען די פעהיגע אידישע בחורים געקענט. זיי זענען געווען פעהיג צו אלץ. מאנכע זענען געווען בעשאנקען פון דער נאטור מיט אמת'ע טאלאנטען. א גאנץ יאהר האבען זיי עס ניט געקענט ארויסווייזען. פורים איז געווען זייער צייט. דעמאלט האבען זיי ארויס־געזאגט און ארויסגעזונגען אלץ, וואס זיי דריקט אויפ'ן הארצען. זיי האבען ניט געשאנעוועט די באלעבאסטעס, וואו זיי האבען געגעסען „טעג", דעם ראש ישיבה פאר זיינע גרויסע פלפולים, דעם משגיח פאר זיינע מסירות, די ראש ישיבה'טע פאר איהר „באק" און אזוי אלעמען. דעם ראש ישיבה'ס מיידלעך האבען, פערקעהרט, געהאט א גוטע מערכה. מיט זיי האבען די ישיבה לייט געלעבט גוט, בייזע צינגער פלעגען זאגען „צו גוט" און ווען מען האט בעדארפט אין „שפיל" האבען אן אשה, פלעגען די ישיבה לייט קריגען קליידלעך ביים רבין'ס טעכטער.

אין די גרויסע ישיבות ווי אין וואלאזין און טעלז פלעגען די ישיבה־לייט אויסקלייבען פון זיך א פורים רב. דער פורים רב האט פורים גע־קעניגט אין דער ישיבה. ער פלעגט זיך אנטהון אין א לאנגע זיידענע קא־פאטע, זיך ארומבינדען מיט א גארטעל, אויפ'ן קאפ א שטריימעל, מיט א בארד און פאות — פונקט אזוי ווי דער אמת'ער רב אדער ראש ישיבה פון א גאנץ יאהר.

פורים צו דער סעודה פלעגט דער פורים רב זאגען דעם שעור און דער אמת'ר ראש ישיבה פלעגט זיצען ארום טיש ווי א געוועהנליכער ישיבה בחור און הערן דעם פלפול פון זיין תלמיד, וואס טראגט היינט זיינע קליידער...

דער נוסח און דער נגון פון דעם פורים'דיגען פלפול איז געווען ווי א גאנץ יאהר, אבער דער תוך, דער אינהאלט איז געווען א לצנות'דיגער און איז געווען צוגעפאסט צו די פאראנדקעס פון דער ישיבה.

אלע שוואכקייטען פון ראש ישיבה און די משגיחים זענען געווארען אין דעם פלפול אבגעלאכט און דער ראש ישיבה האט קלאר געקענט זעהן פון פלפול, ווי די ישיבה לייט האלטען פון זיינע לומדות און וואס זיי דענקען פון זיין פיהרונג.

אנדערע מאָל פלעגט דער ראש ישיבה דאַרפען אויסהערן א שאַרפע שניידענדע קריטיק איבער זיך, אבער ער האָט געמוזט גוטמוטהיג שוויי־גען און לאַכען.

— וואָס דענקט איהר, רבי, פון דעם „בלאַט גמרא“, וואָס די שקצים האָבען דאָ היינט געלערנט? — האָט א פרעג געטהון יאשעל רבי זיסעלס, א יונגער מאַן אויף קעסט, וואָס האָט זיך געשניטען צו זיין א משגיח אין דער ישיבה.

און דער ראש ישיבה האָט מיט זיין ברייטען גוטהאַרציגען זיסען שמייכעל געענטפערט:

— נצחוני, בני, נצחוני...*)

אין דעם „שפּיעל“ פון די ישיבה בחורים האָט תמיד געמוזט זיין א קראַנקער אויפ'ן בעט, א חולה מסוכן, פערשטעהט זיך, א מלאך המות און א מלאך הדומה. דער מלאך המות און מלאך הדומה האָבען ביידע געטראַ־גען לאַנגע פלאַקסענע בערד, און האָבען געהאַט א פּנים פון וואַלד גזלנים. אויב אין די הויכע טאַקטורענע היטלען וואָלט די ליכט, וואָס דאַרטען איז געשטאַנען ווי אין א לאַמטערן, ניט בעלויכטען די אויסגעשניטענע אותיות: אויף איין היטעל „מ ל א ך ה מ ו ת“ און אויף דעם צוויי־טען „מ ל ך ה ד ו מ ה“ — וואָלט געווען זעהר שווער צו דערקענען אָט די „מלאכים“.

לעבען „מלאך המות“ איז געלעגען א הילצערנער שווערד, וואָס ער האָט אויסגענוצט צו „יציאת נשמה“ פון דעם זינדיגען מענש.

ווען די שפּילער האָבען זיך בעדאַרפט פערשטעלען אין זייערע קליי־דער, האָט מען אַרונטערגעדרעהט דעם לאָמפּ. דער פינסטערער צימער האָט געדינט פאַר דאָס היינטיגע „הינטערקוליסען“. ווען דער חולה איז שוין געלעגען אויף דעם רביצינ'ס שלאָפבאַנק, איינגעדעקט מיט דעם ראש ישיבה'ס שלאָף־ראָק, און האָט געקרעכצעט און דער מלאך המות מיט'ן מלאך הדומה זענען שוין געווען אָנגעגרייט, האָט מען דעם לאָמפּ אבי־

*) איך דיינק, אַז די מסכתא פורים און אלע אַנדערע עהנליכע מסכתא'ס, פול מיט לצנות, זענען געווען די פּלפולים פון דעם פורים רב.

סעל ארויפגערדרעהט און אין דעם האלב פינסטערן צימער, וואו עס זע־נען געשטאַנען די ישיבה לייט און די געסט, האָט דער מלאך המות אָנגעפאַנגען צו זינגען מיט א בייזען קול:

דו רשע, דו טמא, דו חוטא, דו אפיקורס!
וואָס איז געווען אום פסח דיינע עבירות?

און דער קראַנקער, נעבעך, ליגט אויף זיין טויטען בעט און ענט־פערט מיט א וויינענדיגער שטים, פול מיט חרטה און ודוי.

אום פסח, אום פסח, אום פסח
האָב איך אָנגעמאַכט א גאַנצען חושך.

דער מלאך המות פרעגט ווייטער:

דו רשע, דו טמא, דו חוטא, דו אפיקורס,
וואָס איז געווען אום שבועות דיינע עבירות?

און דער קראַנקער מוז אזוי אָבגעבען א דין וחשבון פון אלע עבירות, וואָס ער האָט אָבגעטהאָן אין די ימים טובים.

דער מלאך המות האָט סוף כל סוף מיט זיין שווערד געמאַכט אן ענד פון דעם זינדיגען מענשען און איז נעלם געוואָרען, דורכשטויסענ־דיג זיך דורכ'ן גאַנצען עולם, און דער מלאך הדומה האָט אָנגעקלאַפט אויפ'ן קבר (דעם קבר האָט מען ניט געזעהן, נור מען איז זיך משער געווען, אז דער טויטער ליגט שוין אין קבר) און געפרעגט:

— רשע, ווי הייסטו!?

* * *

ווען דער שפיל איז שוין געווען צו ענד, און דער זינדיגער מענש

האט בעדארפט אריין אין גהינום, האט מען ארויפגעדרעהט דעם לאמפ און דאס האט געהייסען, אז דער פארהאנג לאזט זיך ארונטער...

נאכ'ן שפיעל האבען די ישיבה לייט געזונגען, געזאגט גראמען, גע־טאנצט מיט'ן ראש ישיבה, מיט דעם ראש ישיבה'ס אידענע, מיט דעם ראש ישיבה'ס טעכטער, און האבען זיך משמח געווען ביז טאג.